

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

KIRGIZİSTAN'DA YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zhakshylyk SHARSHEKOV

KOCAELİ 2018

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

KIRGIZİSTAN'DA YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zhakshylyk SHARSHEKOV

Doç.Dr. İrfan Kaya ÜLGER

KOCAELİ 2018

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

KIRGIZİSTAN'DA YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Zhakshylyk SHARSHEKOV

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 17.01.2018/02

Jüri Başkanı: Doç.Dr. İrfan Kaya ÜLGER

Jüri Üyesi: Yrd.Doç.Dr. Nesrin KENAR

Jüri Üyesi: Yrd.Doç.Dr. Gül Ceylan TOK

KOCAELİ 2018

TEŐEKKÖR

Çalıőmamda her zaman bilgileri ile beni yönlendiren, değerli zamanını ayırarak destek ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Doç. Dr. İrfan Kaya ÜLGERE sonsuz teşekkür ediyorum. Ayrıca; çalışmam sırasında her zaman destekte bulunan sevgili annem Nurcan Şakirova'ya şükranlarımı sunarım.

Zhakshylyk SHARSHEKOV

8 Ocak 2018

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	viii
HARİTALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIKTAN GÜNÜMÜZE KIRGIZİSTAN'DA YAŞANAN SİYASAL VE EKONOMİK GELİŞMELER

1.1. KIRGIZİSTAN'DA SİYASAL GELİŞMELER	5
1.1.1. Askar Akayev Dönemi	5
1.1.2. Kitlesele Gösteriler: 24 Mart ve 7 Nisan Olayları	8
1.1.3. Kırgızistan'da Demokrasiye Geçiş Deneyimi	9
1.2. KIRGIZİSTAN'DA EKONOMİK DEĞİŞİM	11
1.2.1. Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Kriz (1991- 1996).....	12
1.2.2. 1996-2000 Kumtör Altın Madeni ve Ekonomide İstikrar	14
1.2.3. 2000-2005 Döneminde Yaşanan Gelişmeler.....	15
1.2.4. 2005 ve 2010 Olaylarının Ekonomi Üzerindeki Etkileri.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

YABANCI SERMAYE : KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

2.1. YABANCI SERMAYE KAVRAMI	25
2.2. YABANCI SERMAYE YATIRIMI ÇEŞİTLERİ	26
2.2.1. Borçlanma	27
2.2.2. Portföy Yatırımları	27
2.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı	28
2.3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMCISI.....	28
2.4. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIM TEORİLERİ.....	29
2.4.1. Klasik Ticaret Teorisi	30

2.4.2. Faktör Donatımı Teorisi	30
2.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi	31
2.5. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÜLKE EKONOMİSİNE OLAN ETKİLERİ	32
2.5.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kalkınma Üzerindeki Etkisi	32
2.5.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İşgücü Üzerindeki Etkisi	34
2.5.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Teknoloji Üzerindeki	35
2.6. YATIRIM ORTAMI VE YABANCI YATIRIMCILARIN ÜLKE TERCİHİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	36
2.6.1. Ekonomik Faktörler	36
2.6.1.1. Pazar Kusurları Teorisi	36
2.6.1.2. Uluslararası Üretim Teorisi	36
2.6.1.3. İçselleştirme Teorisi	36
2.6.2. Siyasal Faktörler	38
2.6.3. Kurumsal ve Sosyo-Kültürel Faktörler	40
2.6.4. Diğer Faktörler	42
2.7. DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI	43
2.7.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi	43
2.7.2. Günümüz Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	47
2.7.3. DYSY'ler ve Siyaset	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA YATIRIM REJİMİ VE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

3.1. KIRGIZİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHÇESİ VE GELİŞİMİ	56
3.2. KIRGIZİSTAN'DA YATIRIM İKLİMİ	68
3.3. KIRGIZİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN MEVCUT DURUMU	69
3.3.1. Kırgızistan'a Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomi Sektörlerine Göre Dağılımı	70
3.3.2. Kırgızistan'a Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkedeki Bölgelere Göre Dağılımı	72
3.3.3. Kırgızistan'a Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkelere Göre Dağılımı	73
3.4. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ AKIMINI TEŞVİK EDEN FAKTÖRLER	77
3.4.1. Ucuz İş Gücü	77

3.4.2. Diğer ‘Çekici’ Faktörler	78
3.5. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ AKIMINI ENGELLEYEN FAKTÖRLER	79
3.5.1. Doğal Kaynakların Yetersizliği.....	79
3.5.2. Siyasi İstikrarsızlık	80
3.5.3. Ekonomik İstikrarsızlık	81
3.5.4. Bürokratik Sorunlar ve Yolsuzluk.....	81
3.5.5. Pazarın Küçük Olması.....	83
3.5.6. Diğer Sorunlar	83
3.6. DYSY VE KIRGIZ EKONOMİSİ.....	84
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA	91

ÖZET

1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla yeni ortaya çıkan devletlerin sosyo-ekonomik yapısında bir takım büyük değişiklikler yaşanmıştır. Eskiden sosyalist bir devlet olan Kırgızistan, yeni dönemde kendini piyasa ekonomisine uyum sağlayacak şekilde konumlandırmıştır. Bu sebeple, ülke ekonomisi geçiş aşamasında olduğu varsayılmaktadır ve ekonomik sorunlar da varlığını korumaktadır. Her yıl bütçe açığına yaşayan ve sermaye kıtlığını çeken Kırgız ekonomisi, varlığını sürdürmek için dışarıdan mali destek almak zorundadır. Ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlayabilmek için yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışmada, Kırgızistan’daki doğrudan yabancı sermaye yatırımları analiz edilmiştir. Üç bölümden oluşan araştırmanın ilk bölümünde, ülkenin siyasi ve ekonomik durumu ele alınmış, yakın geçmişı incelenmiştir. Komünizmden Kapitalizme, merkezi planlamadan pazar ekonomisine geçiş sürecinin yarattığı sıkıntılar üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde doğrudan yabancı sermaye yatırımların tanımı, çeşitleri, tarihsel gelişimi, ekonomi üzerindeki etkileri ve dünya ekonomisindeki yeri incelenmiştir. . Bu kısımda, aynı zamanda, yatırımcıların ülke tercihini belirleyen faktörler analiz edilmiştir. Araştırmanın son bölümünde ise Kırgızistan’da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimi, mevcut durumu, yatırım ortamı, doğrudan sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı, geldiği ülkeye göre dağılımı araştırılmaya ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Bunlara ek olarak, Kırgızistan’a sermaye akımlarını teşvik eden ve engelleyen faktörler de ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Kırgızistan, Geçiş Ekonomisi, Sermaye Hareketleri, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Yatırım Ortamı

ABSTRACT

There have occurred some major changes in the socio-economic structure of newly emerged states after the disintegration of the Soviet Union in 1991. Kyrgyzstan, which was a socialist state in the past, had to adapt to the new plan (capitalist relations) now, and this process is taking place until nowadays. For this reason, it is assumed that the country's economy is in transition phase. The Kyrgyz economy, which has a budget deficit every year and attracts a shortage of capital, has to receive external support. In order to provide economic growth and development, foreign capital is needed.

In this study, it was attempted to analyze foreign direct investments in Kyrgyzstan. In the first part of the three-part study, the current political and economic situation of the country was discussed. It was tried to research the process of transition from communism to capitalism, from the control economy to the market economy and its impacts. In the second part, foreign direct investments, its definition, types, historical development, effects on economy, the place in the world economy were the objects of research. Factors determining the country choice of investors were examined. In the last part of the study, the historical development of the foreign direct investments in Kyrgyzstan, the current situation, the investment environment, the sectoral distribution of direct capital investments and the distribution by countries of origin were investigated and analyzed. In addition to these, factors that promote and prevent capital flows to Kyrgyzstan were also discussed.

Keywords: Kyrgyzstan, Transition Economy, Capital Movements, Foreign Direct Investment, Investment Climate

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AEB	Avrasya Ekonomik Birliği
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
CIA	Central Intelligence Agency
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
ÇUŞ	Çokuluslu Şirket
DYSY	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FDI	Foreign Direct Investment
GSP	Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
ICSID	Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi
IMF	İnternational Monetary Fund
KC	Kırgız Cumhuriyeti
KOA	Kafkasya ve Orta Asya
NAFTA	North American Free Trade Agreement
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OA	Orta Asya
RF	Rusya Federasyonu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
UKMK	Uluttuk Koopsuzduk Kyzmaty (Kırgız Milli İstihbarat Teşkilatı)
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. 1993 Senesine Göre Kırgız Ekonomisini Oluşturan Sektörler ve Payları.....	13
Tablo 2. 1996-2016 Seneleri Arasında Kırgızistan’da Enflasyon Oranları	16
Tablo 3 Kırgızistan'ın GSYİH’sinin 1992 - 2016 Dönemi İçin Büyüme Oranları	19
Tablo 4. 1990, 2000, 2010, 2016 Senelerine Dair KC’nin Makroekonomik Göstergeleri.....	20
Tablo 5. Sektörlere Göre Çalışanların Oranı.....	20
Tablo 6. KC’nin GSYİH’nin Oluşumundaki Sektörlerin Yıllara Göre Payı	21
Tablo 7. KC’nin 2017 Yılına Göre Makroekonomik ve Sosyo-Ekonomik Verileri.....	21
Tablo 8. Uluslararası Ticaret Teorileri	32
Tablo 9. 1913 Yılında İngiliz Yatırımlarının Bölgesel ve Sektörel Dağılımı.....	44
Tablo 10. 1913-1938 Yıllarında Uluslararası Yatırımların Dağılımı (Yatırım Yapan Ülkeler Bakımından - Milyon ABD Doları).....	44
Tablo 11. 1913-1938 Dönemi Uluslararası Yatırımların Dağılımı (Yatırım Yapılan Bölge Yönünden - Milyon ABD Doları).....	45
Tablo 12. 1956-75 Dönemleri İçin Gelişmiş Ülkelerden Az Gelişmiş Ülkelere Sermaye Yatırımları	45
Tablo 13. 2004-2007 Yıllarında Yurtdışından Kırgızistan’a Sermaye Transferleri ...	58
Tablo 14. 2004-2007 Yıllarında Kırgızistan’da Yabancı Yatırımların Sektörlere Göre Dağılımı	60
Tablo 15. 2011-2016 Yıllarında Kırgızistan’da DYSY Giriş ve Çıkışları.....	60
Tablo 16. 2000, 2010 ve 2016 Yıllarında Kırgızistan’ın Dış Ve İç Sermaye Stokları ..	62
Tablo 17. 2014-2016 Yıllarında Kırgızistan’a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları	62
Tablo 18. Kırgız Cumhuriyeti’nin Yatırımların Korunması ve Desteklenmesine Dair Yaptığı İkili Anlaşmalar	66
Tablo 19. Ülkeye Dysy Girişi Ve Çıkışı Açısından Lider Ülkeler	69
Tablo 20. Yabancı Sermaye Yatırımları (Yüzde Olarak)	70
Tablo 21. Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon ABD Doları)	70
Tablo 22. 2005-2013 Döneminde Dysy İçin En Cazip Ekonomi Sektörleri	70
Tablo 23. 2005-2013 Döneminde En Az DYSY Çeken Ekonomi Sektörleri.....	71
Tablo 24. 2013-2016 Döneminde En Çok DYSY Çeken Ekonomi.....	71
Tablo 25. 2013-2016 Döneminde En Az DYSY Çeken Ekonomi Sektörleri.....	71
Tablo 26. Bölgelere (Oblastlara) Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	73
Tablo 27. Ortalama Aylık Ücret (Som).....	78

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1996-2016 Seneleri Arasında Kırgızistan'da Enflasyon Oranları	16
Grafik 2. 2006-2016 yıllarında Kırgızistan GSYİH'si.....	17
Grafik 3. 1990- 2017 yıllarında Kırgızistan'ın GSYİH'si	18
Grafik 4. Kırgızistan'ın GSYİH'sinin 1992- 2016 Dönemi İçin Büyüme Oranları	18
Grafik 5. Kırgızistan'ın İhracat Miktarları	23
Grafik 6. Gelişmekte Olan Ekonomilerin Dış Kaynakları	33
Grafik 7. 1970 – 2016 Yılları Arasında Dünyada DYSY'ler - trilyon ABD doları.....	46
Grafik 8. 2005–2016 Dönemi İçin Dünyada ve Ülke Kategorilerine Göre DYSY Girişleri, 2017–2018 Seneleri İçin Tahminler - Milyar ABD Doları ve Yüzdeler.....	48
Grafik 9. 2001, 2007 ve 2015 Seneleri İçin DYSY'lerin Dünyadaki Sektörel Payı - Trilyon ABD Doları.....	48
Grafik 10. 2013-2016 Seneleri İçin Sektörlerin Yatırım Payı - Milyar Abd Doları	49
Grafik 11. DYSY Giriş ve Çıkışları Bakımından Dünyanın En Öndeki 20 Ülkesi - Milyar ABD Doları.....	50
Grafik 12. 2014–2016 Bölgelere Olan Dolaysız Sermaye Yatırımları Milyar ABD Doları	51
Grafik 13. 2010 ve 2015'te Gruplar İçi Dolaysız Yatırımlar (Trilyon ABD Doları)	53
Grafik 14. 2004-2016 Yıllarında Kırgızistan'a DYSY Girişleri.....	62
Grafik 15. 1993-2016 Yıllarında Kırgızistana DYSY Akımları.....	63
Grafik 16. . 2014-2016 yıllarında Kırgızistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları	63
Grafik 17. 2005-2016 Yıllarında DYSY'lerin Bölgesel Dağılımı	72
Grafik 18. BDT Ülkelerinden ve Diğer Ülkelerden Gelen DYSY'lerin Kıyaslanması..	74
Grafik 19. BDT Dışı Ülkelerden Gelen DYSY'leri.....	75
Grafik 20. BDT Ülkelerinden Gelen DYSY'leri	76
Grafik 21. Kırgızistan'da İşsizlik Oranı.....	77
Grafik 22. 2006-2015 Yıllarında KC. nüfusu	83
Grafik 23. 2004-2016 Yıllarında Kırgızistan'a DYSY Girişleri.....	84
Grafik 24. 2004-2016 Yılları İçin KC'nin Kişi Başına Düşen GSYH'si.....	85
Grafik 25. AEB Üyesi Ülkelerinde Doğrudan Yatırım Girişleri (GSYH %)	85

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Devletlere Ait ÇUŞ'ler (ÇUŞ Sayısı), 2017	52
Harita 2. Yabancı Devletlere Ait Olan Çokuluslu Şirketlere Ev Sahipliği Yapan Ekonomiler, 2017 (ÇUŞ Sayısı)	52
Harita 3. Ülkedeki Serbest Ticaret Bölgeleri	68
Harita 4. Kırgızistan'ın Doğal Kaynakları	80

GİRİŞ

1991’de SSCB’nin parçalanması neticesinde bağımsızlık kazanan Kırgızistan’ın en önemli sorunları siyasi ve ekonomik istikrar tesis etmektir. Bağımsızlıktan hemen sonra diğer geçiş ekonomilerinde olduğu gibi Kırgızistan Cumhuriyetinde de yeni koşullara uyum sağlama amacı taşıyan reformlar hızlı bir şekilde uygulamaya aktırılmıştır. Siyasi reformlar sonucunda ülkenin yapısı hızlı bir şekilde değişmiştir. Kimi yayınlarda Kırgızistan “Orta Asya’nın demokrasi adası olarak nitelendirilmiştir. Özellikle temel hak ve özgürlüklerin seviyesi bakımından Kırgızistan bölge ve tüm Post-Sovyet ülkeleri arasında ilk sırada yer almıştır. Ekonomik alanda da merkezi planlama ekonomisinden pazar ekonomisine geçişi hızlandırmak için bir dizi reform ve değişiklik yapılmıştır. Bu kapsamda Orta Asya ülkeleri arasında ilk ulusal para birimi Kırgızistan’da tedavüle sokulmuş, Som ülkenin ulusal parası olmuştur. Kırgızistan, kısa bir süre sonra başta Dünya Ticaret Örgütü olmak üzere BM şemsiyesi altındaki uluslararası örgütlere üye olarak katılmıştır. Bağımsızlıktan sonra dış ticarete serbestleşmeye gidilmesi ve geniş kapsamlı özelleştirme faaliyetleri, dikkat çeken diğer önemli gelişmeler olmuş, devletin temel mal ve hizmetlerin fiyatlarını belirleme yetkisi ve uygulaması kaldırılmıştır. Tüm bu faaliyetlerin doğal bir sonucu olarak ülke yabancı sermayenin dikkatini çekmeye başlamıştır. Kırgızistan hükümeti, yabancı sermayeyi teşvik etmiş, enflasyonu azaltmak, üretimi artırmak, işsizlik oranını düşürmek, bütçe açığını kapatmak, refah seviyesini yükseltmek hedefleriyle yabancı sermaye girişi arasında doğrudan olumlu bağlantı olabileceği görüşü genel kabul görmüştür. Fakat ülkedeki siyasi durum ve ekonomik koşullar, bu hedeflerin gerçekleşmesine imkân vermemiştir.

Bağımsızlığının ilk yıllarında Birinci Cumhurbaşkanı Askar Akayev tarafından ülkede siyasi istikrar sağlanmıştır. Fakat ekonomik açıdan Kırgız Cumhuriyeti büyük sorunlarla karşı karşıya kalmış ve ülkede yüksek enflasyon ve gıda sıkıntısı ortaya çıkmıştır. 1990’lı yıllara damga vuran ekonomik durgunluk ve kriz, 1999’da zirve seviyesine ulaşmıştır. 2000’li yılların başından itibaren yavaş yavaş ekonomik istikrar sağlanmış iken, bu dönemde de siyasi krizler patlak vermiştir. 2002’de patlak veren Aksı Olayları ülkenin kaderinin şekillenmesinde hayati rol oynamıştır. Bu gelişmenin sonucunda tüm ülke çapında Birinci Cumhurbaşkanı Akayev’e karşı muhalefet hareketleri güçlenmeye başlamıştır. Devlet Başkanı aleyhine muhalefet

hareketlerinin güçlenmesi, zamanla ayaklanmaya dönüşmüştür. 24 Mart 2005 tarihinde ülkeyi bağımsızlığının ilk yıllarından 2005'e kadar yöneten ve Kırgızistan'ı "Orta Asya'nın İsviçre'si" haline getireceğini taahhüt eden Akayev devrilmiş ve ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu olay, ülke tarihinde 'Lale Devrimi' olarak adlandırılmaktadır.

Ülkede siyasi istikrarsızlık, iktidar değişiklikleri ve devrimler birbirini takip etmiştir. Akayev'in yerine devlet başkanı görevini üstlenen Kurmanbek Bakiyev de halefi gibi kitlesel gösterilere dayanamayarak 7 Nisan 2010'da ülkeyi terk etmiştir. Ardından Haziran 2010'da Oş Olayları da patlak vermiş ve bu durum siyasi belirsizlik ve korkuyu tetiklemiş, olağan hayat siyasal gelişmelerden negatif yönde etkilenmiştir. Temel ekonomik göstergelerin olumsuz olduğu bu dönemde yoksulluk sınırı altında yaşayanların oranı ise % 40 civarında seyretmiştir. (Muhamedjanov, 2010: 14). Kırgızistan'da günümüzdeki ekonomik göstergeleri de parlak bir görünüm taşımamaktadır. Ülkenin GSYİH'sı komşu ülkelere göre çok düşüktür. Her sene bütçe açığını kapatmak için hibe ve kredilere ihtiyaç duyulmakta, bu durum ise ülkenin dış borcunu ve dış borç/GSMH oranını yükseltmektedir. Kırgızistanın karakteristik özelliklerinden biri de sermaye kıtlığıdır. Bu çerçevede en önemli kaynaklardan biri kabul edilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları ise beklenen seviyede gerçekleşmemiştir.

Bu çalışmanın amacı; Kırgızistan'da yabancı sermaye rejimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını incelemektir. Ekonomik kalkınma ve büyümede sermayenin hayati ehemmiyet taşıdığı tüm dünyada kabul edilen bir husustur. Ekonomik sıkıntılar, fert başına düşen milli gelir seviyesi bir şekilde yabancı sermaye yatırımları ile ilgilidir. Çalışmada Kırgızistan'daki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimi, bu alanda yaşanan temel sorunlar, ülkenin ekonomik gelişme seviyesinin yabancı sermaye ile ilgisinin olup olmadığı araştırılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde bağımsızlıktan günümüze kadar Kırgızistan'da yaşanan siyasal ve ekonomik değişim/ dönüşüm üzerinde durulacak, siyasal istikrarın ehemmiyetine dikkat çekilecektir. Bu bölümde ayrıca Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan ekonomik kriz, özelleştirme, yabancı yatırımların sektörlere ilgisi ele alınacaktır. Siyasal ve ekonomik gelişmelerin, ekonomik büyüme ve fert başına düşen geliri ne şekilde etkilediği analiz edilecektir. Ayrıca ülkenin ithalat ve ihracat bileşimlerinde kaydedilen değişim ve bunun dış yatırımlarla bağlantısı incelenecektir.

İkinci bölümde yabancı sermaye kavramının muhteviyatı, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sıcak para olarak adlandırılan sermaye hareketlerinden hangi açıdan farklılaştığı ele alınacaktır. Yabancı sermayenin bir ülkenin siyasi ve ekonomik durumun ne şekilde etkilediği, yabancı sermaye stoku ile kalkınma arasında irtibat olup olmadığı üzerinde durulacaktır. Özellikle yabancı sermayenin gelir artışı, insani kalkınma ve istihdama etkisinin ortaya konulması önem taşımaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Kırgızistan'ın yatırım ortamı ve yabancı sermaye stokunda zaman içerisinde kaydedilen gelişmeler masaya yatırılacaktır. Kırgızistan'da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimi, sektörlere ve bölgelere göre dağılımı analiz edilecek ve Kırgızistan ekonomisi bakımından ehemmiyeti ortaya konulacaktır. Kırgızistan'da yabancı sermaye mevzuatı, yatırımların zaman içerisindeki seyri, yabancı sermaye stokundaki artış ve azalışların siyasi istikrar ile ne şekilde ilişkili olduğunun tespit edilmesi önem taşımaktadır. Yabancı sermayenin bir ülkeye yönelmesinde rol oynayan ucuz işgücü, komşu ekonomiler ve mevzuatın zaman içerisindeki değişiminin Kırgızistan bakımından nasıl bir seyir takip ettiği incelenecektir.

Kırgızistan'ın bağımsızlıktan günümüze kadar geçen zaman diliminde doğrudan yabancı sermaye yatırımları bakımından kaydettiği gelişmeler ehemmiyet taşımaktadır. Ülkede bulunan yabancı sermayenin fiili durumu, tarihsel gelişimi, köken ülkeye ve coğrafi bölgelere göre dağılımı aynı zamanda ülke ekonomisi hakkında fikir verecektir. .

Bu çalışmanın cevap aradığı sorular şunlardır:

1. Siyasal istikrar ve krizlerin, bir ülkeye yönelen yabancı sermaye yatırımlarını doğrudan etkilediği bilinmektedir. Kırgızistan'ın bürokratik sorunları, idari kapasitesi ve hukuk mevzuatı ile ülkeye gelen yabancı sermaye yatırımları arasında doğrudan illiyet bağlantısı var mıdır? Ülkede sık sık ortaya çıkan krizler, yabancı sermaye yatırımlarını ne yönde etkilemektedir?
2. Gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye yatırımcılarının en fazla önem verdikleri husus pazarın durumu ve doğal kaynak zenginliğidir. Kırgızistan'da yabancı sermaye yatırımlarının genel olarak altın, kömür ve su kaynaklarına yönelmesi bu görüşü desteklemekte midir?

3. Kırgızistan'ın zaman içerisinde ekonomik bakımdan ilerlemesi, GSMH ve fert başına düşen gelir bakımından kaydettiği gelişmelerde yabancı sermaye yatırımlarının etkisi olmuş mudur?

Bu çalışmayı, bir başka perspektiften bağımsızlıktan günümüze Kırgızistan'ın yaşadığı değişim ve dönüşüme yabancı sermaye perspektifinden bakış açısı olarak da değerlendirmek mümkündür.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIKTAN GÜNÜMÜZE KIRGIZİSTAN'DA YAŞANAN SİYASAL VE EKONOMİK GELİŞMELER

1.1. KIRGIZİSTAN'DA SİYASAL GELİŞMELER

Kırgızistan coğrafyasının da bir parçasını oluşturan Orta Asya toprakları, 1860'lı yıllarda Rus Çarlığı'nın kontrolü altına girmiştir. Daha önceden bu coğrafya Türkistan olarak adlandırılıyordu. SSCB döneminde Orta Asya coğrafyası üzerinde yapılan idari sınıflandırma, bağımsızlıktan sonra uluslararası sınır haline gelmiştir. Bağımsız Kırgızistan'ın 1991'den günümüze kadar gelen siyasi hayatını üç ana döneme ayırmak mümkündür.

- Siyasi ve ekonomik bakımdan yeniden yapılanma çabalarının hız kazandığı Askar Akayev dönemi
- Kitle gösterilerinin siyasi değişim ve dönüşümü etkilemesine yol açan 24 Mart ve 7 Nisan olayları
- Orta Asya'da demokrasi deneyimi. Parlamenter sistem, Otunbayeva ve Atambayev döneminde yaşanan gelişmeler ve Ceenbekov'un iktidara gelmesi

1.1.1. Askar Akayev Dönemi

1991 öncesinde Kırgızistan, Sovyetler Birliği'ne bağlı bir devlettir. Mihail Gorbaçov'un 1980'lerin başında SSCB Devlet Başkanlığı görevini üstlendikten sonra uygulamaya koyduğu Perestroika (yeniden yapılanma) ve Glastnost (açıklık), komünist sistemdeki sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batı ittifakı karşısında zayıflayan ve rekabet edemeyen SSCB, 1991 yılında çatışma yaşamadan dağılmıştır.

Bu gelişmelerin sonucu olarak da, SSCB'yi oluşturan Cumhuriyetler birbirini ardına egemenlik ve bağımsızlık ilan etmişlerdir. Kırgızistan'da Milli Meclis

(Cogorku Keneş), 15 Aralık 1990'da egemenlik ve 31 Ağustos 1991'de ise bağımsızlık ilan etmiştir. Kırgızistan Komünist Partisi'nin ülke yönetimdeki etkisi 19-21 Ağustos 1991'de yapılan başarısız darbe girişiminden sonra azalmış, Kasım 1991'de Komünist Parti'nin ılımlı üyeleri Sosyal-Demokrat Parti'yi kurup, demokratik reformlar ve ilkelere bağlı olduklarını ilan etmeleri ile yeni bir aşamaya ulaşmıştır. 6 Mart 1992'de Cogorku Keneş, SSCB'nin sona ermesi ve BDT'nin kurulmasına dair Belovezhskoe Anlaşması'nın Alma-Ata Protokolü'nü onaylamıştır.

5 Mart 1993'te başkanlık sistemini öngören Kırgız Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası kabul edilmiştir. Askar Akayev, Cogorku Keneş Milletvekilleri tarafından ülkenin ilk cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Rusya ve diğer eski Sovyetler Birliği üyesi devletlerde olduğu gibi, Kırgızistan'da da ilk yıllarda Cumhurbaşkanı ve eski rejim yanlısı yanlısı meclis arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır.

Bağımsızlıktan sonra Kırgızistan'da başkenti ismi değiştirilmiştir. Frunze yerine Bişkek resmi ad olmuştur. Zaten, Frunze olmadan önce kentin adı Bişkek ya da Pişpek idi. Diğer Orta Asya ülkeleri kararsız durumda iken, 10 Mayıs 1993'te Kırgızistan kendi ulusal para birimi olan 'Som'u kullanıma soktu ve ruble bölgesinden çıkmış oldu (Anderson, 2000: 81). Askar Akayev, cesaretli girişimleri özellikle Batı medyası ve resmi kuruluşlarının dikkatini çekmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğuna üye olan Kırgızistan, 1992'de BM ve AGİT gibi uluslararası örgütlere de katılmıştır. Ayrıca, Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurucu üyelerindedir. Bu tür örgütlere üye olunmasında, Çin ile bağımsız bir ülke olarak sınırdaş olmanın getirdiği bazı güvenlik kaygılarının bulunması rol oynamıştır. (Alkan, 2011: 216). 1990'ların başında iki ülke arasındaki nüfus hareketliliği ilişkilerde gerilime sebep olmuştur. Kırgızistan'da yaşayan Uygurların Doğu Türkistanlı gruplara yardım etme olasılığı, Çin Halk Cumhuriyetini tedirgin etmiş ve belli aralıklarla Kırgızistan yönetimi uyarılmıştır. Pekin yönetimini bu yöndeki kaygıları günümüzde de devam ettirmektedir. . Bunun dışında, Özbekistan'da bulunan Kırgız azınlığının ve Kırgızistan'daki Özbek azınlığının varlığı, iki ülke arasında zaman zaman gerginlik yaratmakta, azınlık gruplarının çatışmaları gerilimi tırmandırmaktadır. Kırgızistan'ın kuzeyinde ise gönülsüzce bağımsız olan Kazakistan vardı. Devlet yönetiminde tecrübesi olmayan Askar Akayev böyle zor durumda Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Üstelik, bağımsız Kırgızistan'ın ilk yıllarında Cogorku Keneş'te görev yapan milletvekillerinin büyük çoğunluğu eski rejim yandaşı idi. Askar Akayev ise,

diğer komşu devlet başkanları gibi, Komünist Parti'nin üyesi değildi. Akayev, Cumhurbaşkanlığının ilk senelerinde kontrol edemediği bir meclisle çalışmak zorunda kalmıştır. (Dombrovski & Gortrat, 2002: 585). Bu durumun yarattığı hassasiyetin bilincinde olan Akayev, bir yandan ülkedeki siyasi gruplarla, öte yandan komşu ülkelerle uzlaşmaya ve işbirliğine önem vermiştir.

Akayev aşırı milliyetçi bir politika yürütmedi. Aksi halde, ülkede bulunan farklı etnik gruplar ve komşularla ilişkileri bozulabilirdi. Tam tersine, yeni devlet başkanı kendisini dengeleyici ve uzlaşmacı bir siyasetçi olarak gösterdi. Kendisi ve ülkesi için yeni bir imaj yaratmada başarılı oldu. Yönettiği devleti 'Orta Asya'nın İsviçre'si', 'demokrasi adası' olacağını her defasında vaat ediyor bu yolda çaba gösterdiğini ve bunu 'Halkı için Halkıyla' (Elim Menen Elim Üçün) yapacağını vurguluyordu. Akayev, ülke toplumunun birleştirici gücü simgesi haline geldi. Hayata geçirdiği bu stratejisinin sayesinde, bağımsızlığın ilk yıllarında siyasi istikrar sağlanabildi ve Batı devletleri tarafından Kırgız ekonomisine büyük ölçüde parasal destek geldi. Akayev'in Komünist Parti üyesi olmaması ve ilerici düşüncelerinin olmasının da bunda büyük rol oynadığının altını çizmekte fayda vardır. Komünizmden uzaklaşma ve ulusal devlet inşa etmeye çalışan yeni başkanın politikası kapsamında 1995'te ülke çapında Manas'ın (Kırgız Milli Destanı) 1000. yıldönümü kutlanmıştır. Üstelik, buna benzer yeni ulusal bayramlar ilan edilmiştir.

1991-1999 yılları arasında ülkede büyük ekonomik kriz vardı, siyasi istikrar ve askeri güvenlik açısından sorun yoktu. 1990'ların sonu ve 2000'li yılların başında ülkedeki durum tam tersine döndü. Ekonomide canlanma yaşanırken, güvenlik konusunda kaygılar başladı.

1999'da ülke tarihinde unutulmayacak bir olay yaşandı. Özbekistan İslam Hareketi militanları Kırgızistan sınırlarını geçerek Tacikistan'dan Özbekistan'a ulaşmaya çalıştılar ve ülkenin güneyinde yer alan Batken Bölgesinde silahlı çatışmalar yaşandı. Yeni tarihinde böyle bir olayla karşılaşmayan ve teröre karşı önlemler arayışında olan devlet, 2001'de Kırgızistan'ın en büyük havalimanı Manas'ta Amerika Birleşik Devletleri'nin hava üssünün açılmasına izin verdi. New York'taki 9 Eylül olaylarından sonra ABD, Orta Asya'da bir askeri üs bulundurma çabasındaydı. Bu üssün açılması her iki devletin de yararınaydı. Söz konusu üssün Temmuz 2014'te çıkartılmasına kadar Kırgızistan, iki büyük gücün askeri üssünü bulduran dünyadaki tek devletti (hem de iki üs birbirine mesafe olarak çok

yakındı, Manas Havalimanı'ndan batıya doğru 60 kilometre uzaklığındaki Kant Şehrinde Rusya'nın hava üssü bulunmaktadır).

Ülke, büyük güçlerin askeri barındırması nedeniyle sayesinde dışarıdan gelen saldırılara artık hassas değildi. Fakat, iç siyasette istikrasızlık dönemi başladı. 17 Mart 2002'de Aksı Olayları patlak verdi. Bunun sebebi, hükümetin Çin Halk Cumhuriyeti'ne 90 bin dönüm toprağı devretmesi idi. Calalabat İlinin Aksı İlçesindeki Bospiek Köyü sakinleri hükümete karşı gösteri yaparken, polis tarafından sert bir şekilde bastırıldı ve bu olayın sonucunda 6 vatandaş hayatını kaybetti. Şubat-Mart 2005'te (daha sonra uluslararası gözlemciler tarafından haksız sayılan) parlamento seçimleri düzenlendi. Ülkenin farklı köşelerinde hükümete karşı memnuniyetsizlikler arttı ve 2005'e kadar bu memnuniyetsizlikler devam etti.

1.1.2. Kitleseel Gösteriler: 24 Mart ve 7 Nisan Olayları

Bazı uzmanlar bu olayların devrim niteliğini taşıdığını savunurken, kimileri bu olayları 'darbe' olarak adlandırırılar. Bu olayların nasıl nitelendirilmesi ile ilgili tartışmalar halen devam etmektedir. Fakat bu gelişmelerin, ülke tarihinin en önemli noktaları olduğu kuşkusuzdur. Her ikisinde de iktidar değişimi meydana gelmiştir.

24 Mart 2005'te Askar Akaev'in 15 yıllık (1990-2005) iktidarını sona erdiren 'Lale Devrimi' gerçekleşti. Bu gelişmeler sonucunda 81 vatandaş hayatını kaybetti ve binlerce vatandaş yaralandı (Bohr, 2010: 2). Ülkeyi bağımsızlığının ilk yıllarından 2005'e kadar yöneten ve Kırgızistan'ı 'Orta Asya'nın İsviçre'si' yapacağını söyleyen Akayev, halk ayaklanması sonucunda ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bazı değerlendirmelere göre devletin ilk başkanı, kendi yetkilerini genişleterek, iktidarı gasp etmeye çalışmıştır (Zakaria, 2004: 55). Devleti Cumhurbaşkanı Akayev'in değil, onun eşi Mairam Akayeva ve akrabalarının yönettiği de öne sürülmekteydi (Olcott, 2007: 28). Halkın itirazı giderek yükseliyordu. Polis ve ordunun halkın yanında olmasının neticesinde bu 'Lale Devrimi' gerçekleşmiş oldu (Beissinger, 2008: 64). Eski Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Rusya'ya kaçtı ve bugüne kadar ailesi ile birlikte Rusya'da ikamet etmektedir.

Bu gelişmelerin ardından Kurmanbek Bakiyev, ülkenin yeni Cumhurbaşkanı olarak seçildi (2005-2010). Fakat, Bakiyev de ülkeye istikrar getirmede başarısız oldu. Ülkede 61400 işsiz bulunmaktaydı ve halkın yaklaşık %40'ı yoksulluk sınırının altındaydı (Muhamedjanov, 2010: 14). Toplum tarafından diktatörlük ve yolsuzlukla

suçlanan Bakiyev (Bohr, 2010: 2), halk ayaklanması sonucunda 7 Nisan 2010'da iktidardan devrildi ve Beyaz Rusya'ya sığınmak zorunda kaldı. İktidar, Roza Otunbayeva öncülüğündeki geçici hükümete geçti.

24 Mart ve 7 Nisan darbelerinin (yada bazı uzmanlara göre devrimlerinin) Rusya ve ABD gibi Orta Asya'da etkin olma çabasında olan büyük güçler tarafından tetiklendiği de iddia edilmektedir (Knyazev, 2007: 19). Özellikle, Rusya ve ABD'nin Orta Asya'da etkin olma çabalarından dolayıdır. Moskova, bölgedeki egemenliğinin Washington'a kaymasını durdurmaya çalışmaktadır. Avrasya Ekonomik Birliği'ne katmak ve ABD'nin askeri üssünü ülkeden çıkartmakla (Manas Havalimanındaki ABD Hava Üssü 1 Temmuz 2014'te çıkartıldı) Rusya, Kırgızistan'ı kendi eksenine geri almayı hedeflemektedir. ABD ise, bölge devletlerini Rusya ve Çin'e karşı müttefiklere dönüştürme çabasıdadır (Kearney, 2016).

2005 ve 2010 tarihlerinde gerçekleşen darbeler ülke ekonomisi ve siyasi istikrarına zarar vermiştir. Haziran 2010'da eski ve yeni iktidar destekçileri arasında ve aynı zamanda ülkenin güneyinde Kırgızlar ile Özbekler arasında çatışmalar patlak verdi. Bu olaylar 200'den fazla vatandaşın hayatına mal oldu, yüz binlerce Özbek asıllı vatandaş ülkeden kaçmak zorunda kaldı (Toktosunova, 2013: 246). Günümüzde ise ülkedeki siyasi durum tamamen istikrarlıdır.

1.1.3. Kırgızistan'da Demokrasiye Geçiş Deneyimi

27 Haziran 2010'da olan referandum neticesinde kabul edilen Anayasaya göre, Roza Otunbayeva'ya başkanlık yetkileri geçici süre için (2011'e kadar) tanınmıştır ve ülkede parlamenter sistem kabul edilmiştir. Parlamenter demokrasiye geçiş için sağladığı katkılar ve cumhurbaşkanlığı için aday olmaması sayesinde Roza Otunbayeva, 'akil kadın' sıfatını alarak görevini bir sonraki devlet başkanına devretti (Albayrak, 2012: 45). Bu gelişmelerin ardından Cumhurbaşkanı seçimleri yapıldı. 16 adayın katıldığı 30 Ekim 2011 başkanlık seçimlerin oyların %63,24'ünü alan, Almazbek Atambayev kazandı (PM Atambayev wins Kyrgyzstan presidential election, 2011). Bu seçimlerde milliyetçi eğilimli 'Ata Curt' (Ata Yurt) Partisi milletvekili Kamçibek Taşiev oyların %15'ini, 'Bütün Kırgızistan' (Bütün Kırgızistan) Partisi lideri Adahan Madumarov oyların %14,85'ini aldı. Bu seçimler, hem Kırgızistan adına hem de Orta Asya adına önemli bir gelişme olduğu

şüphesizdir. Otoriter rejimlerin yaygın olduğu bölgede 30 Ekim 2011'de Kırgız Cumhuriyeti'nde olduğu gibi dürüst, şeffaf ve açık seçimler daha önce olmamıştı.

Kırgız Anayasasına göre, Kırgız Cumhuriyeti, egemen, demokratik, laik, üniter, sosyal, hukuk devletidir. Anayasada güçler ayrılığı ilkesi bulunmaktadır. Son referandumda kabul edilen Anayasa'ya göre, Cumhurbaşkanı, Kırgız Cumhuriyeti'nin en üst düzey yetkilisidir (devlet başkanıdır) ve 6 yıllık bir dönem için halk tarafından seçilir. Kırgız Cumhuriyeti'nin parlamentosu olan Cogorku Keneş, yasama yetkisini kullanan temsili bir organdır. Cogorku Keneş, nispi seçim sistemine göre 5 yıllık bir süre için halk tarafından seçilir. Mecliste yer alan partiler; Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi, Ata Curt Partisi, Respublika Partisi, Ar Namıs Partisi, Ata Meken Partisi, Önüğü Progress Partisi, Bir Bol Partisi'dir. Böylece, Kırgız Meclisi olan Cogorku Keneş'te 7 siyasi partiye mensup 120 milletvekili görev almaktadır. Kırgız Cumhuriyeti'ndeki yürütme yetkisi, Kırgız Cumhuriyeti Hükümetine ve ona bağlı olan bakanlıklar, devlet komiteleri, idari birimler, diğer yürütme organları ve yerel yönetim organlarına aittir. Kırgız Cumhuriyeti'ndeki yargı yetkisi sadece mahkemeler tarafından yerine getirilir .

Bu gelişmeler ile (son seçimler ve referandum), Kırgızistan, uluslararası kamuoyunun gözünde demokrasi yolunda başarı ile ilerleyeceği yönünde bir resim çizdi (Mutlu, 2012, s. 38). Bununla beraber, ülkenin parlamenter sisteme geçmesi ile Kırgızistan tarihinde bağımsızlıktan sonra ikinci defa yeni bir sayfa açıldı. Böylece, ülkenin yeni döneme girdiğini ve bölge devletleri için demokratik gelişimler açısından bir örnek olabildiğini ifade edebiliriz.

2010'dan bu yana Kırgız iç ve dış politikasında bir kaç önemli gelişme yaşandı. Onlardan birisi, 2013 yılında Manas'taki Amerikan askeri üssünün geleceğiydi. Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev bölgedeki etkin aktörler Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun talepleri doğrultusunda, Amerika Birleşik Devletleri'nin kullandığı geçiş merkezinin, sözleşmenin biteceği Temmuz 2014 tarihinde kapatılacağı ve bu konuda pazarlık yapılmayacağını açıklamıştır. (Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı, 2013: 128). Temmuz 2013'e kadar Kırgızistan hem Rus hem de Amerikan üssünü bulunduran dünyadaki tek ülkeydi.

Son senelerde Kırgız iç ve dış politikasının gündemini oluşturan diğer bir konu ise, Moskova öncülüğündeki Avrasya Ekonomik Birliği'ne Kırgız Cumhuriyeti'nin üyeliği konusudur. Bu konu 3. bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

2010'dan 2017'ye dek meydana gelen başka bir olay ise, 13 adayın katıldığı ve Sooronbai Ceenbekov'un kazandığı son Cumhurbaşkanlığı seçimleridir. Seçimlerde kimin kazanacağını önceden kestirilemediği bu hadise, Orta Asya için bir anomalidir (Walker, 2017). Bölgenin diğer devletlerinde seçimler öncesi hangi adayın kazanacağı belli olup, halkın sandığa gitmesi sadece bir prosedür haline gelmiştir.

Kırgız Cumhuriyeti, Orta Asya Cumhuriyetleri arasında gerek ekonomide liberalleşme ve dışa açılma, gerekse demokratikleşme konusunda attığı hızlı adımlarla dikkatleri üzerine çekmiş olan bir ülkedir (İncioğlu, 1994: 127). Kırgızistan'daki sosyo-politik durum, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'daki durumdan önemli derecede farklı olup ülke bölgenin en liberal ülkesi unvanını taşımaktadır (Dombrovski & Gortrat, 2002: 585). Bölgedeki diğer devletler, sınırsız bir güce sahip olan daimi otoriter yöneticiler tarafından yönetilmektedir (Glushkova & Pomeon, 2016: 4). Bu ülkelerden farklı olarak, Kırgızistan'da cumhurbaşkanları altı kez değiştirildi (iki kez halk ayaklanması sonucunda). Haziran 2017'de Orta Asya ülkeleri ziyaretini gerçekleştiren Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres 'Kırgızistan hakkında, Orta Asya'da demokrasinin öncüsü' ifadesini kullanmıştır (Orozobekova, 2017). Son zamanlarda hükümetin hayata geçirmeye çalıştığı 'Taza Koom' (Adil Toplum) projesi sayesinde bu konuda daha da ilerleme kaydedileceği beklenmektedir.

1.2. KIRGIZİSTAN'DA EKONOMİK DEĞİŞİM

Kuruluşundan günümüze kadar Kırgızistan, siyasi anlamda demokratikleşmeye, ekonomik anlamda liberalleşmeye çalışmaktadır. Demokratikleşme konusunda kuşkusuz uzun mesafeler aldığı ve başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat ekonomik açıdan ülkenin yolunun çok daha uzun olduğunu fark etmekteyiz. Kırgızistan'ın, halen kendine uygun ekonomik modeli bulmada zorluk çektiğini görmekteyiz.

Kırgızistan'ın tarihsel olarak, kendine özgü özellikleri vardır. Bu özellikler ülkenin ekonomik durumuna halen etki edebilmektedir. Kapalı coğrafi yapı, denizlere kıyısının olmaması, ekonomi ve finans merkezlerinden uzak olması bunlardan bazılarıdır (Dikkaya, 2009: 218). Bunlara, ülkede altın dışında petrol ve doğalgaz gibi önemli doğal kaynakların yabancı sermaye yatırımlarının yeterli

seviyede olmayışı ve girişimcilik konusunda aktif olmayan halka sahip olması gibi etkenleri de dahil edebiliriz. Kırgızistan'ın diğer bir özelliği ise, nüfusunun sadece 6 milyon olmasıdır. Ülkenin sınırlı nüfusa sahip olması, yatırımcılar için pazarın küçük olduğu anlamına gelmekte olduğundan bu husus yapılacak yatırımların cazibesini azaltmaktadır.

1.2.1. Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Kriz (1991- 1996)

Kırgızistan'ın son yıllarda mücadele ettiği sorunlar büyük oranda SSCB mirasından kaynaklanmaktadır (Dikkaya, 2009: 218). Bilindiği gibi, 1980'lerde Sovyet ekonomisinde büyük ölçüde gerileme yaşanmaya başladı. 1991'de Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile tüm yeni kurulan devletlerde ekonomik sorunlar devam etti. Moskova'ya bağlı merkezi sistem çöktü ve artık her devletin kendi başının çaresine bakması lüzumlu hasıl oldu. Sosyalist ekonomiden kapitalist ekonomiye geçiş yaşanırken, yani 1990'ların başlarında tüm Post-Sovyet ülkelerde olduğu gibi Kırgızistan'da da çok yüksek seviyede enflasyon yaşandı. Enflasyon oranları 1992 yılında %360, 1993 yılında %470 1994 yılında %90 seviyelerinde seyretti. Daha sonra fiyatlardaki artış yavaşladı ve 1995-1998 yıllarında yıllık enflasyon %31.9'tan %18.4'e düştü. 1999 yılında enflasyon tekrar %39.9'a ulaştı, ancak sonra (2000 yılında %9.6) enflasyon oranı azaldı ve 2001-2006 yıllarında %10'u geçmedi (Guseva, 2010: 4).

Eskiden ekonomiler birbirine çok bağlantılıydı ve SSCB'nin dağılmasıyla bir nevi zincirin kopması gibi bir etki meydana geldi. Bundan sonra ülkeler ayrı ayrı hareket etmeleri gerekmektedir. Özellikle, sanayi ve tarım sektörlerinin çökmesi ülkeyi ekonomik sorunlara itti. Örneğin, 1993'te Kırgız ekonomisindeki sanayi sektörünün payı %38 ve tarım sektörünün payı %28'di. Bu sektörlerde üretilen malların pazarlanması artık neredeyse imkansız hale geldi. 1992-1994 yıllarında endüstriyel üretim hacmi yılda %25-28'e kadar geriledi (Ekonomika Kırgızstana v 1991-2005 godah - Экономика Кыргызстана в 1991 - 2005 годах, 2014, s. 1).

Tablo 1. 1993 Senesine Göre Kırgız Ekonomisini Oluşturan Sektörler ve Payları (The World Bank, 1993: 2):

Sektörler	Ekonomideki Payı (% Olarak)
Sanayi	38
Tarım	28
Hizmet	22
İnşaat	7
Ulaşım	4

Daha önce belirtildiği gibi, ülkenin eski Sovyet sisteminden devraldığı özelliklerinden birisi, tarım ağırlıklı üretim yapısıdır. Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti merkezi planlamaya dayalı işbölümü sisteminde daha çok tarımsal üretim alanı, enerji ve hammadde tedarikçisi olmakla görevlendirilmiştir (Sungur, 1994: 224). Kumanda ekonomisinde yaşayan ülke artık piyasa ekonomisinin kurallarına göre hareket edemez haldeydi. Bunun dışında, SSCB döneminde siyaset ve ekonomideki kilit kadrolara Ruslar yerleştirilmişti. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile siyasi kontrol Kırgızlara geçmiş olsa da, ülkede yetişmiş insan gücü açığı yaşanmıştır. Bu sebeplerden dolayı geçiş dönemi hiçbir Post-Sovyet ülkesi için kolay olmadı. 1991-1996 seneleri arasında iki kat yavaşlama yaşayan Kırgız ekonomisi ancak 2000'li yılların başında kendini toparlayabilmiştir. Yurtiçi üretimi 1991'de %5, 1992'de %19 düşmüştür.

1990'da 100 olan reel ücret endeksi 1993'te %35'e düşmüştü (Sungur, 1994: 228). Bağımsızlığının ilk yıllarında karşılaşılan ekonomik sorunları çözmek için Kırgız hükümetinin yurtdışından parasal kaynaklara ihtiyacı vardı. Böylece, dışarıdan az miktarda olsa sermaye gelmiştir. Ülkenin tarım sektörünün yeniden canlanması ve Kanada'dan Kumtör Altın Madeni'ne doğrudan dış yatırımın gelmesi neticesinde Kırgız ekonomisi az da olsa büyüme sağlayabilmiştir (Manasov, 2012: 48).

Yurtdışından gelen sermaye yatırımlarının, ülkenin 1991 yılında kapsamlı bir ekonomik reform programını kabul etmesi sayesinde olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu programın en önemli unsurları şunlardır (Kırgızistan Ülke Raporu, 1996: 19-20):

1. En kısa sürede özelleştirme sürecini başlatmak ve uygulamak,
2. Yurtdışı sermayeli şirketlerin kurulmasını teşvik etmek, özel sektörün gelişimi için uygun ortam oluşturmak,

3. Etkili sosyal güvenlik ağının kurulması.

Bunun dışında, 1990'larda bütçe açığının azaltılması, enflasyon seviyesinin düşürülmesi, ulusal para biriminin istikrarının sağlanması, büyük kârsız işletmelerin yeniden yapılandırılması (SSCB döneminden kalan 'kolhoz' ve 'sovhoz'ların özelleştirilmesi veya kooperatiflere devredilmesi), ekonominin belirli sektörlerinin tekelleşmesi, fiyatların ve dış ekonomik faaliyetlerin liberalleştirilmesi gibi sorunlarla mücadele söz konusuydu.

1995'e gelindiğinde, ülkedeki ekonomik kriz kritik bir düzeye ulaştı. 1995 yılının GSYİH hacmi, 1990 yılına göre neredeyse yarı yarıya azalmıştı ve %50,7'sine denk geliyordu. Bundan çok sanayi, tarım ve inşaat sektörleri zarar görmüştü. Örneğin, 1991'den 1994'e kadar inşaat sektöründe %72,3 oranında düşüş yaşandı. (Ekonomika Kırgızistana v 1991-2005 godah - Экономика Кыргызстана в 1991 - 2005 годах - , 2014: 1). Bu dönemde ülkede büyük ölçüde gıda kıtlığı da vardı.

Bu tür sorunları çözebilmek ve ekonominin canlandırılması için ülkenin tabii ki parasal desteğe ihtiyacı vardı. Bunu uluslararası finansal kuruluşlar ve başka devletler yapabiliirdi. Bu dönemde Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar geçiş noktasında olan Kırgızistan'a parasal destek sağladılar. Orta Asya'da ilk olarak bağımsızlığını ilan etme, kendi para birimini kullanıma sokma, kendi ulusal bankasını kurma, dışa açılma, dış ticareti serbestleştirme gibi çabaları sayesinde Kırgızistan Cumhuriyeti 1998'de Dünya Ticaret Örgütü'ne bölgenin ilk üyesi olarak alındı. Bu kapsamda telekomünikasyon ve enerji gibi stratejik bakımdan önemli işletmelerin dışında devlet toprakları içinde bulunan tüm işletmeler devletin özelleştirme programına tabi oldular. Büyük işletmelerin özelleştirilmesi her ne kadar zor geçse de, 1998'e kadar özel mülkiyet yapısı oluşmuş oldu ve piyasa ekonomisine bir adım daha yaklaşıldı.

1.2.2. 1996-2000 Kumtör Altın Madeni ve Ekonomide İstikrar

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ülkedeki ekonomik durum yavaş yavaş düzelmeye başlamıştır. 1996 senesi, GSYİH'nin büyümesinin başladığı yıl olduğu için ekonomik kalkınmanın bir dönüm noktası olarak sayılabilir. 1995'e gelindiğinde tüm ekonomik reformlar gerçekleştirilmiş durumdaydı. Başta Kumtör Altın Madeni'ne olmak üzere, yabancı sermaye yatırımları gerçekleştirildi. 1996'dan 1999'a kadar ekonomik istikrar gözlenmiş, bazı sektörlerde (tarım, altın madenciliği

ve enerji) büyüme gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, bütçe açığı GSYİH'nın % 5'ine indirildi, ulusal para birimi olan 'Som' güçlendi ve faiz oranları da düştü. 1997'de Kırgızistan, ekonomik reformlarını gerçekleştirmesi ve piyasa mekanizmalarının uygulanması konusunda Orta Asya ülkelerinin lideri oldu. (Ekonomika Kırgızstana v 1991-2005 godah - Экономика Кыргызстана в 1991 - 2005 годах, 2014: 2).

Tarım sektörünün reformu kapsamında senelerce kullanılmayan araziler özelleştirildi ve bu sektör de canlanarak ülke ekonomisinin güçlenmesine katkı sağladı. 1996'da GSYİH'da %7'lik ve 1997'de %10'luk artış kaydedildi. 1996-2000 seneleri arasında ortalama olarak ülke ekonomisi yıllık %5,5 büyüdü. Bu veriler BDT ülkeleri arasında en yüksek rakamlardandı. Bazı sektörlerin iyileştirilmesine rağmen, hâlâ bütçe açığı vardı ve ekonominin istikrarlı olduğunu söylemek için henüz erkendi. 1998-1999 yılları arasında yine kriz yaşandı, enflasyon oranı tekrar yükseldi, ithalat arttı ve som'un değeri 2,5 kat düştü. Bu krizin dünyada ekonomik krizin ortaya çıkması ve Rus Rublesinin çökmesi ile bağlantılı olduğu ileri sürülmektedir.

1.2.3. 2000-2005 Döneminde Yaşanan Gelişmeler

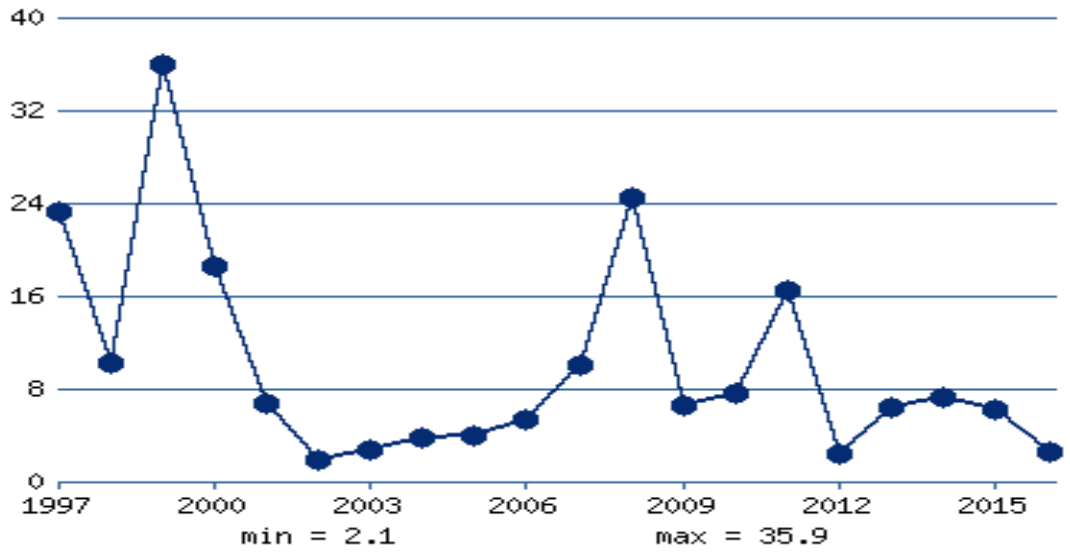
2000'lerden itibaren enflasyon ve Som'un devalüasyonu belirgin bir hızda yavaşladı, GSYİH büyümesi biraz hızlandı, ancak makroekonomik istikrardan bahsetmek için hâlâ erkendi. Ülkenin başlıca ekonomik sorunlarından biri olan yüksek bütçe açığı ile mücadele ederken dış yardımların da önemli oranda düşmesi yaşandı. 2000 yılının istatistiksel verilerine göre gölge ekonomisi GSYİH'nın %25'ine tekabül ediyordu. Cari işlemler açığı ise GSYİH'nın sadece % 1,3'üne eşitti, TÜFE enflasyon oranı 2001 Aralık – 2002 Aralık ayları arasında rekor seviyeye (% 3.7) ulaştı. (Ekonomika Kırgızstana v 1991-2005 godah, 2014: 4). Bu başarısızlıklar; önceden tamamlandığı düşünülen ekonomik reformların tamamlanmadığı anlamına geliyordu. Bu sebeple, uzun vadeli '2001-2010 Yıllarına Yönelik Kapsamlı Kalkınma Planı' ve kısa vadeli '2003-2005 Yıllarına Yönelik Yoksulluğun Azaltılmasına Dair Ulusal Strateji belgesi kabul edilmişti. Bu belgelerin ana başlıkları şunlardı:

- Yönetimin iyileştirilmesi;
- Adil bir toplumun inşa edilmesi;
- Piyasa ekonomisine dayalı sürdürülebilir ekonomik büyümeye ulaşılması

Ülkenin başarılı kalkınmasının ön şartı olarak devlet, özel sektör ve sivil toplum arasındaki ortaklık ilişkilerinin kurulması gerekiyordu.

2000-2004 yılları arasındaki ortalama ekonomik büyüme oranı yıllık %5.6 idi. 2003'te (% 6.7) ve 2004'te (% 7.1) şeklinde yüksek oranlar elde edildi. 2002-2005 döneminde yıllık enflasyon oranları % 3.4 civarlarındaydı, yoksulluk düzeyi bu yıllarda % 20'ye düşürüldü (KC Milli İstatistik Komitesi). Kişi başına düşen GSYİH 2000'de 279 dolarken 2004'te 433 dolara çıktı.

Grafik 1. 1996-2016 Seneleri Arasında Kırgızistan'da Enflasyon Oranları (CIA, 2017).

Tablo 2. 1996-2016 Seneleri Arasında Kırgızistan'da Enflasyon Oranları (CIA, 2017).

Sene	Değer(%)	Sene	Değer(%)
1996	32.0	2007	10.2
1997	23.4	2008	24.5
1998	10.4	2009	6.8
1999	35.9	2010	7.8
2000	18.7	2011	16.6
2001	6.9	2012	2.7
2002	2.1	2013	6.6
2003	3.1	2014	7.5
2004	4.1	2015	6.5
2005	4.3	2016	2.9
2006	5.6		

1.2.4. 2005 ve 2010 Olaylarının Ekonomi Üzerindeki Etkileri

2005'den sonra ülkede ekonomik kalkınma beklenirken, tam tersine gerileme yaşandı. 2005 ve 2010 yılında meydana gelen siyasi kargaşalar, zaten fakir olan ülke ekonomisinin, daha da zayıflamasına neden olmuştur (Flehtner & Schreiber, 2015: 117). Bu senelerde dış ticaret hacmi 1.2 kat, Som kuru 1.7 kat düşüş yaşamıştır, dış kamu borcu ise 1,22 kat büyümüştür (Turaeva, 2016: 43). Ülkedeki siyasi durumun elverişli olmamasının yanında dünya ekonomik krizinin (2008) de bu dönemde meydana gelmesi, ülke ekonomisinin gerilemesine neden olmuştur.

Ekonomik büyümedeki yavaşlamanın bir diğer sebebi ise, Kumtör Altın Madeni'ndeki üretim hacminin düşmesiydi. Söz konusu işletme, ülke GSYİH'sının %10'unu oluşturuyordu.

Bunun dışında, yurtdışında çalışan işçilerin para havaleleri de ülke ekonomisini etkilemektedir. Rusya, Kazakistan ve diğer ülkelerde çalışan işçilerin gönderdikleri paralar, GSYİH'nın %30'una tekabül etmektedir (Dünya Bankası'nın KC'indeki temsilciliği, 2017).

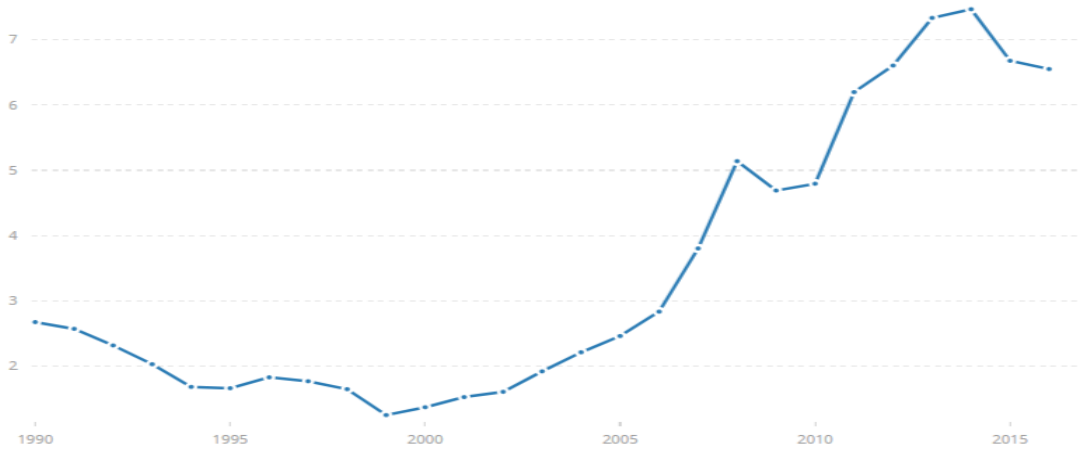
Grafik 2. 2006-2016 Yılları İçin Kırgızistan GSYİH'sı (Kyrgyzstan GDP, 2017).

Grafik 2 ve Grafik 3'te ülkenin 1991'den bugüne kadar GSYİH dalgalanmasını görebiliriz. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra tüm yeni bağımsız olan ülkelerde ekonomik kriz meydana geldi. 1990'lara doğru ciddi bir düşüş ortaya çıktı. 1995'ten sonra dışarıdan alınan finansal desteklerin sayesinde kısa bir yükseliş gerçekleşti. Ancak 2 sene sonra, tüm eski Sovyet ülkelerinde olduğu gibi tekrar

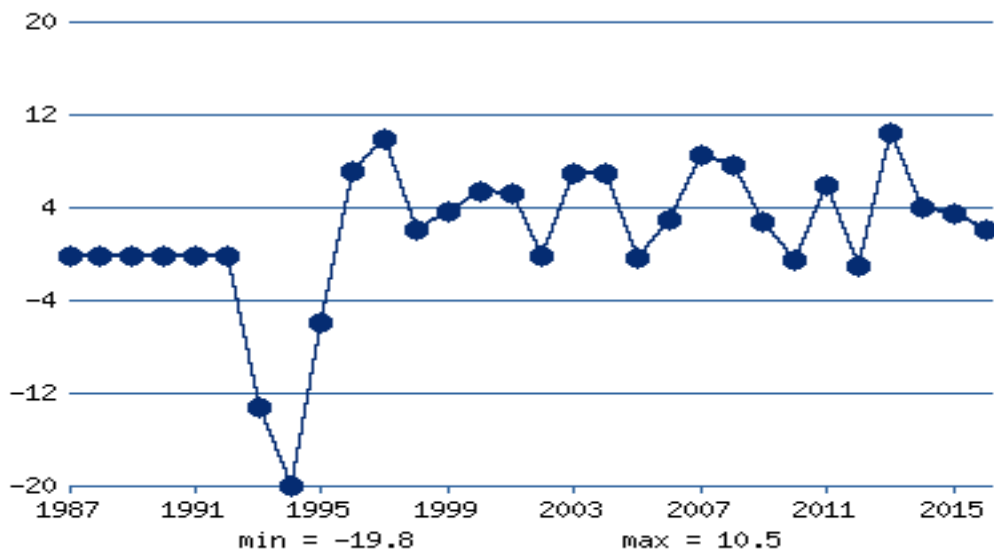
ekonomide gerileme başladı. 1999'da tarihi ekonomik krizle karşılaştı. 21. asrın ilk yıllarından 2008'e kadar istikrarlı büyüme sağlandı. 2008 senesinde ortaya çıkan Dünya Ekonomik Krizi, Kırgız ekonomisini de etkiledi. Yavaş yavaş krizden çıkarak kendini toparlama başlayan ülke ekonomisi, 2010'dan 2014'e dek 4 senelik bir büyüme sağlayabildi. Bugünlerde ise, 2015 - 2016'dan beri nispeten ekonomik bir küçülmenin meydana geldiğini gözlemlemekteyiz.

Grafik 3. 1990- 2017 Yıllarında Kırgızistan'ın GSYİH'si (ABD doları), (World Bank, 2017).

Aşağıdaki grafik ve tabloda ise Kırgızistan'ın GSYİH'sinin 1992-2016 dönemi için büyüme oranlarını görebiliriz.

Grafik 4. Kırgızistan'ın GSYİH'sinin 1992- 2016 Dönemi İçin Büyüme Oranlarını (CIA, 2017).

Tablo 3. Kırgızistan'ın GSYİH'sının 1992- 2016 Dönemi İçin Büyüme Oranlarını (Yüzde Olarak), (CIA, 2017).

Sene	Değer(%)	Sene	Değer(%)	Sene	Değer(%)
1992	0.0	2001	5.3	2010	-0.5
1993	-13.0	2002	0.0	2011	6.0
1994	-19.8	2003	7.0	2012	-0.9
1995	-5.8	2004	7.0	2013	10.5
1996	7.1	2005	-0.2	2014	4.0
1997	9.9	2006	3.1	2015	3.5
1998	2.1	2007	8.5	2016	2.2
1999	3.7	2008	7.6		
2000	5.4	2009	2.9		

Ülke ekonomisi hem istihdam hem de üretim açısından ticaret ve tarım sektörlerine dayalıdır. Tarım GSYİH'nın üçte birini oluşturmaktadır. Ekonomik açıdan aktif nüfusun %34'ü bu sektörde (tarım) çalışmaktadır. Tarımın dışında devletin bütçe gelirlerinin büyük bir kısmı altın ve civa ihracatından sağlanmaktadır (Manasov, 2012: 49). Metalurji ve madencilik sektörü, ülkenin sanayi üretiminin yarıya yakınına oluşturmaktadır. Altın ve civa dışında uranyum, bakır, gümüş, kurşun, kalay, antimon, kömür ve mermer rezervleri de bulunmaktadır. Petrol ve doğalgaz enerji kaynakları bakımından bölgenin en fakir ülkesidir (İMF Economic Reviews, 1993: 71).

Yukarıda sıralanan malların üretimi dışında kumaş, gıda, çimento, ayakkabı, kereste, mobilya, elektrik motorları üretimi de gerçekleşir ve toplam olarak sanayi sektörü GSYİH'nın yaklaşık %20'sine katkıda bulunur. Sanayi yeterince gelişmediği için ihracatta tarım ürünlerinin payı yüksektir. Fakat bu sektör iklim ve benzeri etkilere çok açık olduğundan dolayı, ekonominin istikrarlı büyümesini zorlaştırmaktadır.

Çok sayıda olan hidroelektrik santralleri sayesinde elektrik enerjisi üretilmekte ve halka çok düşük fiyatta arz edilmektedir. Ülkede 35 binden fazla nehir, dere ve göl bulunmaktadır. Onlarca hidroelektrik santralinde üretilen enerji komşu ülkelere de ihraç edilmektedir. Yine de bu potansiyelin ancak %10'u kullanılmaktadır (Manasov, 2012: 50)

Tablo 4. 1990, 2000, 2010, 2016 Senelerine Dair KC'nin Makroekonomik Göstergeleri (The World Bank in the Kyrgyz Republic, Overview, 2017).

Parametreler	1990	2000	2010	2016
GSYİH (MilyarABD \$)	2.67	1.37	4.79	6.55
GSYİH artışı (yıllık %)	5.7	5.4	-0.5	3.8
Enflasyon (yıllık %)	7.9	27.2	10.0	2.5
Tarım, (GSYİH'nin yüzdesi)	34	37	19	15
Sanayi, (GSYİH'nin yüzdesi)	35	31	29	29
Hizmet, (GSYİH'nin yüzdesi)	31	32	51	56
Mal ve hizmet ihracatı (GSYİH'nin yüzdesi)	29	42	52	37
Mal ve hizmet ithalatı (GSYİH'nin yüzdesi)	50	48	82	74
Gayrisafı sabit sermaye oluşumu (GSYİH'nin yüzdesi)	24	20	27	35
Hibeler hariç olmak üzere gelir (GSYİH'nin yüzdesi)	15.5	14.2	19.4	24.2
Net borç verme (+) / net borçlanma (-) (GSYİH'nin yüzdesi)	..	-2.9	-4.8	-1.5

Tablo 5. Sektörlere Göre Çalışanların Oranı (Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, 2017, s. 189).

Sektör	Payı
Tarım	48%
Hizmet	39.5%
Sanayi	12.5%

Plan ekonomisinden pazar ekonomisine geçme ve liberal ekonomik reformların gerçekleştirilmesi, sanayi üretiminin azalması neticesinde hizmet sektörünün ve ticaretin önemi artmış durumdadır. Bu iki sektörün giderek güçlendiğini fark etmekteyiz. Bu sayede Çin'den fiyatı daha ucuz malları satın alıp, Rusya ve bölgenin diğer ülkelerine yeniden ihraç (re-export) edebilmektedir. SSCB döneminde tarım ve sanayiye dayalı Kırgız ekonomisi bugün tarım ve ticarete dayanmaktadır. Son zamanlarda ticaret ve tarımın yanında inşaat sektörünün de canlandığını gözlemlemekteyiz.

Tablo 6. KC'nin GSYİH'nin oluşumundaki sektörlerin yıllara göre payı (%)
(KC Milli İstatistik Komitesi, 2017).

	1991	1995	2000	2005	2010	2014	2017
Sanayi	27,4	12,0	23,3	17,3	20,4	15,5	23,7
Tarım	35,4	40,7	34,2	28,5	17,5	14,8	14,0
Hizmet	32,5	40,0	35,4	43,4	51,6	55,5	50,3
Vergiler	4,6	7,3	7,0	10,8	10,5	14,1	12,1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100

Ülkenin güncel makro ve sosyo-ekonomik verileri ise şöyledir:

Tablo 7. KC'nin 2017 Yılına Göre Makroekonomik Ve Sosyo-Ekonomik Verileri (The World Bank in the Kyrgyz Republic , 2017).

Nüfus (milyon kişi)	6.2
GSYİH (milyar ABD doları)	6.55
Reel GSYİH Büyüme Oranı (%)	3.5
Kişi Başına GSYİH (ABD doları SAGP)	3.322
Milli Gelir (milyar ABD doları SAGP)	20,73
Kişi Başına GSYİH (ABD doları)	1,083
Kişi başına Milli Gelir (ABD doları)	3,410
Gini katsayısı	0,408
Bütçe gelirleri (milyar ABD doları)	1.868
Bütçe harcamaları (milyar ABD doları)	2.166
Bütçe açığı	-5.4%
Enflasyon oranı (%)	6,5
İhracat (milyar ABD doları)	1.544
İthalat (milyar ABD doları)	3.644
Dış kamu borcu (milyar ABD doları)	8.182
Kamu borç yükü/GSYİH (%)	0.5
Uluslararası rezervler (GSYİH'nin %)	18.5'i
İşgücü (milyon kişi)	2.787
Ortalama yaşam süresi	70.0
Ortalama ücret (ABD doları)	256
İşsizlik oranı (%)	7.7
Yoksulluk sınırının altında olan halkın oranı (%)	32.1
Yoksulluk katsayısı	30.6
Ortalama aylık ödenen emekli maaşı (ABD doları)	96
Ortalama kişi başına yaşam ücreti (aylık ABD doları)	58
Som'un ABD dolarına karşı kuru	69.914

Nüfus artışı ve iş yetersizliğinden dolayı Rusya ve diğer ülkelerde 1 milyondan fazla ülke vatandaşı çalışmaktadır. Ülkenin Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olması neticesinde Rusya ve diğer AEB üyesi ülkelerinde çalışan Kırgız vatandaşlarına kolaylıklar sağlandı. Rusya'daki yaklaşık 1 milyon Kırgız vatandaşının sadece yarısının çalışma izni vardı. Artık çalışma izni, pasaport ve vizesiz çalışma hakkı tanındı. Ülkeden Rusya'ya iş için göç edenlerin sayısı gittikçe yükselmektedir. Örneğin, eskiden Rusya'ya her ay 36 bin işçi çalışmaya giderek Kırgızistan'ı terk ederken, bugünlerde bu sayı 44 bine ulaşmış durumdadır, ya da bir başka ifadeyle yüzde 20 artış gözlemlenmektedir (Kyrgyz Republic: Selected Issues, 2015: 45). Ağırlıklı olarak Rusya ve Kazakistan'da bulunan göçmen işçilerin Kırgızistan'a yaptığı para havaleleri, ülkenin GSYİH'sının dörtte birine eşittir (Kyrgystan Economy Profile 2017).

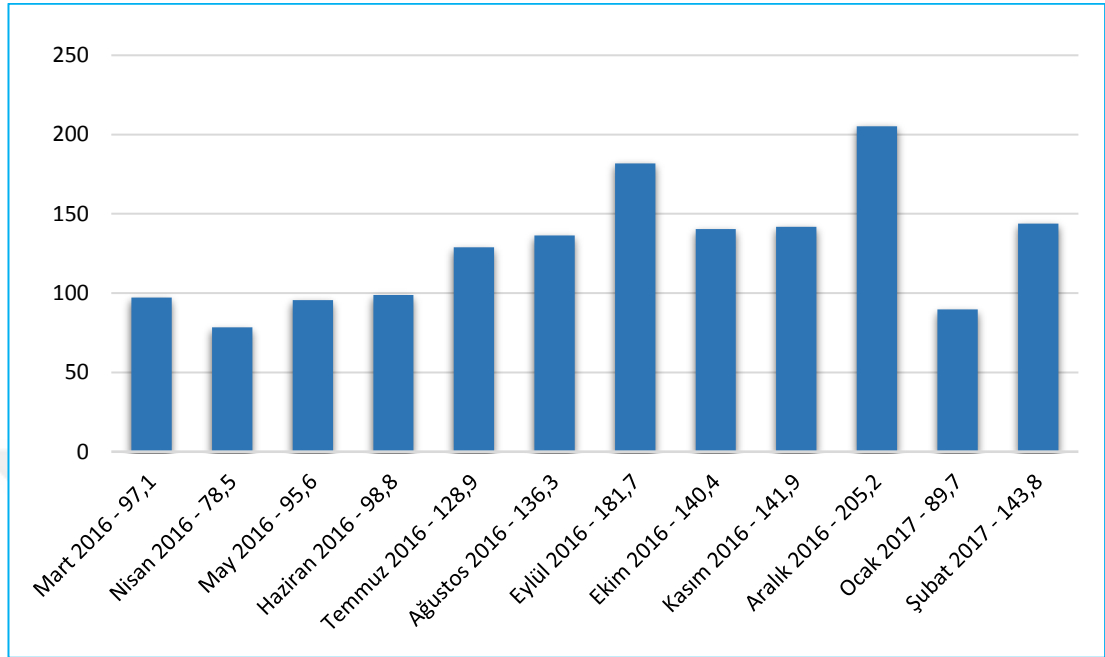
2016 yılında bütçe açığı 146,8 milyar som (yaklaşık 2,1 milyar ABD doları) tutarında onaylandı. 2015 yılında ise 1 milyar 875 milyon som (27 milyon ABD doları) civarındaydı. Kırgız hükümetinin, yıllık bütçe açığını (GSYİH'nin yaklaşık %4-6'sı) kapatmak için halen yabancı bağış ve kredilere bağımlılığı devam etmektedir. (Kyrgystan Economy Profile 2017).

Dış ticaret konusunda da büyük açık mevcuttur. Kırgızistan, 2015 senesinde 1.571 milyar ABD doları, 2016 senesinde ise 1.544 milyar ABD doları miktarlarında ihracat yapmıştır. 2016 yılına göre ülkenin en önemli ihracat ortakları; İsviçre (% 44.9), Kazakistan (% 10.5), Rusya (% 10.1), Özbekistan (% 8.7), Türkiye (% 6.2) ve Çin'dir (% 5.5). Bu ülkelere yapılan başlıca ihracat kalemleri aşağıdadır; radyoaktif elementler, altın, uranyum, bakır hurda, civa, elektrik, makine, tekstil, yün, giysiler, ayakkabı, pamuk, gıda, et, taze sebze/meyve v.b.

Başlıca ithalat kalemleri ise; petrol ve doğalgaz, otomotiv, kimyasallar, tekstil ürünleri, giysiler, gıda v.b. olup, Çin (% 37.8), Rusya (% 20.7), Kazakistan (% 16.4), Türkiye (% 4.9) (2016 verileri) gibi ülkelere ithalat yapılmaktadır.

2015'te 3.791 milyar ABD doları, 2016'da 3.644 milyar ABD doları miktarlarında ithalat gerçekleştirilmiştir. Böylece, Çin, Rusya, Kazakistan ve Türkiye'nin, Kırgızistan'ın başlıca ticaret ortakları olduğu sonucuna varabiliriz (KC Milli İstatistik Komitesi , 2017).

Grafik 5. Kırgızistan'ın İhracat Miktarları (Milyon Dolar) ((National Bank Of The Kyrgyz Republic, 2017).

Bütçe açığı, yüksek seviyede enflasyon gibi sorunlara çözüm arayan Kırgız Cumhuriyeti, tarihinin ilk yıllarından bu yana farklı uluslararası ekonomik kuruluşlara üye olmuştur. Ağustos 2015'te Kırgız Cumhuriyeti, resmi olarak Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Ermenistan'ın üye olduğu Avrasya Ekonomik Birliği üyeliğine alındı. AEB, malların, hizmetlerin, sermayenin ve sınırları içindeki kişilerin serbest dolaşımını gerektiren bir gümrük birliği ve "tek ekonomik alan"dır (Tarr, 2015, s. 2). AEB'in toplam GSYİH'sı yaklaşık 2.5 trilyondur (ABD doları) ve nüfusu 170 milyondan fazladır (Kyrgyz Republic: Selected Issues, 2015: 42). Bu ekonomik birliğe üye olmanın, Kırgız Cumhuriyeti'nin ihracat hacmini genişleteceği ve birliğin üye ülkeleriyle olan ekonomik entegrasyonunu derinleştireceği beklenmektedir.

Söz konusu birliğin temelleri SSCB'nin dağılmasından itibaren atılmaya çalışılmıştır. 1996'da Beyaz Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Rusya'nın kurduğu Avrasya Ekonomik Topluluğu'na 2000'de Tacikistan ve daha sonra Özbekistan (2001) kabul edilmiştir. Bu dönemde ekonomik krizlerden dolayı başarıya ulaşamayan topluluk, yıpranmak durumunda kalmıştır (Tarr, 2015: 2).

Ekonomik birliğin kurulması tekrar 2010'da başladı. Ocak 2010'da Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan Avrasya Gümrük Birliği'ni kurdular. Bu üç ülke

müşterek dış gümrük tarifelerini uygulamaya başladılar. Ocak 2012’de ise üye ülkeler entegrasyonu daha da derinleştirerek, ‘ortak ekonomik alan’ kurma kararı aldılar. Böylece, Avrasya Ekonomik Birliği kuruldu ve Ocak 2015’te Ermenistan, birliğin 4. üye ülke oldu. Aynı senenin Mayıs ayında Kırgız Cumhuriyeti de birliğe katıldı ve daha önce bahsedildiği gibi Ağustos’ta Kırgız Meclisi bu üyeliği onayladı.

Bazı uzmanlara göre, AET gibi AEB de başarıya ulaşamayacaktır (Tarr, 2015, s. 2). Buna ülkelerin korumacı politikaları, vergi tarifelerin sabitsizliği, hatta yükselişi (Tarr, 2015: 4), Rus-Belarus, Kırgız-Kazak sınırlarındaki anlaşmazlıklar örnek olarak verilebilir. Üstelik, gümrüklerin tasfiye edileceği yerde gümrükten geçen malların kontrolünün daha da sıkılaştığını görmekteyiz.

Sonuç olarak, ülkenin 1990’ların başında büyük kriz yaşadığını, daha sonra 2000’lerin başında bir kalkınma gerçekleştirdiğini ve 2005, 2010 yıllarında siyasi krizlerden dolayı yine gerileme yaşadığını, 2012’den itibaren tekrar bir canlanma döneminde olduğunu söyleyebiliriz.

Bağımsızlığının ilk yıllarından bu yana ekonomik sorunları atlatamayan ülke, dış kaynak arayışında olup, çeşitli ekonomik örgütlere başvurmuştur. Bu nedenle, diğer bölge ülkelerinden farklı olarak, daha erken dışa açılmıştır, ekonomik ve siyasi reformları hayata geçirmiştir. Kırgız Cumhuriyeti, pazar reformlarını BDT’nin Avrupa bölgesindeki ülkelere göre daha da hızlı bir şekilde hayata geçirdi (Dombrovski & Gortrat, 2002: 589). Özelleştirmenin ve bütün ekonomik reformların bir neticesi olarak tüm sanayi ve tarım ürünlerinin yaklaşık %90’ının özel sektörde üretildiğini gözlemleyebiliriz. 1991’den itibaren yaklaşık 10 bin işletme mülkiyet biçimini değiştirmiş durumdadır (Ekonomika Kırgızstana v 1991-2005 Godah - Экономика Кыргызстана в 1991 - 2005 годах, 2014: 2).

Dışa açılma gibi gelişmelerin sayesinde demokratikleşme konusunda uzun yol alınmıştır. Kırgızistan, son dönemlerde gerçekleştirdiği yasal ve anayasal reformları ve dürüst seçimleri ile Orta Asya’da parlamenter demokrasiye geçiş gerçekleştiren ilk ve tek devlet olmuştur. Ancak dış ticaret konusunda Orta Asya’daki en liberal ülke sayılmasına rağmen, ekonomik kalkınma bakımından ülkenin başarıya ulaşabilmesi için daha da uzun yol katetmesi gerekmektedir. Ekonomisinde en yüksek potansiyele sahip sektörler olan tarım, turizm, ticaret, hizmet ve hafif sanayiye daha çok öncelik vermesi önem arz etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

YABANCI SERMAYE : KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Kırgızistan'da mevcut olan yabancı sermaye yatırımlarının başarıyla analiz edilebilmesi için ilk önce gayri safi yurtiçi hasıla ve sermaye yatırımlarının tanımlanması, sınıflandırılması, aralarındaki ilişki, farklılıklar ve benzerliklerin irdelenmesi, dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimi ve dünya ekonomisindeki yerini ele almamızda fayda vardır.

2.1. YABANCI SERMAYE KAVRAMI

Bir devletin iktisadi kuvvetini gösteren en temel göstergelerden birisi, gayri safi yurtiçi hasıladır. Gayri safi yurtiçi hasıla, bir ülke sınırları içerisinde belli bir zaman içinde (genellikle bir sene içinde) üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden değerini ifade eder (Brezina, 2012: 4). Başka bir ifade ile, GSYH, bir devletin belli bir süre içinde ürettiği mal ve hizmetlerin toplam değeridir (Tayeb, 1992: 89). Aynı zamanda, bazı yazarlara göre kişi başına düşen gelir ve GSYH gibi ekonomik kriterler, milli refahın gerçek miktarını ve dağılımını tam olarak yansıtmaz, kara borsa ve geniş gelir farklılıkları (wide income disparities) gibi etkenleri de göz önünde bulundurmak gerekir (Tayeb, 1992: 153).

Bir devletin GSYH'sini etkileyen en önemli faktörlerden birisi, diğer devlet ve şirketler ile olan iktisadi ve ticari ilişkileridir, yani uluslararası ticari ilişkileridir. Uluslararası ticaretin GSYH'ye olan etkisi bir grup bilim adamı tarafından araştırılmıştır ve ihracat eden ülkelerin daha da kazançlı durumda olduğu saptanmıştır (Meier, 2000: 123). Marin, bir devlet, ihracatını arttırırsa ve diğer göstergeler değişmemiş kalırsa, bu devletin GSYH'si ve milli refahı yükselir sonucuna varmıştır (Meier, 2000: 680).

Dünyadaki neredeyse tüm devletlerde her sene bütçe açığı yaşanır. Devletler bu açığı iç kaynakların yardımıyla kapatamadığı için, yani ülke içindeki sermaye

yetersiz olduğundan dolayı dış kaynaklara başvurulur (Alagöz, Erdoğan, & Topallı, 2008: 83). Böyle bir durumda kalan devlet, başka devletler ve uluslararası örgütlerden borç ya da hibe alır. Bütçe açığını kapatabilecek ölçüde hibenin her zaman alınabilmesi de söz konusu değildir. Üstelik başka devlet veya örgütlerden alınan borçlarla sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması oldukça zordur. Bildiğimiz gibi, alınan borçların faizi ile birlikte geri ödenmesi gerekir. Bu sebeple, borçlanmaya göre dolaysız sermaye yatırımları daha da elverişlidir. Devletlerin çoğu kendi ekonomisine yabancı ülkelerden borç şeklinde değil sermaye yatırımı şeklinde kaynak çekmeye çalışmaktadır. Bu nedenle, ekonomik kalkınma için sermaye yatırımları büyük önem arz etmektedir.

Yatırımlar, ileride daha çok kâr elde etmek amacıyla yapılan sermaye transferleridir (Sornarajah, 2004: 227-228). Başka bir deyişle, girişimcilik amaçlı gerçekleştirilen maliyetlerin toplamıdır (Kırgızistan Tsifralarda, 2017: 109). Yatırımlar; mevduatlar, hisse senetleri, teknoloji, makine, teçhizat, lisanslar, ticari markalar, krediler ve başka şekilde olabilir. Yurtdışında bulunan sermaye yatırımları, uluslararası antlaşmalar ve bulunduğu ülkenin kanunları ile korunmalıdır (UNCTAD, Scope and Definition: a Sequel (UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II), 2011: 10).

Yabancı sermaye yatırımları kavramı, uluslararası ekonomik ilişkilerin doğası değiştikçe zamanla değişmiştir (UNCTAD, Scope and Definition: a Sequel (UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II), 2011: 7). Eskiden bu kavram, Avrupalı yatırımcılar tarafından diğer Avrupa ülkelerindeki borçlulara borç vermeyi ifade ederken (Kindleberger, 1993: 208-224) günümüzde ise, sadece borç anlamını taşımayıp, farklı anlamlara gelebilmektedir.

2.2. YABANCI SERMAYE YATIRIMI ÇEŞİTLERİ

Sermaye hareketleri, ülke ekonomileri arasında sermaye giriş çıkışını ifade eden bir kavramdır. Sermaye giriş çıkışları fiziki sermaye yatırımları (üretim veya hizmet tesisleri, arazi, teçhizat vs.) ve finansal fon yatırımları (hisse senedi, yabancı tahvil, hazine bonusu alım satımı; yabancı bankalarda açtırılan mevduat hesapları, vs.) şeklinde iki türde gerçekleşebilmektedir (Karahan & İpek, 2013: 300).

Artıkbaev, yatırımları aşağıdaki şekilde sınıflandırmaktadır (Artıkbaev, 2003: 7):

- Yatırıma katılma karakteri bakımından: Doğrudan ve dolaysız,
- Süre açısından: Kısa, orta ve uzun vadeli,
- Uyruk bakımından: Ülke içi ve yurtdışı,
- Mülkiyet bakımından: Yabancı, ortak, devlet (kamu), özel,
- Yapılan sermaye şekli: Finansal ve reel olabilir.

Yabancı sermayenin bir ülkeye gelişi açısından bakıldığında ise üç temel şekli bulunmaktadır: Borçlanma, Portföy Yatırımı ve Doğrudan Yatırım (Evans & Gereffi, 1979: 59).

2.2.1. Borçlanma

Borçlanma, devletin kamu geliri ihtiyaçlarını karşılamak üzere diğer devlet ve kuruluşlardan alınan sermaye kaynaklarıdır. Borçlanmalar, yabancı yatırımcılar tarafından devletlere kredi olarak verilir. Yabancı yatırımcılar, borç verirken riske girerler, fakat getiri beklentisi olduğundan dolayı ellerindeki fon fazlalarını devletlere kullandırır ve belirli bir süre geçtikten sonra anaparayı faiz ile birlikte geri alırlar. Borçlanmaların neredeyse hepsi bütçe açığından kaynaklanır. Bütçe açığı, bir yıl içinde ortaya çıkan devlet gelirleri ile harcamaları arasındaki farkı ifade eder (Perry, 2014, s. 2). Burada belirtmemiz gereken bir husus var: Bütçe açığı ile toplam borç miktarları aynı değildir. Devlet borcu, hükümet tarafından alınan tüm borçları ifade eder (Perry, 2014: 2).

2.2.2. Portföy Yatırımları

'Portföy yatırımları' olarak adlandırılan yatırım türü ise, tahvil, hisse senedi gibi uluslararası sermaye araçlarına yapılan yatırımlardır (Alagöz, Erdoğan, & Topallı, 2008: 83). Bu tür yatırımları yapanlar, öncelikle kısa vadeli sermaye kazancı ararlar ve uzun vadeli menfaatleri bulunmaz. Yaptıkları işletmelerdeki yönetim yetkisi yüzde 10'dan azdır ya da yönetimde hiç yer almazlar. (UNCTAD, 1999: 4). Portföy yatırımları hem kamu hem de özel teşebbüslerce yapılabilir.

Portföy aracı olarak sınıflandırılan araçların esas özelliği, satın alınabilmesi ve satılabilmesidir, yani pazarlanabilmesidir (İMF, 1996: 14). Portföy yatırımlarının diğer bir özelliği ise, bulunduğu ülkede herhangi bir siyasi ya da ekonomik istikrarsızlık veya risk meydana geldiği zaman kolaylıkla o ülkeyi terk edebilmesidir. Kısaca, portföy yatırımcılarının kuralı: ‘Satın al, elinde tut, uygun zamanı geldiğinde sat ve kazanç elde et’ diyebiliriz.

2.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı

Araştırmamızın esas konusu olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, başka bir ülkede bulunan herhangi bir firmayı satın alarak ya da yeni kurulan bir firmaya sermaye sağlayarak veya mevcut bir firmanın sermayesini artırarak yapılan yatırımlardır (Karluk, 2007: 100). Başka bir ifadeyle, bir ülke ekonomisine başka bir ülke vatandaşı (doğrudan sermaye yatırımcısı) tarafından uzun vadeli menfaat beklentisi ile gerçekleştirilen eylemler bütünüdür (OECD & İMF, 2008: 20). DYSY, aynı zamanda kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır. Burada uzun vadeli menfaat, iki taraf arasında olan sıkı ilişkiler ve kurulmuş olan teşebbüs üzerinde yatırımcının büyük payda yetkilerinin ortaya çıkması anlamına gelmektedir (Duce & Banco de Espana, 2003: 2). Yeni kurulan şirketin yönetimi ya tamamen yatırımcıya aittir ya da anlaşmaya göre yatırımcılar arasında paylaşılabilir.

DYSY’ler için üretim faktörlerinin ucuz ve bol olduğu, yatırım teşviklerinin uygulandığı ve altyapı tesislerinin sağlandığı, iç piyasa talebinin yüksek olduğu ülkeler daha caziptir. Bunların yanında, DYSY’ler siyasi istikrarın var olduğu ülkeleri tercih etmektedirler (Seyidoğlu, 2002: 139). Doğrudan yabancı sermaye yatırımı üç şekilde gerçekleştirilebilir; yeni işletme veya ortak teşebbüsün kurulması için yapılan sermaye yatırımı, mevcut olan işletmeye/teşebbüse yapılan sermaye yatırımları veya iştirakler vasıtasıyla yapılan net borçlanma (Myers, 2003: 14).

2.3. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMCISI

Doğrudan yabancı sermaye yatırımcısı, vatandaşı olmadığı devlette bulunan bir kuruluşa yatırım yapan ve yatırım yaptığı teşebbüs yönetimi üzerinde en az %10

oylama gücüne sahip olan bir birimdir (varlıktır). Doğrudan yabancı sermaye yatırımcısı, aşağıdaki kategoriler ile sınıflandırılabilir (OECD & İMF, 2008: 20):

- İnsan (birey),
- Bağlantılı insanlardan oluşan bir grup (a group of related individuals),
- Anonim veya Limited Şirket (an incorporated or unincorporated enterprise),
- Kamu veya özel kuruluş,
- Bağlantılı kuruluşlardan oluşan bir grup (a group of related enterprises),
- Bir devlet kurumu,
- Yukarıdakilerin herhangi bir kombinasyonu.

Bildiğimiz gibi, DYSY'leri daha çok çokuluslu şirketler (ÇUŞ'lar) yapmaktadır.

ÇUŞ'lar, birden fazla ülkede mal ya da hizmet üretimini gerçekleştiren teşebbüslerdir (OECD & İMF, 2008: 17). Çokuluslu şirketlerin 19. asırda meydana gelip, I. Dünya Savaşına kadar kurumsallaştığı varsayılmaktadır. 20. asrın başında ÇUŞ'ların öneminin artmasına rağmen, 1930'lardaki kriz ve II. Dünya Savaşı olumsuz etkileri yaratmıştır. 20. yüzyılın ortasından günümüze dek ÇUŞ'ların güçlendiği gözlemlenmektedir. Uluslararası ticaret ve ekonomik küreselleşme, geçen yüzyılın 60. yıllarından itibaren tekrar ivme kazanmıştır ve bunda ÇUŞ'ların rolü büyüktür (Hirst & Thompson, 2003: 45). Günümüzde dünya üretiminin %20'sinden fazlasını ÇUŞ'lar gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda ÇUŞ'ların aralarında olan ticaret, dünya ticaretinin dörtte birine denk gelmektedir (Salvatore, 1993: 361). ÇUŞ'lara: BP, Shell, Toyota, Mercedes-Benz, Coca-Cola, Windows, McDonald's, Starbucks, Adidas, Nike gibi şirketleri örnek olarak verebiliriz. Bu tür şirketlerin neden yurtdışında mal ve hizmet üretimi yaptığını açıklamaya çalışan teorilere değinelim.

2.4. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIM TEORİLERİ

DYSY'nin neden yapıldığını açıklamaya çalışan 3 yaklaşım bulunmaktadır. Bunları;

- Klasik ticaret teorisi (classical trade theory),
- Faktör donatımı teorisi (factor proportion theory),

- Ürün yaşam döngüsü teorisi (product life cycle theory) başlıkları altında inceleyebiliriz. Bunlara aynı zamanda uluslararası ticaret teorileri adı da verilmektedir.

2.4.1. Klasik Ticaret Teorisi

Klasik ticaret teorisine göre, ÇUŞ'ların gerçekleştirdiği sermaye yatırımlarının sayesinde kaynaklar daha rasyonel ve etkin şekilde kullanılır ve böylece tüm devletler kazançlı durumda olur ve dünya ekonomisi de büyür, tüm dünyada refah seviyesi yükselir (Morgan & Katsikeas, 1997: 70). Adam Smith'in geliştirdiği bu teoriye göre, ülkelerin, kazanabilmeleri için mal ve hizmet üretimi, tüketimi ve ihracatında mutlak ya da göreceli olarak avantajlı olduğu kaynakları kullanmaları lazımdır (Zhang, 2008: 24). Avantajlı olmadığı kaynakların üretimini gerçekleştirmenin yerine, diğer avantajlı durumda olan ülkelere daha uygun fiyata ithal etmeleri daha elverişlidir. Doğal kaynak, işgücü, sermaye, teknoloji ya da girişimcilik gibi üretim faktörleri ülkeden ülkeye göre değişiklik gösterdiğinden dolayı ülkelerin bazı mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşması daha mantıklıdır. Böylece, doğal ve sonradan kazanılan (acquired) ekonomik avantajlar, ülkelerin hangi mal ve hizmetleri üretmesini ve pazarlamasını belirler.

Klasik ticaret teorisinde DYSY'nin bulunduğu ülkelere sermaye stokunun artacağı, gelişmemiş ve az gelişmiş ülkelerin sorunu olan fakirlik kısır döngüsü sürecinin de duracağı savunulmaktadır (Soyak, 2002: 219). Aynı zamanda, başka ülkeden gelen sermayenin iç sermayeye negatif etkisi bulunmadığı, ödemeler bilançosunu pozitif etkileyeceği ve bunun ülkeye bilgi birikimi, teknoloji ve sermaye getireceği savunulmaktadır.

2.4.2. Faktör Donatımı Teorisi (The Factor Proportion Theory)

Heckscher-Ohlin teorisi ya da başka adıyla faktör donatımı teorisine göre ülkeler arasındaki ticaretin en önemli sebebi, aralarındaki faktör donatımının farklı olmasıdır. Kimi devletler emek zengini iken, kimileri sermaye zengindir. Ülkeler, diğerlerine göre üstünlük elde ettiği mal ve hizmetleri üretir, bunların maliyetleri daha ucuz olduğundan dolayı dışarıya daha pahalıya satar ve her ülke kendinin üstün

olduğu malın üretiminde uzmanlaşır (Södersten, 1971: 64). Ülkeler, üretim faktörünün yüksek oranda kullanımı gerektiren malları başka ülkelerden ithal ederler, çünkü bazı ülkelerde kıt olan faktörler, diğer ülkelerde bol olabilir (Ohlin, 1933: 46).

Çokuluslu şirketler, kârlarını maksimize etmek amacıyla yatırımlarını yurtdışında yaparlar. Daha çok sermaye gerektiren mal ve hizmetlerin üretimini sermayenin bol bulunduğu ülkelerde, daha çok emeğin gerektiği mal ve hizmetlerin üretiminde ise işgücünün daha ucuz olduğu ülkelerde DYSY'lerini gerçekleştirirler. Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin ekonomileri daha çok emek faktörüne sahip olduklarından dolayı maliyet avantajına sahiptir ve bu sebeple yabancı sermaye yatırımları için daha caziptirler. Fakat ekonomik faktörlerin yanı sıra son dönemlerde yabancı yatırımların ana ülkede siyasi istikrar aradığı da dikkatleri çekmektedir (Seyidoğlu, 2002: 139). Bildiğimiz gibi, bu ülkelerdeki siyasi istikrarsızlık gibi sebepler DYSY'lere karşı 'itici faktör' olabilmektedir.

2.4.3. Ürün Dönemleri Teorisi

Vernon tarafından geliştirilen ürün dönemleri teorisinin (product life cycle theory) savunduğu nokta şudur: Kimi ülkeler şu an mevcut olan malların üretiminde uzmanlaşırken, kimi ülkeler ise piyasada daha önce olmayan, yani yeni malların üretimine yönelirler ve bu alanlarda uzmanlaşırlar. Piyasada yer alacak yeni malların üretiminde AR-GE, yani ürün araştırması ve geliştirmesi büyük role sahiptir. Bunun dışında yüksek derecede eğitilmiş işgücünün de etkisi az değildir. Yeni malın üretimi maliyetli girişim olduğu kadar, geliri de yüksektir. Bu tür malların üretimi ileri teknoloji gerektirdiği için daha çok ileri sanayileşmiş ülkelerde üretilir (Morgan & Katsikeas, 1997: 72).

Özetle, bir ülkenin (teknolojik olarak gelişmiş) ihracat gücü gelişir, yabancı üretime başlar, bir süre sonra diğer ülkeler de bu malı üretmeye başlar ve bundan dolayı ihracat pazarlarında yabancı üretim rekabetçi hale gelir. Bu sebeple iç pazarda ithalat rekabeti ortaya çıkar. Bu döngü sürekli olarak bu şekilde devam eder. Başka bir ifadeyle, üretimin coğrafi yeri sürekli olarak değişir. Şirketlerin yabancı sermaye yatırımının sebebi ise, diğer ülkelerdeki şirketlerle lisans anlaşmaları yapmak yerine, o ülke topraklarında bulunan ucuz işgücü ve sermayeyi kullanarak daha az maliyetli üretim gerçekleştirmektir (Moran, 2000: 298).

Söz ettiğimiz teorileri daha kolay anlayabilmemiz için aşağıdaki tabloyu kullanabiliriz:

Tablo 8. Uluslararası Ticaret Teorileri (Morgan & Katsikeas, 1997: 70)

Teori	Özet	Yazarlar
Klasik ticaret teorisi	Her ülke, kaynaklarını avantajlı olduğu malların ve hizmetlerin üretimine yönelik kullanırsa, tüm ülkeler kazançlı durumda olur.	Ricardo (1817), Smith (1776)
Faktör oran teorisi	Ülkeler, göreceli olarak bol bulunan üretim faktörlerini kullandıkları malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptirler.	Heckscher ve Ohlin (1933)
Ürün yaşam döngüsü teorisi	Bir ülkenin ihracat gücü gelişir; yabancı üretime başlar; ihracat pazarlarında yabancı üretim rekabetçi hale gelir ve ülkenin iç pazarında ithalat rekabeti ortaya çıkar. Bu döngü sürekli olarak bu şekilde devam eder.	Vernon (1966, 1971); Wells (1968, 1969)

2.5. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÜLKE EKONOMİSİNE OLAN ETKİLERİ

DYSY'lerin hem ana ülke hem de ev sahipliği yapan ülke açısından faydalı olduğu varsayılmaktadır (Franco, Rentocchini, & Marzetti, 2008: 6). Tezimizin konusu Kırgızistan'da DYSY'leri araştırmak olduğundan dolayı, tezin bu bölümünde daha çok sermayenin geldiği ülkeye olan etkilerine değineceğiz. DYSY'lerin ülkenin kalkınması, ödemeler dengesi, işgücü, teknoloji ve ticarete nasıl yansıdığını ele alacağız.

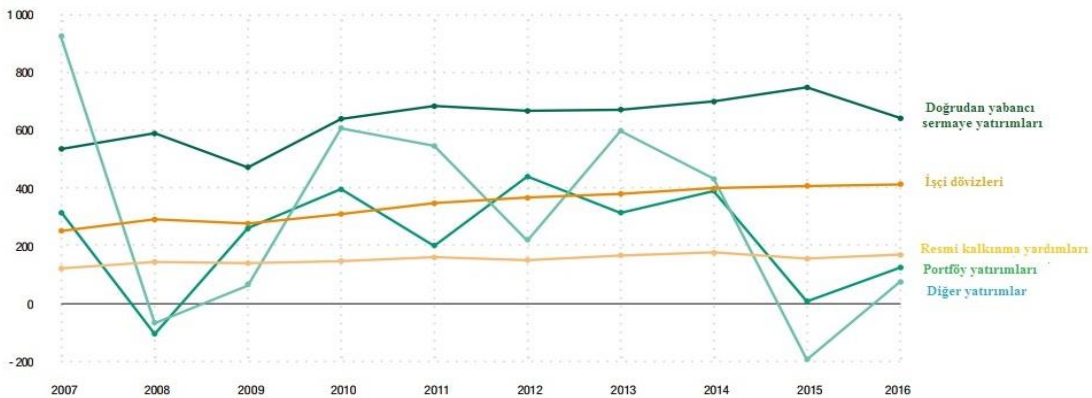
2.5.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kalkınma Üzerindeki Etkisi

DYSY'lerin ülke ekonomisine dahil olmasıyla, ülkenin kalkınması ciddi bir şekilde hızlanır (Legum, 2005: 2). Aynı sonuca Markusen de varmıştır (Markusen, 1995: 169). Bunun dışında, Malhotra, Hindistandaki yabancı sermaye yatırımlarını araştırarak, DYSY'lerin, ülkede bir takım yeni şirketlerin kurulmasına vesile olduğunu tespit etmiştir (Malhotra, 2014: 22). DYSY'lerinin ülkeye ne gibi katkıları sağlayabildiğini Pettinger de araştırmıştır. Pettinger'e göre, DYSY'lerin aşağıdaki olumlu etkileri bulunmaktadır (Pettinger, Factors That Affect Foreign Direct Investment , 2017: 2):

- Sermaye girdileri ülkede daha yüksek çıktı ve iş yaratır,
- Sermaye girişi, cari işlemler açığının kapatılmasındaki finansmana yardımcı olur,
- Uzun vadeli sermaye girişleri, kısa vadeli portföy girişlerine kıyasla daha sürdürülebilir. Örneğin, bir kredi sıkışıklığında, bankalar portföy yatırımını kolaylıkla geri çekebilir, ancak sermaye yatırımları aniden geri çekilmeye daha az eğilimlidir,
- Alıcı ülke, çokuluslu şirketlerin bilgi ve uzmanlığından yararlanır,
- Yurtdışından yapılan yatırımlar daha yüksek ücretlere ve daha iyi çalışma koşullarına neden olabilir. Özellikle, ÇUŞ'lar gelişmekte olan ekonomilerdeki çalışma koşulları konusunda kamusal imajlarının olmasını arzu ediyorlarsa.

Gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinin kalkınmaları için DYSY'ler son derece önemlidir. Ülke topraklarına sermaye çekilmesi noktasında en elverişli ve göreceli olarak en faydalı olanı, dolaysız yatırımlardır. Aşağıda yer alan grafikte gelişmekte olan ülkeler için DYSY'lerin önemini görebiliriz.

Grafik 6. Gelişmekte Olan Ekonomilerin Dış Kaynakları, 2007-2016 (Milyar ABD doları) (UNCTAD, World Investment Report 2017, 2017: 13)

Soyak'a göre, yabancı sermayenin iç sermayeye negatif etkisi bulunmamaktadır. Bununla beraber, dışarıdan gelen sermayenin, ödemeler bilançosunu pozitif etkileyeceği ve ülkeye bilgi birikimi ve teknoloji getireceği savunulmaktadır (Soyak, 2002: 219).

DYSY'lerin olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de sorgulanmaktadır. Söz konusu yatırımların bulunduğu ülke için hem mikro hem de makro seviyede her zaman olumlu etki yaratmayacağı da tespit edilmiştir (Alfaro, 2003: 1). Avustralya'daki DYSY'leri araştıran Caves, bu tür yatırımların ev sahibi ülke için olumlu olduğunu sonucuna varırken (Caves, 1974: 179), aynı konuda Meksika'da araştırma yapan Kokko (Kokko, 1994: 290), Fas'ta Haddad ve Harison (Haddad & Harrison, 1993: 72), Venezuela'da Aitken ve Harison (Aitken & Harrison, 1999: 617) tam tersi sonuçlara varmışlardır.

Hanson, DYSY'lerin ana ülke için olumlu etki yarattığını, ev sahibi ülke için de olumlu ama daha az, daha zayıf etki yarattığını savunur (Hanson, 2001: 4). Gorg ve Greenaway ise, söz konusu yatırımların çoğu zaman olumsuz etki yarattığını öne sürerler (Görg & Greenaway, 2004: 46). Bu konuyla ilgili araştırma yapan Findlay (Findley, 1978: 15) ve Wang ile Bloomstrom (Wang & Blomstrom, 1992: 155) DYSY'lerin bazen olumlu, bazen olumsuz etki yarattığını ifade etmişlerdir. Bir yatırımın bir ülke ekonomisine olumlu ya da olumsuz etki yaratıp yaratmayacağı, hangi ülkenin hangi ekonomi sektörüne ne kadar ve ne zaman yatırım yaptığına bağlıdır. Yani yatırımın olumlu sonuç vermesi için doğru şirket tarafından doğru ülkenin doğru ekonomi sektörüne doğru zamanda yatırım yapılması lazımdır. Bunun nedeni ise, ekonominin bazı sektörleri yurtdışından gelen teknoloji veya yenilikleri özümseyemez (absorb) (Hirschman, 1958: 109). Üstelik ekonominin bazı sektörlerinin (tarım ve madencilik gibi) diğer sektörlerle olan bağlantısı zayıfsa yine bu sektöre yapılan yatırım negatif sonuç yaratır (Hirschman, 1958: 109). Bu sebeplerden dolayı, bazı sektörlerde yapılan yatırımlar olumsuz etki verir. Kokko'ya göre, bu bağlantı sektörden sektöre değişiklik gösterebilir ve ancak yatırım için uygun sektör seçildiğinde olumlu etki beklenir (Kokko, 1994: 192).

2.5.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının İşgücü Üzerindeki Etkisi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, belirli bir malın ya da hizmetin üretimi için yapıldığından dolayı insan emeğine de ihtiyaç vardır. Bu nedenle, yapılan sermayenin ve işletmenin (işletmelerin) büyüklüğüne ve işgücü ihtiyacına göre

ülkedeki işsizlik oranı da düşer (Dunning J. H., 1993: 402). İşsizlik oranının düşmesi aynı zamanda ekonomik büyümeyi etkiler.

Yurtdışında yatırım yapmayı amaçlayan şirketler ücretlerin daha düşük olduğu ülkeleri tercih ettiği için az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler onlar için daha caziptir. Burada hem yatırım yapan taraf, hem de ev sahibi ülke kazançlı durumda olur. Örneğin, Çin, Hindistan gibi devletler ucuz işgücü sayesinde DYSY'leri daha kolay çekerler (Graham & Wada, 2001: 13). Yatırım yapıldığı ülkeye aynı zamanda yabancı yönetim becerileri (foreign management skills) de gelir (Walsh & Yu, 2010: 3).

2.5.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Teknoloji Üzerindeki Etkisi

DYSY'ler ev sahibi ülkede; sermaye stokunu artırma, döviz girişi sağlama, üretim kapasitesini genişletme, istihdam yaratma, işletmecilik bilgisi sağlayarak yerli girişimcileri eğitme gibi faydaları getirmesinin yanında teknoloji transferi de gerçekleştirebilmektedir (Seyidoğlu, 2002: 139). Yeni teknolojinin gelmesi, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için son derece yararlıdır (Walsh & Yu, 2010: 3). Yurtdışından ülkeye giren teknoloji ve üretim yapma bilgisi (teknik bilgi, know-how) şirketler arasındaki ve sektörler arasındaki bağlantıları pekiştirerek ve ülkeyi endüstrileştirerek ekonominin büyümesine yardımcı olur (Alfaro, 2003: 1). Xu, çokuluslu şirketleri araştırarak, ÇUŞ'ların teknoloji yaymadaki etkisine vurgu yapmıştır (Xu, 2000: 481). Yani, büyük şirketler, yatırım yaptığı ülkelere teknoloji götürerek ve üretim hacmini arttırarak, hem kendileri kazanır, hem de ev sahipliği yapan ülkenin GSYH'sini büyütür. ÇUŞ'ların yaptığı yatırımların sayesinde ülkeye teknoloji girer, üretim hacmi yükselir, işsizlik azalır, ÇUŞ'ların vergileri devletin bütçesine katılır, halkın refah seviyesi de artmış olur (Marin, 1992: 685).

Özetle, DYSY'lerin ev sahibi ülkeye olan ekonomik etkilerinin genel olarak pozitif, kimi durumlarda ve negatif olduğu sonucuna varmaktayız. DYSY'lerin ülkeye yeni teknoloji getirme ve geldiği ülkede iş sağlama gibi etkileri ise, tabii ki olumlu olarak değerlendirilmektedir.

2.6. YATIRIM ORTAMI VE YABANCI YATIRIMCILARIN ÜLKE TERCİHİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bir ülke ekonomisine yabancı sermayenin yönelmesinde iç ve dış koşullar büyük rol oynar. Yatırım gerçekleştirmek için, ülke, ülkedeki yerleşim bölgesi ve konum yeri seçerken *çekici* (pull) faktörler ve *itici* (push) faktörler göz önünde bulundurulur. Bir yatırımcının hangi ülkede yatırım yapacağını etkileyen bir takım faktörler bulunmaktadır. Bunların en önde geleni, kuşkusuz ekonomik sebeplerdir.

2.6.1. Ekonomik Faktörler

Şirketlerin yurtdışında yatırım yapma kararlarını etkileyen ekonomik sebepleri anlatmaya çalışan 3 teori mevcuttur. Bunlar; *pazar kusurları teorisi* (market imperfections theory), *uluslararası üretim teorisi* (international production theory) ve *içselleştirme teorisi* (internalization theory)'dir.

2.6.1.1. Pazar Kusurları Teorisi

Pazar kusurları teorisine göre, firmalar sürekli olarak pazar fırsatları arayışındadır ve bu firmaların yurtdışında yatırım yapma kararı, yabancı ülkelerdeki rakipler tarafından paylaşılmayan bazı yeteneklerden yararlanmak için bir stratejidir (Hymer, 1970: 442). Başka bir deyişle, firmaların yetenekleri veya avantajları, ürünlerin piyasa kusurları ve üretim faktörleri tarafından açıklanmaktadır (Morgan & Katsikeas, 1997: 68). A ülkesinde bulunan bir firma, A ülkesinden B ülkesine kendi bilgi birikimi, teknoloji ve sermayesini taşır ve B ülkesinde üretim gerçekleştirerek, B ülkesindeki firmaların sahip olmadığı avantajlardan yararlanır ve daha çok gelir elde eder. Başka bir ifade ile B ülkesinde olan kusurlardan yararlanır. Pazarda oluşan bu kusurlar 'doğal' olarak vardır (Kalfadellis & Gray, 2002: 5).

2.6.1.2. Uluslararası Üretim Teorisi

Bir firmanın yabancı bir ülkede üretim başlatmasının nedeni, üretimi gerçekleştireceği ülkede bulunan kaynaklar ve ülkenin konumudur (Dunning J. ,

1980: 9-31). Aynı zamanda, bu teoriye göre, bir şirketin başka bir ülke ekonomisine yatırım yapmasında sadece o ülkede bulunan kaynaklar ve ülkenin konumu değil, ek olarak, o ülke hükümeti tarafından yapılan yasal düzenlemeler ve diğer kolaylaştırıcı etkenler büyük rol oynar (Morgan & Katsikeas, 1997: 68).

2.6.1.3. İçselleştirme Teorisi

İçselleştirme teorisi, mal/hizmet üretimi ve pazarlamada firma ile tüketici/müşterinin daha yakın mesafede bulunmasının avantajlı olduğunu varsaymaktadır. Firmalar, kendi mal veya hizmetlerini başka bir ülkede ürettikleri ve pazarladıkları zaman, müşteriye daha yakın olurlar ve bu yüzden üretim ve pazarlama maliyetleri daha düşük olur ve bu nedenle daha çok kâr elde ederler (Buckley, 1988: 83). Böylece, eskiden ara pazarlar tarafından gerçekleştirilen operasyonlar ve eylemler artık firmanın kendi mülkiyeti ve yönetimi altında olur, yeni bir dikey entegrasyon şekli ortaya çıkmış olur.

Özetle, şirketler bulunduğu ülke ve yabancı bir ülke arasındaki üretimde ortaya çıkacak maliyetlerin ve kârların karşılaştırılmasını yaparak, nerede üretimin daha az maliyetli ve daha çok kârlı olduğunu hesaplarlar ve buna göre karar alırlar.

Franco ve arkadaşlarına göre ise, genel olarak 3 tip doğrudan yabancı sermaye yatırımcısı vardır (Franco, Rentocchini, & Marzetti, 2008: 2):

(i) *Kaynak Arayan Yatırımcı*: Bu kategorideki yatırımcının amacı, ülkesinde bulunmayan, kıt olan ya da maliyetli olan (doğal kaynaklar, hammadde, ara mal gibi) kaynakları yurtdışında daha ucuz fiyatlara edinme.

(ii) *Pazar Arayan (market-seeking) Yatırımcı*: Bu durumda, ÇUŞ'lar, yabancı bir ülkede müşteri arayışındadır. Yabancı bir devletin topraklarında üretilen malı o ülke topraklarındaki müşterilere daha kolay pazarlayabilir. Çokuluslu şirketlerin başka bir ülkede üretim gerçekleştirip, o ülkede üretilen malı daha kolay pazarlayabilmesinin bir takım sebepleri vardı. Örneğin; ürettiği malı başka bir ülkeye nakletmez, gümrük vergisi ödemez v.b. Bundan dolayı, yani müşteriye daha yakın olabilmek ve aynı zamanda o ülkede mevcut olan olanaklardan yararlanmak için ÇUŞ'lar yabancı bir ülkenin ekonomisine yatırım yapar.

(iii) *Verimlilik Arayan (efficiency seeking) Yatırımcı*: Özellikle bunun iki durumda ortaya çıktığı düşünülmektedir: Birinci durumda, firmalar "farklı ülkelerdeki geleneksel faktör varlıklarının kullanılabilirliği ve maliyeti arasındaki farklardan yararlanır", ikincisinde ise, "ölçek ekonomilerinden ve tüketici beğenilerindeki ve tedarik yeteneklerindeki farklılıklardan yararlanırlar" (Dunning J. H., 1993: 60). Potansiyel yatırımcı öncelikle makroekonomik istikrar arar. Makroekonomik istikrarın olmadığı bir ülkede sahip olunan işletmenin karşısına az gelir elde etme, borçlanma, iflas gibi sorunlar daha çok çıkar. Bu sebeple, yatırımlar için döviz kurlarının, faiz oranlarının daha sabit olduğu ülkeler seçilmektedir. Döviz kurlarının oynak (volatile) olduğu piyasalar, DYSY'ler için itici gelirken, düşük döviz kurları olan ülkeler, DYSY'leri cezbeder (Franco, Rentocchini, & Marzetti, 2008: 23). Yatırım yapmak istenen ülkede döviz kurları yüksek olduğu halde, potansiyel yatırımcı, o ülkede yatırım yapmanın yerine kendi ülkesinde üretmeye başlar ya da aynı şekilde üretime devam eder (Walsh & Yu, 2010: 5). Üstelik, üretimde kullanılacak hammadde ya da ara malların varlığı ve maliyeti de büyük öneme sahiptir. Bu faktör, Afrika'da DYSY'lerin büyümesinin önemli bir nedeni olmuştur. Özellikle son dönemlerde Çin uyruklu şirketlerin Afrika ülkelerinde yatırım yapma kararı bu sebebe bağlıdır. Şirketler, hammadde veya ara malların daha az maliyetli ve sürekli temin edilmesini ister. Buna ek olarak, ülkedeki enerji varlığı ve maliyeti de yatırım kararını etkileyebilmektedir.

Üretimde kullanılacak hammadde/ara mal ve enerjinin yanında işgücü maliyetleri ve yetişmiş işgücü varlığının göreceli olarak ucuz olması da yatırım kararını olumlu etkileyebilir. Az gelişmiş ülkelerde ücretler daha düşük olduğundan dolayı, bu ülkeler DYSY'leri daha çok çekerler. Örneğin, ABD'de ortalama ücret saatte 15 dolar iken Hindistan'da saatte 1 dolardır. Bundan dolayı üretimi Hindistan gibi bir ülkede yapmak daha mantıklıdır. ÇUŞ'ların çoğunda üretim işgücüne ciddi oranda dayandığı için bu tür ülkelere yatırımın yapılmasıyla maliyetler de ciddi seviyede düşürülebilir.

Hindistan ve benzeri ülkelerde hammadde/ara mal, enerji ve işgücü maliyetleri düşük olmasına rağmen, altyapı eksikliği ve ulaşım bağlantıları gibi dezavantajlar da olabilir. Lojistik sorunlardan dolayı üretilen mallar beklenen süre içerisinde nakledilemeyebilir ve bu da başka sorunlara yol açabilir. Bu nedenle, potansiyel yatırımcılar, ulaştırma olanaklarına (havalimanı, liman, otoyollar ile demir yollarına yakınlık ve bunların kalitesi) dikkat ederler. Taşıma maliyetlerinin daha düşük

olmasını arzu eden şirketler, karayla çevrili ülkelerden ziyade daha çok denize erişimi olan ülkeleri seçerler. ÇUŞ'lar mümkün olduğu kadarıyla müşterilere mesafe bakımından da daha yakın olmaya çalışırlar. Örneğin, Toyota veya Honda'nın Türkiye'de üretime başlamasıyla arabalarının Türk müşterilerine satması nakliyat maliyetlerini azalttığından daha kolay ve ucuz olmuştur. Artık nakliyat maliyetlerini azalttı. Ulaşım maliyetlerinin yanında şirketler eğer yeni tesisler kuracaksa veya satın alacaksa arazi ve inşaat, gayrimenkul varlık maliyetlerine de dikkat ederler.

Özetlersek, DYSY'ler için üretim faktörlerinin ucuz ve bol olduğu, ulaşım ve altyapı tesislerinin sağlandığı, iç piyasa talebinin yüksek olduğu ülkeler daha caziptir. Bunların yanında, DYSY'ler siyasi istikrarın var olduğu ülkeleri tercih etmektedirler (Seyidoğlu, 2002: 139). Bilindiği gibi, siyasi istikrarın olmadığı ülkelerde ekonomik istikrarın da olması zordur.

2.6.2. Siyasal Faktörler

Doğrudan yabancı sermaye yatırımında bir risk unsuru vardır. Siyasi istikrarsızlığın yaşandığı ülkeler, DYSY'ler çekmede daha da dezavantajlı durumdadır. Örneğin, 1990'larda Rusya'da yaşanan siyasi kriz, ekonomik krize de neden olmuştur. Siyasi krizler, döviz kurları ve faiz oranlar üzerinde negatif etki yaratır. Bunun dışında ülkede olan savaş, devrim, darbe gibi daha ciddi gelişmeler ülkeyi daha da kötü duruma iter. Böylesi ülkelerde vergilerin yükselme olasılığı da yüksektir (Walsh & Yu, 2010: 5). Askeri çatışma ya da siyasi kriz gibi olayların olma olasılığı yüksek olan devletlere sermaye yatırımı yapmak daha tehlikelidir. Burada siyasi istikrar ile makro ekonomik istikrarın bağlantılı olduğunu görmekteyiz (Haksoon, 2010: 60). Ülkedeki olumsuz siyasi durum, potansiyel yabancı yatırımları önleyebilir, çünkü yatırımcılar, doğal olarak, riske girmeden kaçınırlar.

Siyasi bakımdan istikrarsız ülkelerde genel olarak, devlet kurumlarına özellikle yargı kurumlarına olan güven düşük olur. Aynı zamanda, böylesi ülkelerde yolsuzluk seviyesi de yüksektir (Haksoon, 2010: 62). Bu ülkelere nispeten az miktarda DYSY'ler gelir (Durnov , Enikolopov, Petrova, & Santarosa, 2012: 4). Aynı zamanda, belirsizliğin yaşandığı ülkelere dışarıdan hiç yatırım yapılmaz diyemeyiz. Bazı firmalar, siyasi krizin yaşandığı ülkelere yatırım yaparken daha büyük riske

girerler, fakat daha yüksek gelir elde etmeyi amaçlarlar. Başka bir deyişle, bazı firmalar, tehlikeli olsa da rekabetin daha az olduğu yerde daha kârlı üretim yapmaya karar verirler. Bir nevi girecekleri riski göreceli yüksek kazanç telafi eder (Pettinger, Foreign Direct Investment, 2017: 2). Siyasi istikrarsızlığın olmasına rağmen yurtdışından sermaye gelişinin diğer bir önemli sebebi ise, o ülkenin doğal kaynaklar açısından zengin olmasıdır (Dirk Willem, 2006: 9).

2.6.3. Kurumsal ve Sosyo-Kültürel Faktörler

Bir ülkeye yatırımların gelmesi, yatırımlar için uygun hukuk sistemini gerektirir. Daha liberal hukuk sistemine sahip devletler DYSY'leri daha kolay çekerler. Dünyada yatırımları çekmek için hukuk sistemlerini daha yumuşak, yatırım dostu olarak tasarlama eğilimi vardır. Bunun en iyi örneği, Hindistan'dır. Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi kurumların raporlarına göre Hindistan, son zamanlar yasama sisteminde gerçekleştirdiği reformlar sayesinde dünya da yatırımı en çok cezbeden devletler sıralamasında ilk üçtedir (Malhotra, 2014: 22). Ekonomik büyüme için DYSY'lerin önemini farkında olan devletler, daha uygun ve elverişli ortam yaratırlar, hukuksal bakımdan onların korunmasını ve teşvik edilmesini sağlarlar (Legum, 2005: 2). Potansiyel yatırımcılar, ülke seçerken ilk araştıracakları husus, o ülkedeki vergilendirmedir. Örneğin, Apple, Google ve Microsoft gibi çokuluslu şirketler, vergi oranlarının daha düşük olduğu ülkeleri tercih ederler. İrlanda, düşük vergilendirme sistemine sahip olduğundan dolayı Google ve Microsoft'tan yatırım çekmede başarılı olmuştur (Pettinger, 2017: 3). Bazı ülkeler ise belirli bir süre için vergi muafiyeti uyguladıklarından bu konuda daha da caziplerdir. Buna ek olarak, kimi ülkeler mali teşviklerde de bulunabilirler.

Ülkenin uygun yasama sisteminin olmasının dışında başka ülkelerle olan ticari ve serbest bölge antlaşmaları da büyük öneme sahiptir. Bu antlaşmaların bir neticesi olarak, gümrük, serbest ticaret veya ekonomik birlikler meydana çıkar ve ekonomik entegrasyon eskisine göre daha çok hız kazanır, ülkeler arası ticaret kolaylaşır ve ticaret hacmi yükselir (Dunning J. H., 1993: 61). Anlaşma veya birliğe göre şirketler, mallarını gümrükten geçirirken vergiden muaf olurlar veya göreceli düşük vergilendirmeye tabi olurlar. Malların ve insanların serbest dolaşımının uyumlaştırılmasının sayesinde üye devletlerin ekonomileri yeni ivme kazanır. Bunun

en iyi örneği, Avrupa Birliğidir. Bu tür birliklerden ayrılan devletler DYSY'ler için daha az cazip hale gelebilir. Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması sonucunda dışarıdan göreceli az sermaye çekeceği beklenmektedir. Tek pazardan çıkmış olan Britanya'nın bu konuda zorlukları çekeceği kaçınılmazdır (Pettinger, 2017: 6).

Aynı zamanda, potansiyel yatırımcılar, bir ülkenin küresel veya bölgesel ekonomik/ticari örgütlere üye olup olmamasının yanında, bu örgütlerin kurallarına uyup uymamasına da dikkat ederler. Çünkü antlaşmalara uymayan ve birliğin kurallarını çiğneyen devletler için ileride sorunlar çıkabilir, devletin üyelik konusu askıya alınabilir (Franco, Rentocchini, & Marzetti, 2008: 26). Bu sebeple, bir devletin imzaladığı anlaşma veya birlik normlarına uyup uymaması da son derece önemlidir.

DYSY'lerin bir ülkeye gelmesini etkileyen diğer faktörde devlet kurumlarının kalitesidir. Özellikle az gelişmiş ülkelere yatırım yaparken bu konu yatırımcılar tarafından daha dikkatli şekilde göz önünde bulundurulur. Ülkedeki kurumların dikkate alınmasının 3 ana nedeni vardır (Walsh & Yu, 2010: 6). İlk olarak, iyi yönetim, daha fazla doğrudan yatırım çekebilecek yüksek ekonomik büyümeyle ilişkilendirilir. İkincisi, yolsuzluğa neden olan zayıf kurumlar, yatırım maliyetlerini yükseltir ve gelirin azalmasına sebep olur. Üçüncüsü de, kötü yönetim, yatırımcıları belirsizliğe karşı oldukça hassas hale getirir. Yönetim ile ilgili bürokrasi ve yolsuzluk gibi sorunlar, potansiyel yatırımcının kararını olumsuz etkiler. Yolsuzluk, bir şirketin maliyetlerini artıracığından dolayı bu konuya da özellikle dikkat edilir. Bunlarla beraber, yasama sisteminin şeffaflığı (transparency) da büyük öneme sahiptir. Şirketler, olası davalarda kendi hak ve menfaatlerini hukuk kuralları çerçevesinde savunmak durumundadırlar ve bunun ev sahibi devlet tarafından sağlanması lazımdır. Aksi takdirde, adil olmayan hukuk sistemi ile karşı karşıya kalan şirket, kendi çıkarlarını koruyamaz ve bulunduğu ülkede yaptığı yatırımı sorgulanır hale gelir.

Bir şirket, bir ülkeye yatırım yapmadan önce, ülkedeki suç oranı, toplumun (gürültü, hava kirliliği veya suya zarar gerekçesi ile) üretime direnişini gibi faktörleri de dikkate alır. Gideceği ülkede mümkün olduğu kadar engelsiz bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için şirketler, bu etkenleri de göz önünde bulundururlar.

Ülke nüfusu gibi bir gösterge de, DYSY'lerin gelip gelmemesine etki eden faktörlerdendir. Daha fazla nüfusa sahip ülkelerin daha büyük pazara sahip olacağı, daha fazla potansiyel talep yaratacağı ve bunlardan dolayı ÇUŞ'ların nüfus açısından kalabalık ülkelerde daha düşük maliyetlerle üretim gerçekleştirileceği beklenmektedir. Zaten, çoğu zaman şirketlerin büyük kısmı, yatırım yapacağı ülke nüfusunu müşteri olarak hesaba katarlar. Orta ve Doğu Avrupa'daki ülkeler, sahip oldukları büyük nüfuslarından dolayı daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekmektedirler (Walsh & Yu, 2010: 5). Örneğin, Polonya, tüketici sınıfının büyümesi sayesinde Volkswagen, Fiat gibi otomobil üreten yabancı firmaları ülkeye çekmede başarılı olmuştur. Küçük ülkeler, bu bakımdan dezavantajlı durumdadır, çünkü küçük bir nüfusa sahip ülkeye yatırım yapmaya değmez. Şirketler, öncelikle mallarını kime ve nasıl pazarlayabileceklerini düşünürler. ÇUŞ'lar için Kırgızistan, Arnavutluk gibi devletlere yatırım yapmaktansa Çin ve Hindistan gibi dev pazara sahip ülkelere yatırımlarını yönlendirmek daha kârlıdır. Bununla beraber, Hindistan ve Çin'deki orta sınıfın yükselmesi, üretilecek malın veya hizmetlerin daha çok talep edileceği anlamına gelmektedir. Bu sebepten dolayı, ÇUŞ'lar daha büyük ülkeleri hedef alırlar.

Aynı zamanda, küçük ülkeler de, sahip oldukları avantajlarla sermaye çekebilirler. Mesela, geçiş ekonomileri (transition economies) ülkede bulunan doğal kaynaklar, yatırımlar için uygun sosyo-ekonomik ve hukuki ortamın sayesinde büyük devletler karşı rakip olabilirler. Üstelik, şirketler geçiş ekonomilerindeki boşluktan yararlanmak için bu tür ülkelere sermayelerini yatırırlar (Walsh & Yu, 2010: 5). Kırgızistan gibi post-Sovyet ülkelerde yeni şirketlerin kurulması, yeni sektörlerin açılması gibi sebeplerden dolayı bir takım ÇUŞ'lar ülke topraklarında faaliyet göstermektedirler. 'Centerra Gold' (daha önce 'Cameco Kumtor') şirketinin ülkeye gelmesi buna bir örnektir.

2.6.4. Diğer Faktörler

Yatırımı etkileyebilecek ekonomik, siyasi ve toplumla ilgili etkenlerin dışında 'diğer etkenler' diye adlandırdığımız faktörler de mevcuttur. Bunlara doğal (doğa ile ilgili) faktörleri ve psikolojik (yatırımcının) faktörleri de dahil edebiliriz.

Doğal faktörlere; iklim, arazi yapısı, yüksekliği, ısı farklılıkları, yerin deprem kuşağında olup olmaması, nemlilik derecesi, rüzgâr durumu gibi unsurları

ekleyebiliriz. Üretimin, taşımanın ve pazarlamanın aksamaması, etkilenmemesi için bu hususlar da göz ardı edilemez.

Doğal faktörlerin yanında, yatırım gerçekleşip gerçekleşmemesini etkileyebilecek bir diğer faktör daha vardır. Bu faktör tamamen kişiye ait olduğundan 'psikolojik' veya 'bireysel' de denilmektedir. Bir ülkeye sermaye yatırımının yapılması için bir girişimcinin belli bir ülke ya da o ülkenin bir bölgesine karşı duyduğu yakınlık da sebep olabilir. Bazı durumlarda tam tersine, belli bir ülke ya da bölgeye karşı olumsuz tavır, tecrübe ya da düşünce ve önyargı yatırım yapma kararını olumsuz etkileyebilmektedir.

2.7. DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Bu kısımda dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimi, günümüz dünyasında doğrudan yabancı sermaye yatırımları, DYSY'leri ve Siyaset arasındaki ilişki gibi konular ele alınmıştır.

2.7.1. Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi

19. asrın ilk çeyreğinden 1970'lere kadar yabancı yatırımcılar tarafından, ticari tarım ürünlerinin olduğu, enerji kaynakları, madencilik gibi doğal kaynaklara dayalı sektörlere daha çok yatırım yapılırdı. Bunlardan enerji kaynaklarına olan yatırımlar o dönemlerdeki dinamiğini hâlâ kaybetmemiş durumdadır. 1850'lerden sonra, Batılı devletlerde ortaya çıkan hızlı sanayileşme ve sermaye birikimi, oradaki şirketleri yurtdışında yatırım yapıp kazanmaya itmiştir. Bu yatırımların çoğu sömürge ülkelere ve az gelişmiş ülkelere yönlendirilmiştir. Burada belirtilmesi gereken husus, o dönemlerde yurtdışı kaynaklı yatırımlar daha çok portföy tipi yatırımlardı.

20.yüzyılın başlarında, dünyanın gelişmiş devletleri arasındaki sermaye hareketlerinin hızlanması ve büyümesi neticesinde, portföy yatırımlarının yerini daha çok doğrudan yatırımlar almaya başlamıştır. Sermaye hareketlerinin 1/3'ü DYSY'lerdi. Portföy yatırımları sömürgelere ve az gelişmiş ülkelere yapılırdı.

Tablo 9. 1913 Yılında İngiliz Yatırımlarının Bölgesel ve Sektörel Dağılımı (Milyon Sterlin) (Alpar, 1978: 4-5)

Bölgesel Dağılım	Mln £	(%)	Sektörel Dağılım	Mln £	(%)
İngiliz Sömürgeleri	1.780	47,3	Demiryolları	1.531	40,6
Latin Amerikan Ülkeleri	756	20,1	Bölgesel İdareler	1.125	29,9
A.B.D.	754	20	Madenler	388	10,3
Avrupa	218	5,8	Bankacılık	317	8,4
Diğer Azgelişmiş Ülkeler	253	6,8	Alt Yapı İşletmeciliği	185	5
Toplam	3.763	100	Diğerleri	216	5,8
			Toplam	3.763	100

Tabloda İngiltere'nin, hammadde ihtiyaçlarını karşılamak için yatırımlarının yaklaşık yarısını sömürge ülkelere yaptığını görmekteyiz. Sektörel olarak ise, demiryollarına daha çok yatırım yapmıştır. Bunun nedeni, sömürge ülkelerden sağlanan doğal kaynakların İngiltere'ye daha kolay ve hızlı ulaştırılmasıdır.

Aşağıdaki tablolarda 1913 ve 1938 senelerinde yurtdışına yatırım yapan ve yurtdışından yatırım alan ülkeler kıyaslanmıştır. Burada göze çarpan en önemli husus, İngiltere'nin yurtdışına sermaye aktarımında İkinci Dünya Savaşı'na kadar üstünlüğünü koruması olup Amerika Birleşik Devletleri'nin en çok yatırım yapan ikinci büyük ülke haline gelmesidir.

Tablo 10. 1913-1938 Yıllarında Uluslararası Yatırımların Dağılımı (Milyon ABD doları) (Alpar, 1978: 6)

Yatırımı yapan ülkeler	1913		1938	
	Dolar	%	Dolar	%
İngiltere	18,0	40,9	22,9	43,3
Fransa	9,0	20,4	3,9	7,4
Almanya	5,8	13,2	0,7	1,3
A.B.D.	3,5	8,0	11,5	21,8
Belçika, Hollanda, İsviçre	5,5	12,5	7,7	14,6
Diğerleri	2,2	5,0	6,1	11,6
Toplam	44,0	100	52,8	100

Üstelik, 1913-1938 dönemi içinde Latin Amerika ve Asya ülkeleri sermaye yatırımların en çok yapıldığı noktalar haline gelmişlerdir.

Tablo 11. 1913-1938 Dönemi Uluslararası Yatırımların Dağılımı (Milyon ABD Doları) (Alpar, 1978: 6).

Yatırımı yapılan bölge yönünden	1913		1938	
	Milyon \$	%	Milyon \$	%
Avrupa	12,0	27,3	10,3	18,8
Latin Amerika	8,5	19,3	11,4	20,7
ABD	6,8	15,5	7,0	12,8
Kanada	3,7	8,4	6,6	12,0
Asya	6,0	13,6	11,2	20,4
Afrika	4,7	10,7	4,0	7,3
Okyanus Ülkeleri	2,0	5,2	4,4	8,0

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelere sermaye yatırmaktan ziyade kendi aralarında sermaye transferleri yapmaya başladılar. Bunun iki ana sebebi vardır. İlk olarak, gelişmiş ülkelerin sentetik hammadde üretimine geçmeleri neticesinde petrol hariç doğal kaynaklara daha az ihtiyaç duymaya başlamasıdır. İkinci sebep ise, eskiden sömürge olan ve 2. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanan az gelişmiş devletlerdeki eski sömürgeci ülkelere karşı hoşnutsuzluklarıdır (Görmezöz, 2017: 41). Bu iki sebepten dolayı gelişmiş ülkeler kendi aralarında sermaye transferleri yapmaya yöneldiler. 1950'lerden sonra, özellikle 1960'larda gelişmiş ülkeler arasında dolaysız yatırımların çoğalmasıyla ÇUŞ'lar ortaya çıktı.

Tablo 12. 1956-75 Dönemleri İçin Gelişmiş Ülkelerden Az Gelişmiş Ülkelere Sermaye Yatırımları (Alpar, 1978: 8).

Seneler	Doğrudan Yatırımlar		Portföy Yatırımları*	
	Milyar \$	%	Milyar \$	%
1956-59	8.826	71	2.215	18
1960-63	6.694	59	2.223	20
1964-67	8.324	51	4.124	26
1968-71	13.744	49	6.229	21
1972	4.443	51	2.746	32
1973	6.710	59	3.544	31
1974	7.060	54	3.725	28
1975	10.200	46	7.695	35

(* - Tek ve çok taraflı portföy yatırımları)

1970'lerden itibaren şirketler daha çok hizmet sektörüne yönelmeye başlamışlardır. Artık DYSY'ler için; ticaretle ilişkili hizmetler, toptancılık, pazarlama ve dağıtım, bankacılık ve sigortacılık, telekomünikasyon hizmetleri, reklamcılık, danışmanlık, otelcilik, ulaşım, inşaat ve bazı tüketici hizmetleri; fast-food gibi hizmet sektörleri daha cazip duruma gelmiştir.

Geçen yüzyılda 80'li yıllardan sonra ekonomilerin göreceli liberalleşmesi ve dünyada üretimin artması neticesinde DYSY'lerde artış gözlemlenmiştir. Özellikle, ÇHC, daha sonra, 1990'lardan itibaren eski Varşova Paktı üyesi olan Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri ve bağımsızlıklarını kazanan eski SSCB üyesi devletlerinin dış açılmasıyla DYSY'ler daha da hareketli hale gelmişlerdir. Bunların dışında, Japon ve Asya Kaplanları (Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur) ekonomilerinin büyümesi sonucunda bu ülkeler, daha az maliyetli üretim yapmak için yurtdışında büyük miktarlarda yatırım yapmaya başlamışlardır.

Aşağıdaki grafikte 1970'lerden 2016'ya kadar ülkeler arası DYSY'lerin ne kadar genişlediğini görebiliriz.

Grafik 7. 1970 – 2016 Yılları Arasında Dünyada DYSY'ler (Trilyon ABD Doları) (Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$)).

Grafikte; 1970'lerden 1990'ların sonuna kadar devletler arası sermaye transferlerinin durağan olduğunu, 21. asrın başlangıcına doğru sermaye transferlerinde hızlı bir canlanma yaşandığını görebiliriz. 2002'de DYSY'ler toplamı 710 milyar ABD doları olmuştur. 2007'ye gelindiğinde 3.096 trilyon ABD doları rakamıyla bunlar zirve noktasına ulaşmıştır. Ancak 2008'de meydana gelen ekonomik krizin bir sonucu olarak, bu rakamla giderek düşmeye başlamıştır ve

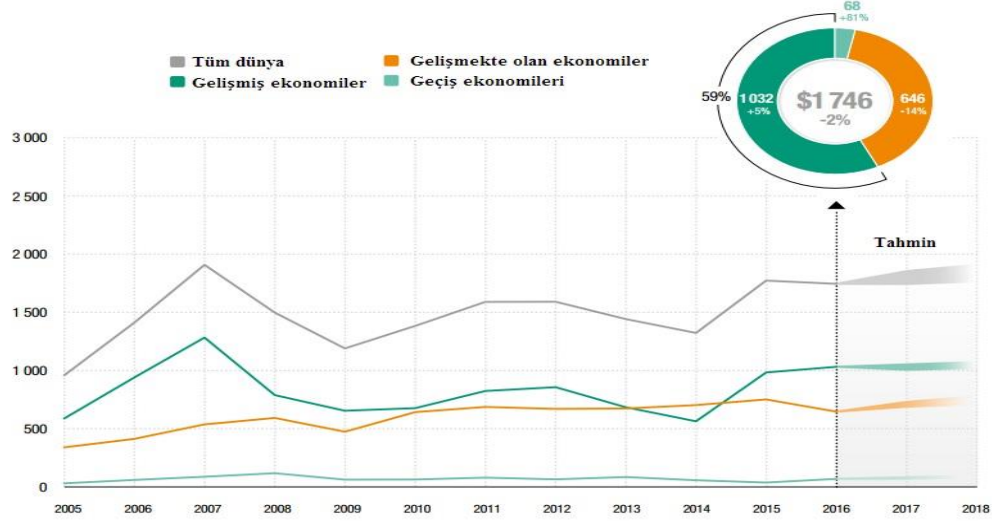
2009'da 1.362 trilyon ABD doları olmuştur. Krizden yavaş yavaş çıkan dünya ekonomisinde 2011'de DYSY'lerin hacmi 2.283 trilyon ABD dolarına çıkmıştır. Daha sonra, dünya çapında yapılan dolaysız sermaye akımları 2014'de 1.791 trilyon ABD dolarıyken, 2015'te yeniden zirveye ulaşarak 2.322 rakamına ulaşmıştır, 2016'da tekrar küçük bir düşüş yaşanmış ve 2.144 trilyon ABD doları olarak kaydedilmiştir.

2.7.2. Günümüz Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Günümüz dünyasının en belirgin özelliklerinden birisi, dünya devletlerinin hepsi kendilerini global ekonominin bir parçası olarak bulurlar (Auerbach, 1996: 421). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisiyle ekonomik küreselleşme meydana gelmektedir. Bunun sonucunda, küreselleşme DYSY'lerin daha hızlı ve yeni boyutlara çıkmasına sebep olmaktadır. Özetle, her ikisinde birbirini güdülemektedir. Böyle bir karşılıklı bağımlılık, dünyayı tek pazar haline dönüştürmektedir (Morgan & Katsikeas, 1997: 68). Yurtdışından yatırımları kendi topraklarına çekmek isteyen devletler, hukuk sistemlerini daha yumuşak, yatırım dostu olarak tasarlama eğilimi vardır (Malhotra, 2014: 22). Ulusal hükümetler, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmek için özelleştirme ve yatırımların önündeki engelleri kaldırma çabasıdadır. Giderek daha liberal ekonomiler meydana gelmektedir. Devletler, yatırımların karşılıklı korunması ve geliştirilmesi ile çifte vergilendirmeyi önlemeye yönelik çalışmaları sürdürmektedirler. Buna uluslararası anlaşmaların yaygınlaşması ve ticari ve ekonomik birliklerin kurulması bir örnektir. Dünya yatırım ikliminde büyük ölçüde iyileşme gözlemlenmektedir.

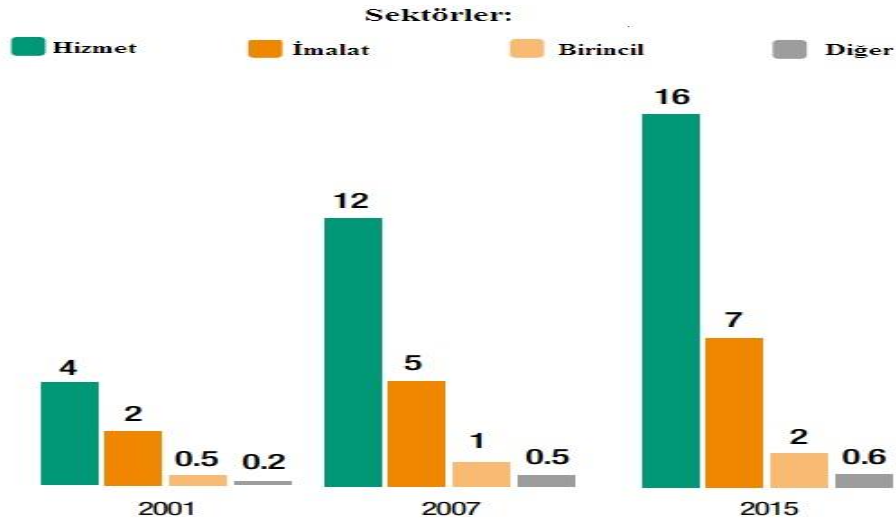
Dolaysız sermaye yatırımlarını daha çok gelişmiş ekonomiler çekebilmektedir. Tüm dünyada yapılan DYSY'lerin %59'una bu ülkeler ev sahipliği yapmaktadırlar. İkinci sırada ise gelişmekte olan ülkelerdir. Son zamanlarda büyük başarı göstermekte olan geçiş ekonomileri, şu an henüz üçüncü sıradadır.

Grafik 8. 2005–2016 Dönemi İçin Dünyada ve Ülke Kategorilerine Göre DYSY Girişleri, 2017–2018 Seneleri İçin Tahminler (Milyar ABD doları ve yüzdeler) (FDİ/MNE database).

2015'teki zirveden sonra, 2016'da dünya ülkelerin giren sermaye 1.75 trilyon ABD doları rakamında olup sermaye transferlerinde % 2'lik azalma yaşanmıştır. 2017'de bu rakamın 1.8 trilyon ABD doların yükseleceği (% 5) tahmin edilmektedir. 2018'de de bu yükselişin devam edeceği ve 1.85 trilyon ABD doları olacağı öngörülmektedir, fakat yine de 2007'deki zirveye ulaşamayacaktır.

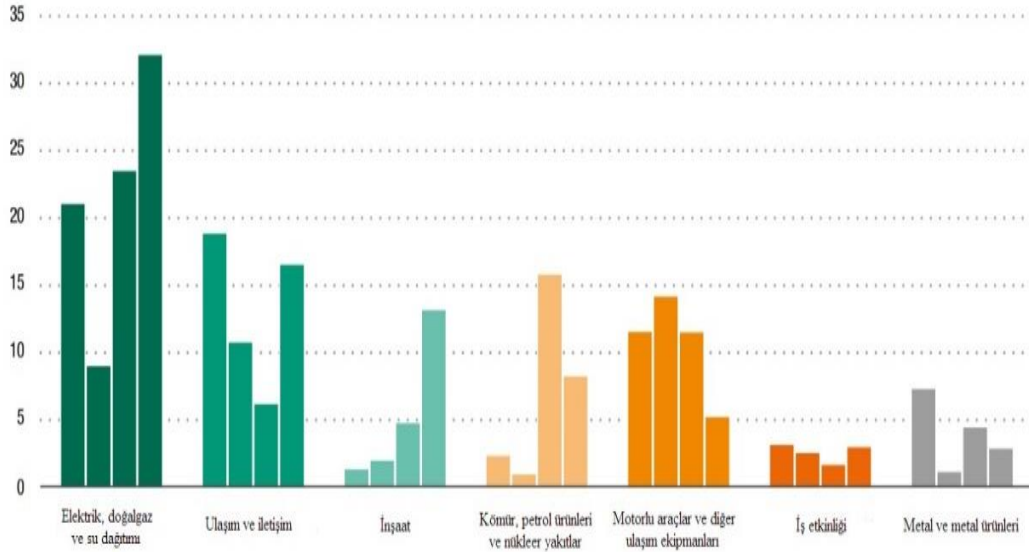
Grafik 9. 2001, 2007 ve 2015 Seneler İçin DYSY'lerin Dünyadaki Sektörel Payı (Trilyon ABD doları) (FDİ/MNE database)

Ülkelerin en çok yatırım yaptıkları sektör, hizmet sektörüdür (finans, bankacılık, ticaret, telekomünikasyon v.b.). Söz konusu sektöre yapılan yatırımlar 2001'den günümüze 4 kat büyümüştür ve 2015'te yapılan tüm DYSY'lerin üçte birine tekabül etmektedir.

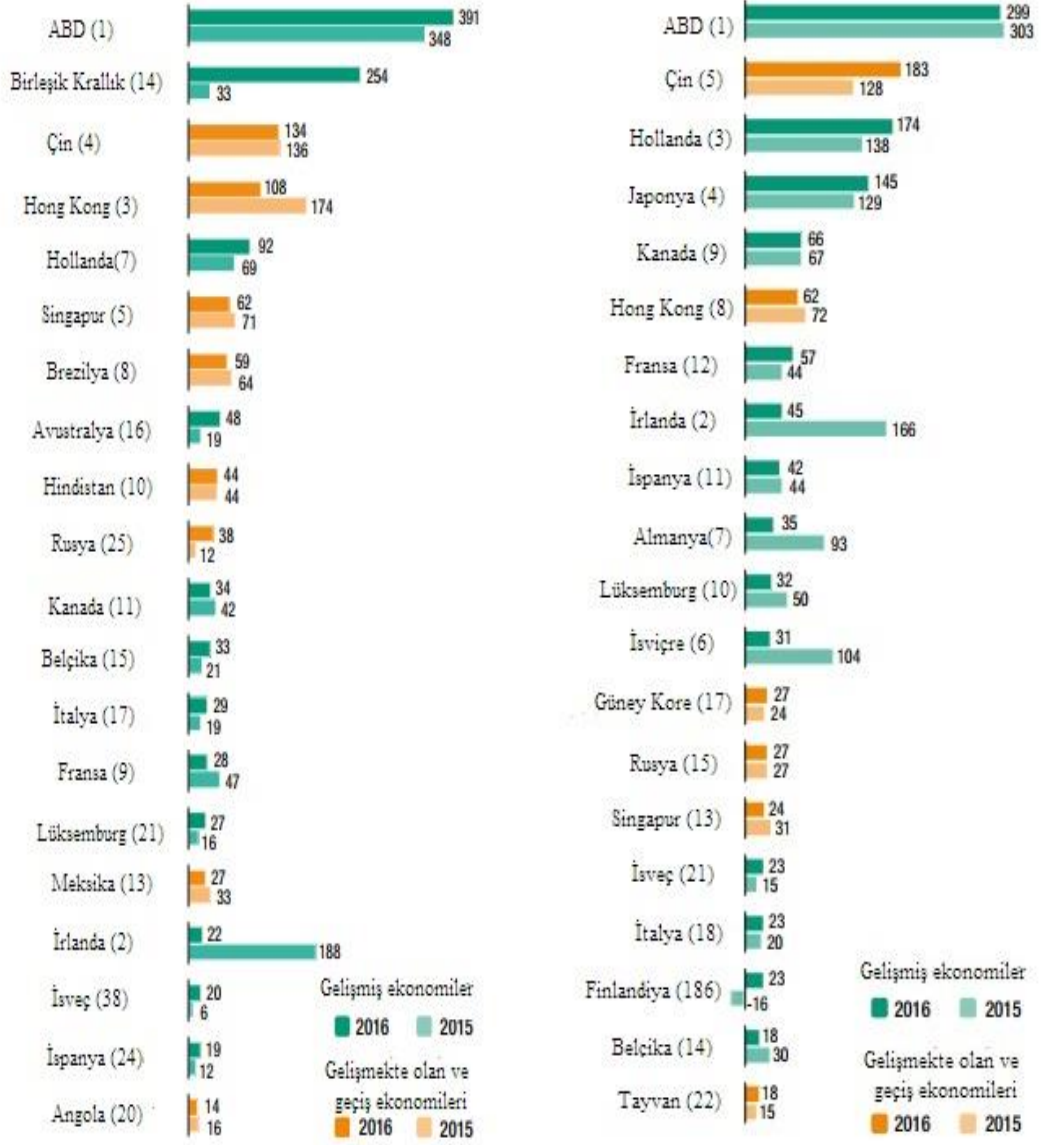
Eğer sektörleri daha derin olarak alırsak, yani sektörleri daha da daraltırsak, ülkelerin en çok yatırım yaptığı alanların (sektör içi), elektrik, doğalgaz ve su dağıtımını olduğunu tespit edebiliriz. İkinci sırada ise ulaşım ve iletişim yer almaktadır. İnşaat ise, bu sıralamada üçüncüdür. 2013-2016 dönemleri için sektörlerin yatırım payı alttaki görselde daha ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Grafik 10. 2013-2016 Seneleri İçin Sektörlerin Yatırım Payı (Milyar ABD doları) (UNCTAD, World Investment Report 2017, 2017, s. 38).

Aşağıda yer alan grafiklerde 2017 senesine göre doğrudan sermaye yatırımlarına en çok ev sahipliği yapan 20 ülkenin (solda) ve en çok yurtdışına dolaysız yatırım yapan 20 ülkenin (sağda) listesi verilmiştir. Parantez içinde bu ülkelerin 2015'teki sıralaması belirtilmiştir.

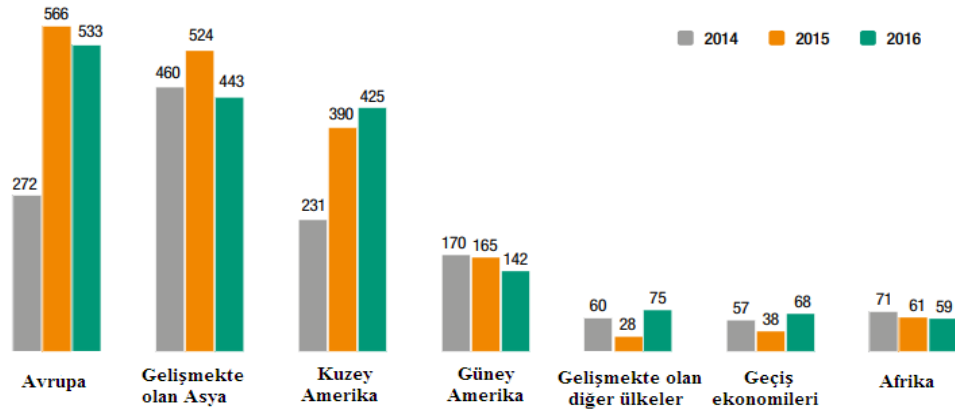
Grafik 11. DYSY Giriş Ve Çıkışları Bakımından Dünyanın En Öndeki 20 Ülkesi (Milyar ABD doları) (UNCTAD, World Investment Report 2017, 2017: 12).

Sermaye transferleri (hem giriş, hem çıkış) bakımından Amerika Birleşik Devletleri ilk sıradadır. Ev sahipliği yapan ülkeler arasında Birleşik Krallık ikinci ve ÇHC üçüncü sıradadır. Yurtdışına sermaye aktaran ülkelerin sıralamasında ikinci ÇHC, üçüncü ise Hollanda'dır. Gelecekte, Çin'in yanında Hindistan, Endonezya, Brezilya, Tayland gibi nüfus bakımından kalabalık ve ucuz işgücüne sahip devletlerin daha çok yatırım çekeceği beklenmektedir (UNCTAD, World Investment Report 2017, 2017: 9)

Yurtdışından dolaysız sermaye yatırımlarını en çok çeken bölge, Avrupa'dır. Avrupa'dan sonra, ikinci sırada Asya'nın gelişmekte olan ülkeleri yer almaktadırlar. Bu sıralamayı Kuzey ve Güney Amerika devam ettirmektedirler. Sıralamanın en sonunda ise Afrika kıtası yer almıştır. Altta yer alan grafikte son üç sene için (2014, 2015 ve 2016) dünyadaki farklı bölgelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekicilik sıralaması verilmiştir.

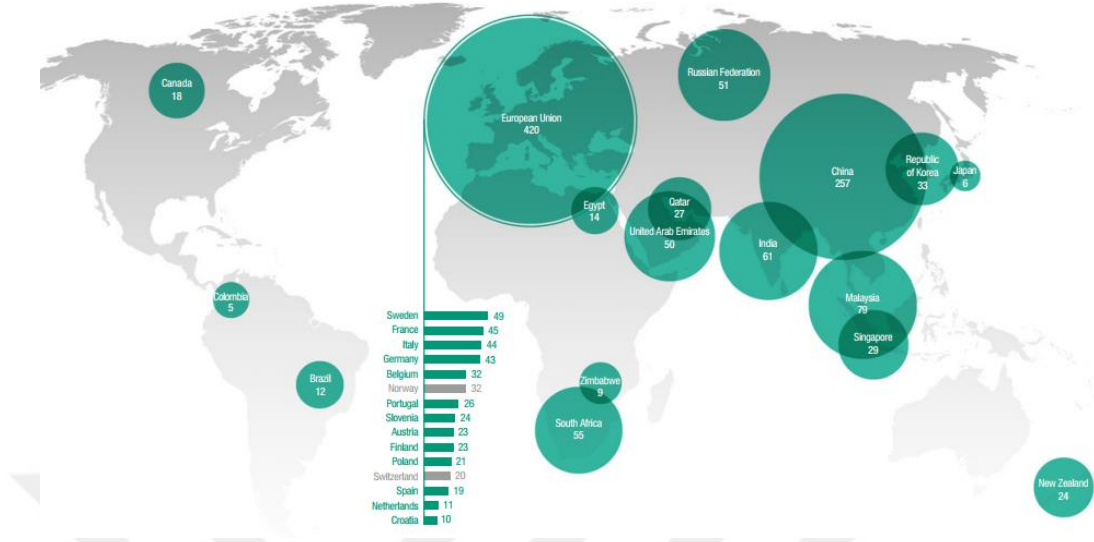
Grafik 12. 2014–2016 Arasında Bölgelere Olan Dolaysız Sermaye Yatırımları (Milyar ABD doları) (FDİ/MNE database)

Daha önce değindiğimiz gibi, dolaysız yatırımları daha çok çokuluslu şirketler yapar. Dünya da 86000 civarında ÇUŞ mevcuttur. Bununla beraber, günümüz dünyasının da giderek devlete ait olan ÇUŞ'ların (State-Owned Multinational Enterprises, SO-MNEs) sayısı ve önemi de büyümektedir. Dünya çapında devlete ait yaklaşık 1500 ÇUŞ bulunmaktadır. 2016 yılında yapılan toplam küresel yatırımların yüzde 11'ini sıfırdan yatırımlar (greenfield investments) oluşturdu. Bu yatırımlar 2010'dan beri yüzde 8 yükseliş gösterildi. Bunların yarısından çoğu gelişmekte olan ülkelere olup yaklaşık üçte biri Avrupa Birliği'ndedir. Devlete ait ÇUŞ'ların en fazla olduğu devlet Çin Halk Cumhuriyetidir (UNCTAD, World Investment Report 2017, 2017: XI). Avrupa Birliği devletlerinde devlete ait ÇUŞ'ların sayısının toplamı 420 iken, Çin'de 257'dir.

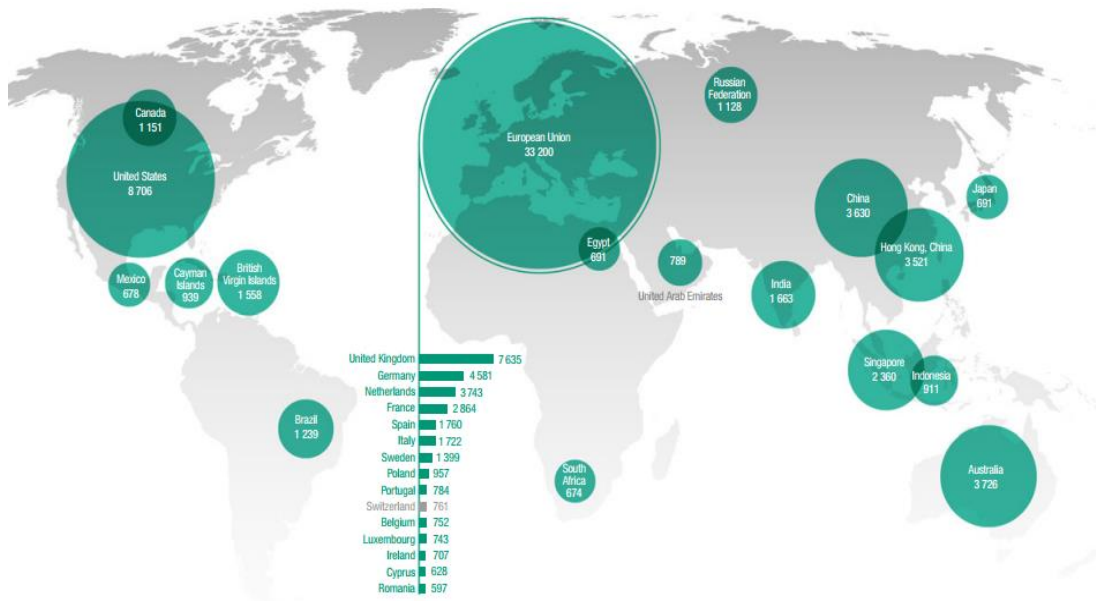
Devletlere ait ÇUŞ'ların gerçekleştireceği dolaysız yatırımların daha kolay yapılabilmesi için, devletler uluslararası yatırım antlaşmalarını (International Investment Agreements (IIAs)) imzalarlar. En az 108 devlet bu antlaşmayı imzalamış durumdadır. Aşağıda yer alan haritada dünyada en çok çokuluslu şirketlere sahip devletler verilmiştir.

Harita 1. Devletlere Ait ÇUŞ'ler (ÇUŞ sayısı), 2017 (UNCTAD, World Investment Report 2017, 2017: 31).

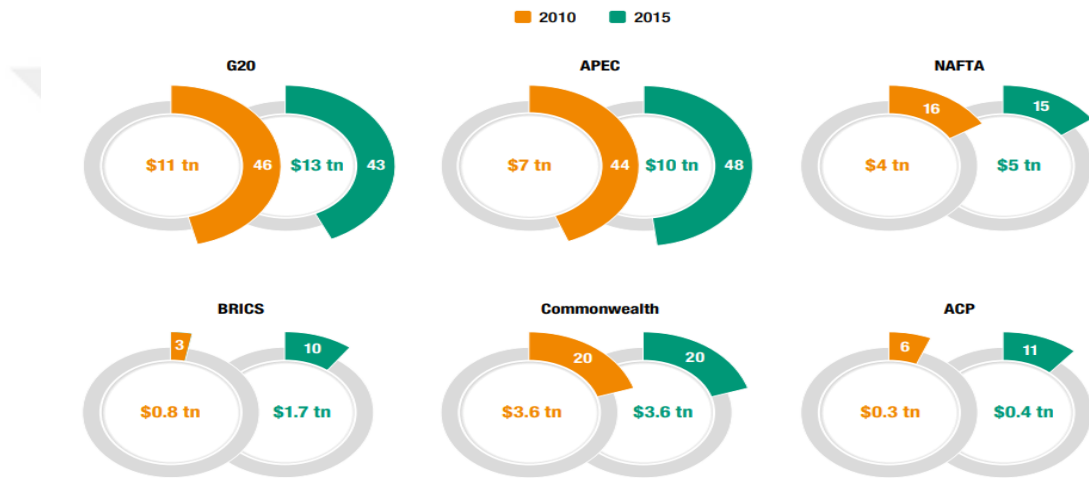
Yurtdışından gelen yabancı devletlere ait ÇUŞ'lara en çok Amerika Birleşik devletleri ev sahipliği yapmaktadır. ABD'de 8706 yabancı devlete ait ÇUŞ varken, bu sayı Avustralya'da 3726'dır. Üçüncü ve dördüncü sırada 3630 ÇUŞ ile Çin ve 3521 ÇUŞ ile Hong Kong gelmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde 33200 yabancı devlete ait çokuluslu şirket faaliyet göstermektedir.

Harita 2. Yabancı Devletlere Ait Olan Çokuluslu Şirketlere Ev Sahipliği Yapan Ekonomiler, 2017 (ÇUŞ sayısı) (UNCTAD, World Investment Report 2017, 2017: 35).

Daha liberal ticari ve ekonomik ilişkilerin inşa edilmesi, uluslararası ekonomik entegrasyona götürmektedir. DYSY'ler, ülke ekonomileri arasında doğrudan, istikrarlı ve uzun vadeli bağlantılar oluşturmak için bir araçtır (OECD & IMF, 2008: 14). Buna rağmen, dünyada ekonomik bloklaşmanın da meydana geldiğine de şahidiz. AB, NAFTA, AEB gibi kuruluşlar kendi içlerinde serbest ticareti teşvik etseler de, üye olmayan ülkelere karşı sert kurallar uygulamaktadırlar. Bu, uluslararası rekabete dayalı yeni dünya düzenidir (Lazer, 1993: 93).

Grafik 13. 2010 ve 2015'te Gruplar İçi Dolaysız Yatırımlar (Trilyon ABD doları) (UNCTAD, World Investment Report 2017, 2017: 16).

Bu açıdan, ekonomik örgütler, küresel ekonomik entegrasyonu teşvik etmeden ziyade, tam tersine, engelleyici rol taşımaktadırlar. Aynı zamanda, bir ekonomik bütünleşmenin içinde olan entegrasyon, bölge ya da kurum üyesi ülkelerin ekonomisinin büyümesine sebep olmaktadır (UNCTAD, World Investment Report 2017, 2017: 16). Ekonomik bütünleşme içinde olan dolaysız sermaye yatırımları aşağıdaki şekillerde verilmiştir.

2.7.3. DYSY'ler ve Siyaset

Bir devletin başka devletin ekonomisine yatırım yapması, iki ülkenin ilişkilerinin çoğu zaman olumlu yönde değişmesine vesile olur. Örneğin, Çin Halk Cumhuriyeti'nin, Afrika ülkelerinde büyük miktarlarda yatırımları bulunmaktadır. ÇHC, bu yatırımları korumak için yatırımın yapıldığı ülkelerle ilişkileri iyi tutmak zorundadır. Bu ülkelerde serbest pazar ekonomisi, ekonomik ve siyasi istikrarın

sağlanması için gereken teşviklerde bulunur. Yatırımın yapıldığı ülkede reformların gerçekleştirilmesi için çeşitli hibe ve krediler sağlanır. Bunu Sudan örneğinde görebiliriz (Kvetova, 2013: 2). Aynı zamanda, yatırım alan ülkeler de, yatırımların ülke topraklarını terk etmemesi için DYSY'lerin ev sahibi ülkeleri ile iyi ilişkilerini sürdürürler. İkili ve çok taraflı ilişkilerin pekişmesi sonucunda Çin-Afrika İşbirliği Forumu inşa edilmiştir.

Bununla birlikte, bazı bilim adamlar göre, Çin'in yurtdışında yatırım yapmasının en büyük sebebi, jeopolitik etkisini dünya çapında genişletmektir (Infrastructure as a Tool of Foreign Policy). Aynıısı Amerika Birleşik Devletleri için de söylenebilir. Model, ABD'nin yurtdışında yatırım yapmasının, ekonomik karakterden ziyade daha çok siyasi karakter taşıdığı kanaatindedir (Model, 1967: 1). ABD, yurtdışında bulunan yatırımlarını kullanarak, o ülkelere siyasi baskı yapabilir. Başka bir deyişle, yurtdışı yatırımı yapıldığı ülkeye karşı kullanılacak bir dış politika aracı haline gelebilir. Bu sebeple, devletler enerji kaynakları, hammadde ve altyapı sektörlerine yatırımda bulunurlar. Örneğin, 2000'lerde başlayan ve günümüzde büyük hız kazanan ÇHC'nin Afrika ülkelerindeki yatırımları bu alanlardadır (Koumou, Madouka, & Wang, 2016: 139).

Büyük devletler, dünya da etkin olabilmek için sermaye yatırımlarını genişletme konusunda rekabet halindedir. Batılı devletler ve Çin bu konuda çok ciddi bir yarış içindedir ve ileride kimin daha çok yurtdışında yatırımı olursa, o devlet (devletler) daha çok nüfuz edebilecek pozisyona gelecektir. Bu kapsamda, ÇHC, 2015'te 1 trilyon dolarlık yurtdışı yatırımlarını 2020'de iki kat yükseltmeyi hedeflemektedir (Copper, 2016: 80).

Sermaye yatırımlarının hem sermaye sahibi, hem de sermaye alan ülke açısından çoğu zaman 'win-win' politikası çerçevesinde faydalı olduğu tespit edilmiştir, yani. Aynı zamanda bazı yazarlar, günümüzde yapılan sermaye yatırımlarının her iki tarafın kazançlı çıkacağını değil, yeni sömürgecilik (neocolonialism) dünyasını meydana getirdiğini savunurlar (Koumou, Madouka, & Wang, 2016: 5). Orta Asya ülkelerinde ABD, Rusya ve Çin arasında bölgede etkin olmak için rekabet vardır (Borodachev, Small, & Xinsun, 2016: 5). Rusya, Orta Asya'daki etkisini kaybetmemek için HES'leri inşa etme çabasıdadır, Çin ise daha çok karayolları ve demir yollarının yapılmasına yönelik çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda Rusya Gümrük Birliği'ni kurmuştur, ÇHC, 'Tek Kuşak, Tek Yol' projesini hazırlamıştır. Bununla beraber, söz konusu iki devlet kurucu üye olarak

ABD'ye karşı Şanghai İşbirliği Örgütü'nü kurmuştur. ABD ise bölgedeki varlığını ikili anlaşmalarla korumaya çalışmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA YATIRIM REJİMİ VE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

3.1. KIRGIZİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHÇESİ VE GELİŞİMİ

Kırgızistan gibi gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik gelişmenin gerçekleştirilebilmesi için, milli gelirin önemli kısmı yatırımlara ayrılmalıdır. Sermaye yatırımlarının önemli kaynağı devlet tasarruflardır. Bu tür ülkelerde kişi başına düşen gelir seviyesi az olduğundan dolayı tasarruf oranı da azdır. Milli gelirin önemli kısmı geçinmek için harcandığı ve yurtiçi tasarruf oranı düşük olduğu için yatırımlar artırılmaz ve ekonomik kalkınmanın da olması zordur. Yavan ve Kara'ya göre, bu kısır döngü şeklinde devam eden kaynak ya da tasarruf açığının kırılması için ekonomik kalkınmanın sağlanması gerekli olup ve bunun iki yolu vardır. Bunların ilki, başka devlet ya da kurumlardan alınan borçlanmalar ve yardımlar iken, ikinci kaynağı ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır (Yavan & Kara, 2003: 19). Bu ikisinden sermaye yatırımlarının daha da elverişli olduğu açıktır. Bu nedenle, ekonomik kalkınma için sermaye yatırımları büyük önem arz etmektedir.

Geçiş ekonomilerinde reform süreci başladıktan sonra neredeyse tamamının en birinci önceliği piyasa ekonomisi için yasal zeminin hazırlanması olmuştur. Bu nedenle, tüm geçiş ekonomisi ülkeleri gibi, Kırgızistan da yasal altyapının oluşturulmasına yönelik çalışmayı bağımsızlığın hemen sonrasında başlatmıştır. Yasal zeminin hazırlanması çalışmalarının bir neticesi olarak Kırgızistan, Orta Asya cumhuriyetleri arasında Dünya Ticaret Örgütü'ne (1998'de) üye tek ülke olmuştur. Üstelik, ülke ekonomisinin açık ve liberal olması, vergilerin düşük olması nedeniyle yabancı sermaye yatırımları için ülkenin cazibe merkezi olacağı beklentisi vardı. (Turaeva, 2016: 25).

1991'den önce SSCB üyesi ülkeler arasında 'ekonomik zincir' mevcuttu, 1991 sonrası bu bağlantıların kopması, yeni kurulan devletler için bir 'facia' oldu. Daha önce, ekonomiler birbirilerine sıkça bağlıydı, bir malın parçaları farklı ülkelerde

üretildi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla farklı ülkelerdeki fabrikalar çalışamaz hale geldi ve yeni kurulan devletlerin hepsinde özelleştirme süreçleri başlatıldı. Kırgızistanda özelleştirme süreci üç aşamada gerçekleştirildi (Artıkbaev, 2003: 42):

- 1. aşamada (1991-1993) özelleştirme sürecinin başlatılması için yasal altyapı hazırlandı ve küçük ölçekli işletmeler özel sektöre devredildi. Bu dönemde daha çok ufak çaplı ticari işletmeler özelleştirmeye tabi olduğu için 'küçük özelleştirme' ('kiçi mençikteştirüü') adı verilmiştir. 2 sene içinde küçük işletmelerin yaklaşık %90'ı halka yada özel şirketlere devredilmiş oldu.

- 2. aşamada (1994-1995) orta ve bazı büyük ölçekli işletmeler özelleştirildi. Bu yıllarda sanayi, ulaşım ve inşaat sektörüne ait teşebbüsler devletten özel sektöre geçti. Devlet mülkünün %5'i yerel halk (işletmenin bulunduğu yerde oturan sakinler ve şirketin eski çalışanları) tarafından pay olarak devralırken, kalan yüzdesi ise ihaleler aracılığıyla satışa çıkartıldı.

- 3. aşamada (1996-1997) ise, ilk başta devletin kendisinde kalacağı kararı alınan, fakat çalıştırılması zor hale gelen işletmeler özelleştirmeye tabi olmuşlardır. Böylece devlet neredeyse tüm işletmelerini özel sektöre devretti ve ülkede 6920 teşebbüs kurulmuş oldu. Satılan işletmelerin için devlet bütçesine katkısı 298,5 milyon som (yaklaşık 20 mln ABD doları) oldu.

Böylece Kırgızistan'daki fabrikaların çoğu kapatıldı veya kooperatiflere devredildi. Kooperatiflerin de çoğu daha sonra fabrikaları çalıştıramayınca, yine fabrikaları kapatmak zorunda kaldı. Bunun en önemli sebepleri şunlardır:

- Diğer SSCB üyesi ülkelerde de ekonomik ve siyasi krizler yaşanmaktaydı,

- Eskiden tüm kilit kadrolara Ruslar yerleştirilmişti. 1990'ların başında Ruslar'ın Rusya'ya göç etmesi ile ülkedeki kamu kurumları ve fabrikalardaki yüksek makamlara Kırgızlar gelmeye başlamıştı. Ancak yeni kilit kadroların girişimcilik ve yönetim bilgi ve tecrübesi eksikti,

- Aynı zamanda, ülkede siyasi krizlerin meydana gelmesi ve kamu kurumlarındaki yolsuzluk oranı, yurtdışından gelecek yatırımcılar için bir engeldi

Bu sebeplerden dolayı, gereken altyapının hazırlanmasına rağmen, ülkedeki sanayi eski seviyelere getirilmesi neredeyse imkânsızdı. Ülke ekonomisine sermayenin çekilmesinde zorluklar yaşanıyordu. 1995-2002 yılları arasında giren DYSY'lerin tutarı 4,855 milyar ABD dolardır olmuştur (% 24,7'si BDT ülkelerin) (Kırgızistan Ticaret Ve Yatırım Ortamı Raporu, 2013: 8).

Tablo 13. 1999-2005 Kırgızistan’a DYSY Transferleri (mln ABD doları)
(Ekonomika Kırgızstana v 1991-2005 godah , 2014: 2).

Sene	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
DYSY	108 562	89 607	90 088	115 666	146 955	175 585	210 306

Kuruluşunun ilk yıllarından beri Kırgız Cumhuriyeti’nin ekonomik büyümesi için doğrudan yabancı yatırımlarına ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Bunun için ülke, tüm sermaye akımlarına açık olduğunu ve beklediğini ifade etmektedir. Yatırımlar için uygun ‘iklim’ oluşturulması çabası ilk olarak 1992’de başlamıştır. Bağımsızlığının ikinci senesinde KC, ‘Serbest Bölgeler Kanunu’nu (16 Aralık 1992) kabul etmiştir. Serbest bölgelerin tesis edilmesinin hemen ardından ülkeye büyük şirketler gelmemiş olsa da, Kırgızistan’da Orta Asya’nın en büyük pazarları kuruldu. ‘Dordoı’, ‘Madina’ ve ‘Karasuu’ pazarlarının tüm Orta Asya, Doğu Çin (Doğu Türkistan), Rusya ve çoğu BDT ülkeleri için önemi büyüktür (Turaeva, 2016: 26). Bu pazarlar sayesinde ülke kendini yeniden ihraçtan (reexport) kurtarıyordu. Çin’den mal ithal ederek, diğer ülkelere ihraç eden bir ülke haline geldi.

1990’ların ortalarına kadar ülke ekonomisine dışarıdan büyük sermaye yatırımı gelmedi. 1996’da Kanada’lı ‘Cameco’ şirketi Kumtör Altın Madeni’ni işletmek için işe başladı ve devlet bütçesine bugüne kadar büyük gelir sağladı. ‘Cameco’ şirketininin yanında o dönemlerde ülkeye başka şirketler de gelmeye başladı. Bu dönemde özellikle madencilik sektörü yatırımcı çekebildi. Malezya, Avustralya, Birleşik Krallık, ABD gibi devletlerden doğrudan yabancı sermaye yatırımları geldi (Ekonomika Kırgızstana v 1991-2005 godah , 2014: 4). 1996 ve 1997 senelerinde sermaye girişlerinde bir canlanma yaşandı. 1997 senesi DYSY’lerin ülkeye girişi bakımından o dönemlerin zirve senesi olmuştur. Kırgızistan, Baltık cumhuriyetleri dışında tüm post-Sovyet ülkelerin önündeydi (Artıkbaev, 2003: 147). Ancak sonraki yıllarda bu konuda düşüş meydana geldi. Doğrudan yatırımların toplam yurtdışından gelen sermaye yatırımları içindeki oranı 1996’da % 68, 1997’de % 76, 1998’de % 47, 1999’da % 54, 2000’de % 52 olmuştur ve sonraki senelerde de düşüş yaşanmıştır. 2002’de bu sayı %5,4’e kadar iniyor. Sabit varlıklara olan yatırımlar 1995’te % 20 iken, 2002’de % 12,4’e düşmüştür (Artıkbaev, 2003: 147). Bu dönemlerde daha çok hibe ve kredi teminine çalışılmıştır. Kasım 2017’ye kadar birikmiş olan devlet dış borcu 4 milyar 175 milyon dolardır. En çok Çin’in ‘Eximbank’ından alınmıştır (toplam dış borcun %40’ına denk gelen 1,5 milyar

dolar). İkinci sırada 247 milyon dolarla Japonya yer almaktadır. 240 milyon alacağıyla üçüncü sırada olan Rusya, Kırgızistan'ın borçlarını 2017'de tamamen silmiştir. Almanya 4., Türkiye 5. sıradadır. Liste Güney Kore, Kuveyt, Suudi Arabistan, BAE, Fransa, Danimarka şeklinde devam etmektedir.

1990'ların sonlarında olduğu gibi, 2000'lerin başlarında da ülkede tekrar DYSY kıtlığı hissedilmiştir. Henüz yasal altyapının hazır olmadığı ve DYSY'lerin yeterince güvence altına alınmadığı sonucuna varılmıştır. Mart 1999'da Uluslararası Para Fonu ile gözden geçirme anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu sözleşme ile yatırımcıları teşvik edecek şekilde yatırım politikasının düzenlenmesi, yabancı ve yerli yatırımcı ayrımının giderilmesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülke ekonomisi için cazip hale getirilmesi, ekonomi sektörlerinin kendi kendine yeterliliğini sağlaması hedeflenmiştir (Egeli & Emsen, 2002: 57). Devlet kurumlarının Pazar ekonomisine uyumlu hale getirilmesi için 9 Aralık 2000'de 10 yıllık Kalkınma Planı kabul edilmiştir. Bu kapsamda özel sektörün geliştirilmesi için bürokratik engellerin yok edilmesi, gereksiz denetlemelerin ortadan kaldırılması öngörülmüştü. Bu plana göre, 2010 senesine gelindiğinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hacmi GSYH'nın %10'luk oranına tekabül etmekteydi (Artıkbaev, 2003: 3). 2000'lerde büyük sermaye akımı beklenirken, ülkeye giren yabancı sermaye yatırımının miktarı sadece 450 milyon ABD doları olmuştur (Dikkaya, 2009: 226). 2000'li yılların başlarında gerçekleşen yabancı sermaye yatırımları Asya Kalkınma Bankası, Japonya, Uluslararası Para Fonu, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ile Dünya Bankası gibi devlet ve örgütler tarafından yapılmıştır.

2003 senesine gelindiğinde 'Yatırımlar Kanunu' kabul edilmiştir (27 Mart 2003'te kabul edilen 66 Sayılı 'Kırgızistan'da Yatırımlar Hakkındaki Kanun'). 2000-2005 yılları arasında yapılan çalışmaların sonucunda ülkenin yatırım iklimi önemli ölçüde iyileşmiştir. Yatırım ikliminin düzelmesi, ileride ülkeye giren sermaye akımını yükseltmiş ve ekonomik büyüme de olmuştur. 2005-2010 yılları için kabul edilen "Kapsamlı Kalkınma Temelleri 2010" (Комплексные основы развития 2010) stratejisinin uygulanması, yıllık %7-8 büyümeye, GSYH'nın iki kat büyümesine ve mutlak yoksulluk seviyesinin yarıya indirilmesine yardımcı olmuştur (Ekonomika Kırgızstana v 1991-2005 godah , 2014: 4).

Tablo 14. 2004-2007 Yıllarında Yurtdışından Kırgızistan'a Sermaye Transferleri (Balbakov & Usonov, Prioritetnye Napravleniya Razvitiya Ekonomiki Kırgızstana, 2011: 41).

	2004	2005	2006	2007
Doğrudan yatırımlar	175,6	210,3	335,6	436,8
Portföy yatırımları	30,7	2,6	0,5	9,7
Diğer yatırımlar (krediler)	1299,7	1952,3	2127,0	2656,0
Hibeler, teknik yardımlar	6,2	5,6	50,9	55,5
Toplam	1512,2	2170,8	2514,0	3158,0

2006 ve 2007 yıllarını kıyasladığımız zaman, 2007'de 2006'ya göre % 30,2 daha çok DYSY geldiğini fark edebiliriz. Bu yatırımlar en çok Birleşik Krallık (%13,8), Çin (% 6,7), Almanya (%6,6), Türkiye (% 3,8), Avusturya (% 3,4) gibi ülkelerden gelmiştir. Bu ülkelerin hangi sektörlere yatırım yaptığı alttaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 15. 2004-2007 Yıllarında Kırgızistan'da Yabancı Yatırımların Sektörlere Göre Dağılımı (Balbakov & Usonov, Prioritetnye Napravleniya Razvitiya Ekonomiki Kırgızstana, 2011: 41).

	2004	2005	2006	2007
Tarım	10,7	1,5	5,3	5,0
Madencilik	38,1	26,4	96,7	81,3
İmalat	841,6	1458,9	1372,4	1368,7
Elektrik, doğalgaz ve su üretimi ve dağıtımı	6,6	2,3	4,7	21,1
İnşaat	17,3	30,3	27,3	67,0
Ticaret	61,3	98,1	335,9	379,4
Oteller ve restoranlar	1,8	3,6	227,3	11,7
Ulaşım ve iletişim	25,2	92,0	175,2	205,0
Finans	130,2	122,4	139,4	206,3
Taşınmaz malla olan işlemler	30,4	264,9	286,7	771,8
Kamu yönetimi	24,2	62,5	38,2	33,5
Eğitim	1,5	0,3	0,0	0,4
Sağlık ve sosyal hizmetler	0,0	0,7	2,0	2,2
Kamu hizmetleri	48,0	6,9	2,9	4,8
Toplam	1512,2	2170,8	2514,0	3158,0

Daha çok yatırımcı cezbetmek hedefiyle, Kırgız Hükümeti, 2007’de yeni vergi mevzuatını tasarlamaya başlamıştır ve 2008’de Cogorku Keneş’in kabul etmesi ve devlet başkanının imzalamasından sonra 1 Ocak 2009’da yürürlüğe girmiştir. Yürürlüğe giren yeni vergi mevzuatındaki en önemli değişikliklerinden birisi, eskiden 16 olan vergi türünün varsa, bu sayı 8’e indirilmiş olmasıdır. Aynı zamanda, KDV oranının % 20’den % 12’ye düşürülmesine karar verilmiştir, tarım ürünlerini işleyen şirketlere gelir vergisinden muafiyet getirilmiştir (PM Atambayev wins Kyrgyzstan presidential election, 2011) (Kırgızistan Ticaret Ve Yatırım Ortamı Raporu, 2013: 29). Fakat Dünya Ekonomik Krizinin patlamak vermesi sonucunda beklenen seviyede yatırım gelmemiştir.

2009 senesine gelindiğinde BDT ülkelerinden de jure olarak (yasal olarak) en uygun (favorable) yatırım iklimi Kırgızistan’da mevcut olmasına rağmen, fiilen bu yasalar uygulanamıyordu. Çünkü Kırgız devlet adamları ve yerel işletmeler büyük projeler için hazır değillerdi (Muhamedjanov, 2010: 14).

Kırgız Cumhuriyeti’ndeki yatırım ortamı, cesur ve yüksek risklere hazır olan yatırımcılar için uygundur. Ülke bugüne dek büyük sorunlarla mücadele etmiştir. Devlet kurumlarında yolsuzluk yaygın olup hukukun üstünlüğü zayıftır. Yargı sistemi bağımsız olmayıp devletin tüm organları, kapasite ve kaynak yetersizliği ile uğraşmaktadır. Yatırımların çekilmesi için uygun bir yasal çerçeve mevcut olmasına rağmen bu normların uygulanmasında zayıf kalınmaktadır (2015 Kyrgyz Republic Investment Climate Statement, 2015: 4). Yabancı ve yerli iş adamlarının ve şirketlerin faaliyetlerini kolaylaştırmaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır fakat bu reformların somut sonuçları henüz beklenmektedir.

2012 yılında Kırgız Cumhuriyeti’ne 521,4 milyon ABD doları değerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişi olmuştur. Bunların 56,9 milyonu Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden ve 464,5 milyonu diğer ülkelerden gelmiştir (Kırgızistan Ticaret Ve Yatırım Ortamı Raporu, 2013: 8).

Tablo 16. 2011-2016 Yıllarında Kırgızistan'da DYSY Giriş ve Çıkışları (UNCTAD, World Investment Report 2017, 2017: 225).

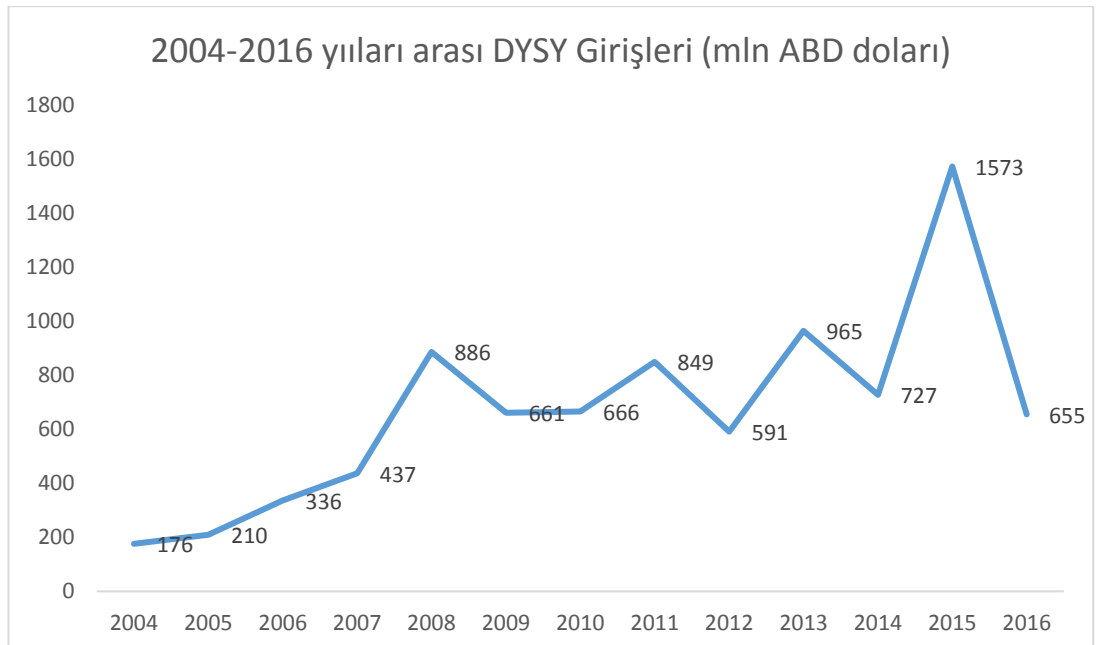
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
DYSY Girişi	694	293	626	248	1142	467
DYSY Çıkışı	0.1	0.3	0	0	0	0

Tablo 17. 2000, 2010 ve 2016 Yıllarında Kırgızistan'ın Dış ve İç Sermaye Stokları (UNCTAD, World Investment Report 2017, 2017: 229).

İç sermaye stoğu			Dış sermaye stoğu		
2000	2010	2016	2000	2010	2016
432	1698	5102	33	2	2

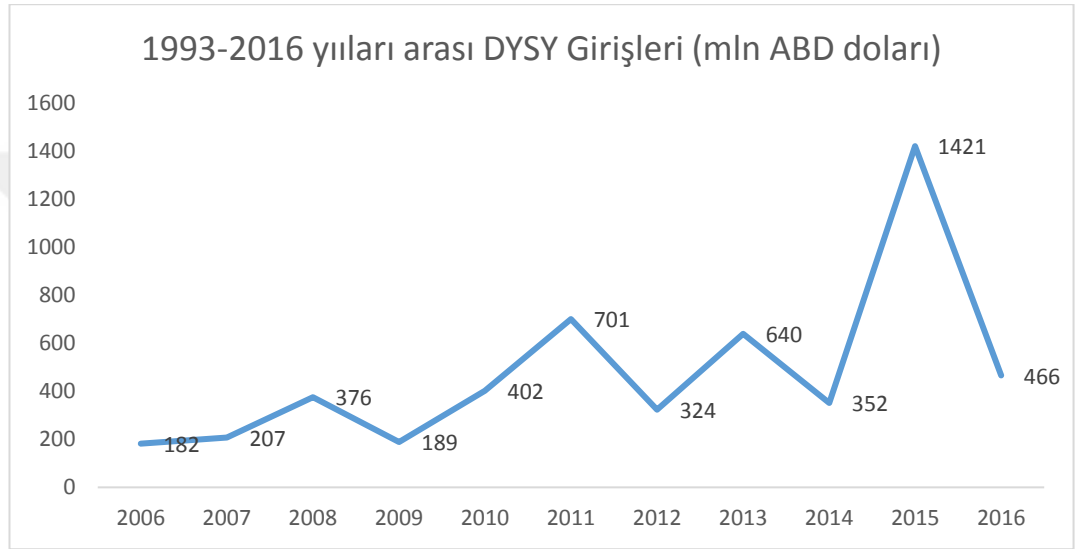
Yatırım ve İhracat Promosyon Ajansı 2004'ten bu yana ülkeye ne kadar DYSY girişi olduğunu tespit etmiştir. Bu verilerle baktığımızda, son senelerde bu konuda düşüş olduğunu fark edebiliriz. Bu verilere göre, 2004'te 176, 2005'te 210, 2006'da 336, 2007'de 437, 2008'de 886, 2009'da 661, 2010'da 666, 2011'de 849, 2012'de 591, 2013'te 965, 2014'te 727, 2015'te 1573, 2016'da 655 mln ABD doları tutarında yurtdışından ülke içine dolaysız sermaye akımları olmuştur.

Grafik 14. 2004-2016 Yıllarında Kırgızistan'a DYSY Girişleri (The State Agency for Investment and Export Promotion, 2017).

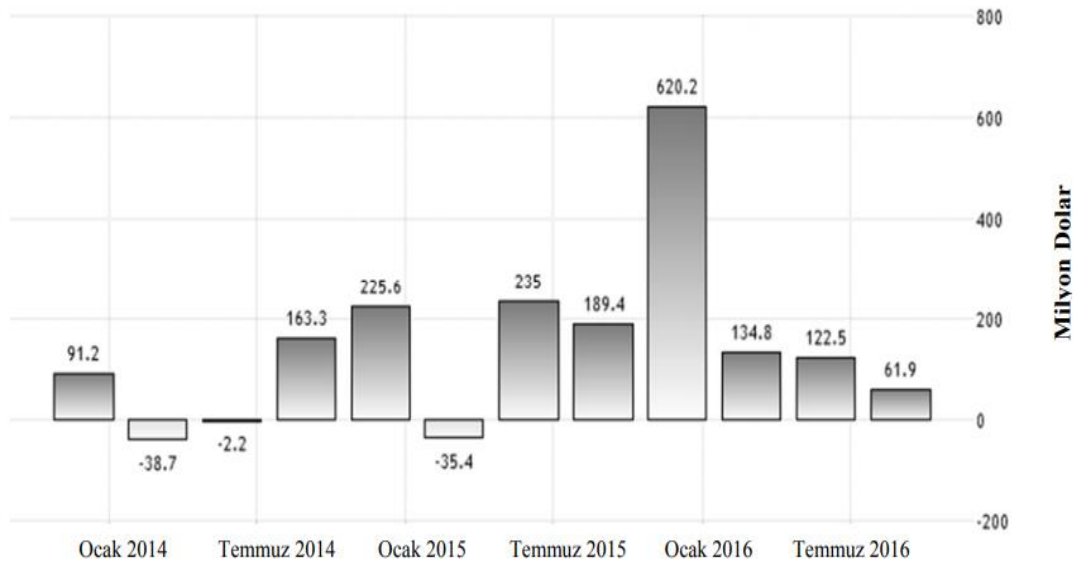

Dünya Bankası verilerine göre ise, 1993'te 10, 1994'te 38, 1995'te 96, 1996'da 47, 1997'de 83, 1998'de 109, 1999'da 44, 2000'de 0, 2001'de 5, 2002'de 4, 2003'te 45, 2004'te 175, 2005'te 42, 2006'da 182, 2007'de 207, 2008'da 376, 2009'da 189, 2010'da 402, 2011'de 701, 2012'de 324, 2013'te 640, 2014'te 352, 2015'te 1421, 2016'da 466 milyon ABD doları değerlerinde dışarıdan sermaye gelmiştir.

Grafik 15. 1993-2016 Yıllarında Kırgızistan'a Dolaysız Sermaye Yatırımı Akımları (Foreign direct investment, Kyrgyz Republic)

Grafik 16. 2014-2016 Yıllarında Kırgızistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları (National Bank Of The Kyrgyz Republic, 2017).

Ocak 2013'te kabul edilen (2013-2017 Yılları İçin Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nde) hükümet, "yatırımların çekilmesi için mülkiyet haklarının fiilen korunmasını sağlayan, devletten gelen müdahaleyi azaltan, yolsuzluğun ortadan kaldırılmasını sağlayan şeffaf ve iyi işleyen bir mevzuatın, bununla birlikte istikrarlı bir finans sisteminin gerekliliğinin" altını çizmiştir. Üstelik, "hem yabancı hem de yerli yatırımcılara eşit muamele imkânı sağlanması gerektiğinin" önemi de vurgulanmıştır. (2013-2017 Yılları İçin Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi, 2013: 64). Son dönemde yapılan çalışmalar, devlet desteğinin verilmesi, vergi yükünün azaltılması, yabancı ve yerel üreticilere olumlu şartların sağlanmasına yöneliktir. Yabancı ve yerli özel kuruluşlar Kırgızistan'da işletme sahibi olabilirler ve çok çeşitli ticari faaliyetlerde bulunabilirler. Yabancı uyruklu teşebbüslerin tarım arazileri dahil olmak üzere açık arazilere sahip olması yasaklanmış olmasına rağmen, hukuki düzenlemeler 49 yıla kadar mülk kiralanmasına izin vermektedir. Bu tür düzenlemeler sayesinde dış ticaret hacminde yükselme gözlenmiştir (Kırgızistan Ticaret Ve Yatırım Ortamı Raporu, 2013: 30).

Kırgızistan'daki yatırım ortamının iyileştirilmesi, uluslararası yatırımcılar ile uzun vadeli ve verimli işbirliği yapılarak güvenin güçlendirilmesi için Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Yatırım ve İhracat Promosyon Ajansı kurulmuştur. Gelecekte bu kurumun yardımıyla ülke ekonomisine yurtdışından daha çok sermaye çekilmesi hedeflenmektedir.

Kırgız Cumhuriyeti Tekele Karşısı Devlet Ajansı (The State Agency for Anti-monopoly Regulation), ülke ekonomisindeki antitröst fiyat düzenlemesinin yürütülmesinden sorumludur. Buna ilave olarak, söz konusu Ajansın temel görevleri şunlardır:

- Rekabeti geliştirmek ve korumak,
- Antitröst ve fiyat düzenlemesi alanlarında mevzuatın uyumunu kontrol etmek,
- Tekel ve haksız rekabet tezahürlerinden tüketicilerin yasal haklarını korumak,
- Reklamcılıkla ilgili mevzuatın uygulanmasını sağlamak.

Yargı sistemi teknik açıdan (hukuki olarak) bağımsızdır. Ancak siyasi yetkililerin müdahalesi ve yolsuzluk gibi faktörler yargı sisteminin etkisini zayıflatmaktadır. Kırgızistan'daki bir davanın çözümü, tarafların kim olduğu ve yatırım miktarının ne kadar olduğu gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Bunun en iyi örneği, ülkenin ikinci en büyük altın madeni şirketi olan "Cerüy Altın" A.Ş. ile

Kırgız hükümeti arasında olan davadır (2015 Kyrgyz Republic Investment Climate Statement, 2015: 6). Taraflar arasındaki anlaşmazlık, hükümetin şirket ruhsatını 18 Kasım 2010'da iptal etmesinin ardından başlamıştır. Yargılama duruşmalarının ardından, 6 Şubat 2012'de Yüksek Mahkeme, şirketin dava açma çağrısını reddetmiştir. Bu anlaşmazlık iki yıl sürmüştür. Ülke ekonomisinin büyümesini en çok etkileyen işletme olan Kumtör Altın Madenini çalıştıran Kanada menşeli 'Cameko', daha sonra 'Centerra Gold' ile de Kırgız hükümeti bir kaç defa anlaşmazlık yaşamıştır bu anlaşmazlıklar ve 10 seneden fazla bir süredir devam etmektedir.

Anlaşmazlıkların çözülmemesindeki en önemli sebep, bağımsız hakemlik yapamayan, zayıf ve yolsuzluklara dayalı bir yargı sisteminin olmasıdır. Bu anlaşmazlıkların çoğunun yabancı yatırımcılar ve Kırgız hükümeti arasında olması nedeniyle, mahkemeler, siyasi yetkililerin icracısı olarak görev yapıyorlar. Yabancı yatırımcı ile hükümet arasındaki bir davanın nihai kararının yatırımcı lehine sonuçlanmasıyla biten bir örnek bile bulunmamaktadır (2015 Kyrgyz Republic Investment Climate Statement, 2015: 7).

Ülkedeki işletmelerin iflas etmesine yönelik 22 Eylül 1997 tarihinde "İflas Üzerine Kanun" (Law On Bankruptcy) kabul edilmiş olup 30 Aralık 1998'de bu yasanın bazı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. İflas yasasının 10. maddesine göre, teşebbüs ile alacaklıları (kredi sağlayanlar) arasında, tasfiye sürecinin herhangi bir aşamasında dostane çözüm ihtimali öngörülmüştür.

Uluslararası Tahkim. Ticari Tahkim Kanunu'nda, uyuşmazlıkların uluslararası ve yerel düzeyde çözüme bağlanması öngörülmüştür. Eğer mümkünse, ilk sözleşmede hakem ve hakemlik şartları belirlenmelidir. Tahkim koşullarının önceden belirlenmesi, anlaşmazlıkların meydana gelmesi halinde sorunların daha kolay çözülmesini sağlayabilir. Adalet Bakanlığı'na göre, şu anda Kırgızistan'a karşı uluslararası mahkemelerde toplam 925 milyon ABD dolar tutarında dokuz dava açılmış durumdadır (2015 Kyrgyz Republic Investment Climate Statement, 2015: 7). Şu anda hükümetin, Kumtör Altın Madeni'nin işletmecisi Centerra Gold'daki hisselerinin çoğunluğu Kanada'daki eyalet mahkemeleri tarafından iki farklı tahkim davasında dondurulmuştur.

Kırgız Cumhuriyeti, Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları'nın Çözüm Merkezi (ICSID) üyesidir (International Centre for Settlement of Investment Disputes.).

ICSID Anlaşmasını 9 Haziran 1995 tarihinde imzaladı ve 5 Temmuz 1997'de onayladı. Aynı zamanda KC., Yabancı Tahkim Kararlarının Tanınması ve Tenfizine Dair 1958 New York Sözleşmesinin de üyesidir. Devlet tarafından bu anlaşma 18 Mart 1997 tarihinde imzalanmıştır.

Yatırımların Korunması ve Desteklenmesine Dair İkili Anlaşmalar: Kırgız Cumhuriyeti şu ana kadar 31 devletle bu konuda anlaşma yapmıştır. İkili anlaşma imzalanan devletlerin listesi aşağıdadır:

Tablo 18. Kırgız Cumhuriyeti'nin Yatırımların Korunması Ve Desteklenmesine Dair İkili Anlaşmalar (Bilateral International Agreements).

Devlet	Sene	Devlet	Sene
Çin Halk Cumhuriyeti	1995	Türkiye Cumhuriyeti	1996
Ukrayna Cumhuriyeti	1993	ABD	1994
Ermenistan Cumhuriyeti	1995	Birleşik Krallık	1998
Fransa Cumhuriyeti	1997	İran İslam Cumhuriyeti	2005
Azerbaycan Cumhuriyeti	1997	Almanya	2006
Gürcistan Cumhuriyeti	1997	Hindistan Cumhuriyeti	2000
Kazakistan Cumhuriyeti	2005	Beyaz Rusya Cumhuriyeti	2001
Moğolistan Cumhuriyeti	1999	İsviçre Konfederasyonu	2003
Tacikistan Cumhuriyeti	2001	İsveç Krallığı	2003
Moldova Cumhuriyeti	2004	Finlandiya Cumhuriyeti	2004
Kore Cumhuriyeti	2008	Letonya Cumhuriyeti	2008
Litvanya Cumhuriyeti	2009	Danimarka	2001
Malezya	1995	Pakistan İslam Cumhuriyeti	1995
Endonezya Cumhuriyeti	1997	Özbekistan Cumhuriyeti	1997
Birleşik Arap Emirlikleri	2014	Katar	2014
Kuveyt	2015		

Üstelik, KC, Çek Cumhuriyeti ve Hollanda ile yatırımların teşvik edilmesi, korunması ve cesaretlendirilmesine dair taslak anlaşmaları onaylamıştır.

Çifte vergilendirme anlaşmaları. 1973'te ABD ve SSCB arasında imzalanan Çifte Vergilendirme Anlaşması Kırgız Cumhuriyeti için halen yürürlükte kalmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti, bağımsızlığını aldıktan sonra Almanya, Avusturya, Beyaz Rusya, Çin, Ermenistan, Finlandiya, Hindistan, İran, İsviçre, Kanada, Kazakistan, Litvanya, Malezya, Moğolistan, Moldova, Özbekistan, Pakistan,

Polonya, Rusya, Tacikistan, Türkiye ve Ukrayna ile çifte vergilendirme antlaşmaları imzalamıştır.

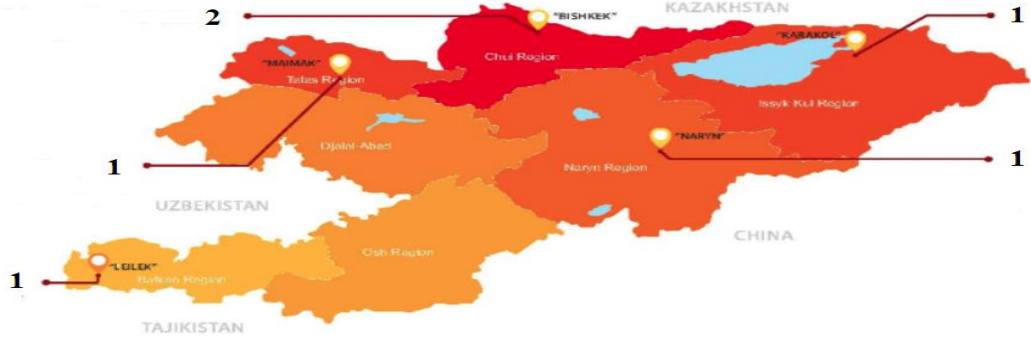
Çok taraflı anlaşmalar.

a) *BDT ve AEB ile olan antlaşmalar* . Eylül 1993'te Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeler (Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Moldova, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna), bir araya gelerek ürünlerin, hizmetlerin, işgücünün ve sermayenin serbest hareket etmesi ile para, kredi, vergi, fiyat ve gümrük alanlarında koordineli politikalar yürütmek için tek ekonomik bölge meydana getirme hakkındaki Ekonomik Birlik Kurulması Anlaşmasını imzalamıştır. Bu çalışmaların amacı, gelecekte ekonomik birliği kurmaktır. Daha sonra bu anlaşmadan bazı ülkeler çıkmıştır ve kalan bir kaç devlet Avrasya Ekonomik Birliğini kurmuştur. AEB'in bugün işlerinin yitirdiğine şahit olmaktadır (Askarbekov, 2017).

b) *İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) ile olan antlaşmalar*. KC, İKT'ye Aralık 1992'de üye olmuştur. Söz konusu örgütün amaçlarından birisi, ülkeler arasında ticaretin kolaylaştırılması ve geliştirilerek, nihayetinde İslam Ortak Pazarı'nın inşa edilmesidir. İKT üyeleri arasında Tercihli Ticaret Sistemi kurulmasına ilişkin Çerçeve Anlaşması 2004 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma ve 16 üye tarafından onaylanan Tercihli Tarife Protokolü KC tarafından henüz imzalanmış değildir.

Serbest Ekonomik Bölgeler. Kırgız Cumhuriyeti'nde toplam altı serbest ekonomik bölge bulunmaktadır. Bunların ikisi ülkenin siyasi ve ekonomik merkezi olan Bişkek'tedir. Çin Halk Cumhuriyeti ile sınırdış olan Naryn ilinde, yine Çin ve Kazakistan'la sınırdış olan Karakol'da (Isıkgöl oblastı), Özbekistan ve Tacikistan'la sınırdış olan Leylek'te (Batken oblastı) ve Kazakistan'la sınırdış olan Maimak'ta (Talas oblastı) birer SEB mevcuttur. SEB'lerde üretim yapan işletmeler, çeşitli vergi ve harçlardan muaftır. Üstelik, onlara basit gümrük prosedürleri uygulanmaz ve onların tedarikçilerine doğrudan erişim imkânı sağlanmıştır. Serbest ekonomik bölgelerde yer alan şirketlere özel vergi rejimi uygulanır ve bu şirketler üretim yapmaları için devlet tarafından teşvik edilir.

Harita 3. Ülkedeki Serbest Ticaret Bölgeleri (Free Economic Zones).

3.2. KIRGIZİSTAN'DA YATIRIM İKLİMİ

Bir yatırımcı, bir ülkeye yatırım yapmadan önce, ilk olarak o ülkede iş yapmada kolaylıklar ve zorluklara bakacaktır. Bunun için her sene Dünya Bankası, Doing Business sıralamasını yayımlar. Doing Business – 2018 sıralamasında, Kırgız Cumhuriyeti 190 arasında 77. sırada yer aldı.

Geçen sene çıkartılan (2017 sıralamasında) KC, 189 arasında 75. sıradaydı, daha önce, 2016'da ise 67. sırada yer almıştı. Forbes "Best Countries for Business" sıralamasında ise 153 ülke arasında 123. sıradadır (Best Countries for Business, 2017). Bu raporlarda; giderek ülkenin yatırım cazibesini kaybettiğine şahit olmaktadır.

Yatırım Çekme Ajansı'nın verdiği verilere göre, ülke, yatırımcı korumada 42., yenilik ve teknolojiye 122 ve 115., ticaret özgürlüğünde 88., yolsuzlukla mücadelede 113., parasal özgürlükte 121., vergi yükünde 110., kişisel hürriyette 105., kırtasiyecilikte ise 28. sırada yer almaktadır (The State Agency for Investment and Export Promotion, 2017)

«Standard & Poor's» ajansı, ülkenin yatırım iklimini "istikrarlı" olarak derecelendirdi. «Moody's» ajansı ise «B/B» derecesini vererek ülkenin ekonomisinin şöyle nitelendirdi:

1. Kırgızistan'da ekonomik istikrar "düşük" seviyededir;
2. Kurumsal sürdürülebilirlik seviyesi "çok düşüktür";
3. Mali sürdürülebilirlik "orta" seviyededir;
4. Olumsuz bir olaya maruz kalma ihtimali, yani riski "ortadır".

Ekonomi Bakanlığı temsilcisi Kanat Abdrahmanov'a göre, ülkenin yatırım iklimi fena değildir. Tam tersine, olumlu göstergeler de var. Örneğin, işletme tescili (kayıt) sıralamasında ülke 30., inşaat için ruhsat verilmeye 32., özel mülkün tescilinde (kayıt) 8. sıradadır. (Azattyk, Investordu Türkön Jagdai Köp, 2017). Başbakan Yardımcısı Tolkunbek Abdıgulov, Kırgızistan Orta Asya ülkeleri arasında GSP'de (Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi) "+" makamını (status) alan tek ülke olduğunun, bununla beraber AEB üyesi olmasıyla 700 milyonluk pazara ulaştığının altını çizerek, gelecekte ülkeye daha çok yatırımcı geleceğikanaatindedir (Azattyk, Ökmöt Investordu Korgoogo Ubada Berdi, 2017).

3.3. KIRGIZİSTAN'DA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN MEVCUT DURUMU

Uluslararası yatırım pozisyonu, bir ekonominin yurtiçinde bulundurduğu yabancı sermaye ve yurtdışında olan kendi sermayesinin farkını gösteren istatistiksel bir tablodur. Bir ülkenin uluslararası yatırım pozisyonu pozitif veya negatif olabilir. Kırgız ekonomisinin uluslararası yatırım pozisyonu negatiftir. Başka bir ifade ile Kırgız ekonomisine gelen yabancı yatırımlar, Kırgızistan'ın yurtdışına yaptığı yatırımdan daha fazladır. Bunu aşağıdaki grafikten görebiliriz.

Tablo 19. Ülkeye DYSY Girişi ve Çıkışı Açısından Lider Ülkeler (U.S. Department of State, 2015: 19).

DYSY Girişi	Mln \$	%	DYSY Çıkışı	Mln \$	%
Kanada	793	27	Tacikistan	1	88
Çin	698	24	Türkiye	0	6
Birleşik Krallık	299	10	Kazakistan	0	3
Rusya	196	7	Rusya	0	2
Kazakistan	181	6	Ukrayna	0	0

* "0", +/- 500,000 ABD doları olarak yuvarlanan tutarı yansıtır.

2016 verilerine göre, dolaysız yatırımlar yurtdışından gelen tüm sermayenin yüzde 15,3'üne denk gelmektedir. Bu listede daha çok kredilerin payı büyüktür. Krediler, yabancı sermayenin yaklaşık dörtte üçünü tekabül etmektedir.

Tablo 20. Yabancı Sermaye Yatırımları (Yüzde olarak) (Sultanov, 2017: 16).

	2012	2013	2014	2015	2016
DYSY'ler	13,6	17,6	13,4	28,0	15,3
Portföy Yatırımları	0,0	0,0	0,0	7,8	6,9
Diğer Yatırımlar (Krediler)	84,5	81,6	85,2	63,4	74,1
Hibeler, Teknik Yardımlar	1,9	0,8	1,4	0,8	3,7
Toplam	100	100	100	100	100

Tablo 21. Yabancı Sermaye Yatırımları (Mln ABD dol) (Sultanov, 2017: 16).

	2012	2013	2014	2015	2016
DYSY'ler	590,7	964,5	727,1	1 573,3	814,0
Portföy Yatırımları	0,0	2,5	0,1	437,8	367,5
Diğer Yatırımlar (Krediler)	3 665,5	4 474,9	4 612,2	3 557,9	3 954,8
Hibeler, Teknik Yardımlar	79,6	45,2	76,3	46,4	198,8
Toplam	4 335,8	5 487,1	5 415,7	5 615,4	5 335,1

3.3.1. Kırgızistan'a Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomi Sektörlerine Göre Dağılımı

Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Kurumu'nun verilerine bakarsak, 2005-2013 döneminde İmalat sektörüne daha çok DYSY yapılmıştır. 2013'e kadar en cazip sektörler şunlar olmuştur:

Tablo 22. 2005-2013 Döneminde DYSY İçin En Cazip Ekonomi Sektörleri (Kabar, 2017).

Sektör	Yüzde
İmalat sektörü	%38.9
Hizmet sektörü	%25.1
Finansal faaliyetler	%18.3
Ticaret	%7.4.

2005-2013 döneminde Yurtdışından en az DYSY çekebilen sektörleri ise şunlar olmuştur:

Tablo 23. 2005-2013 Döneminde En Az DYSY Çeken Ekonomi Sektörleri (Kabar, 2017).

Sektör	Yüzde
Kamu yönetimi	%0,006
Sağlık ve sosyal hizmetler	%0,03
Kamu hizmetleri, sosyal hizmetler ve kişisel hizmetler	%0,05
Eğitim	%0.1
Tarım, avcılık ve ormancılık	%0.2

2013'ten 2016'ya kadar olan dönemde de yabancı yatırımları en çok cezbeden imalat sektörü olmuştur. 3 yıllık dönemde yurtdışından gelen sermayenin üçte birini bu sektör oluşturmuştur. Bu dönem için veriler şöyledir:

Tablo 24. 2013-2016 Döneminde En Çok DYSY Çeken Ekonomi Sektörleri (Kabar, 2017).

Sektör	Yüzde
İmalat sektörü	%33.4
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	%26.8
Finansal faaliyetler	%18.3
Enerji	%6.8.

Son dönemlerde bu listeye enerji sektörünün dahil olmasının en önemli nedeni, büyük ve küçük HES'lere olan ilginin artmasıdır. Özellikle, Rusya, jeopolitik çıkarlarından dolayı enerji sektörüne yatırım yapmada yoğunlaşmıştır. Çin ise, ekonomik menfaatlerini korumak üzere altyapı projelerini uygulamaya çalışmaktadır (U.S. Department of State, 2015). Bu konu daha detaylı olarak bir sonraki bölümde incelenecektir (3.3.3. DYSY'lerin ülkelere göre dağılımı).

Tablo 25. 2013-2016 Döneminde En Az DYSY Çeken Ekonomi Sektörleri (Kabar, 2017).

Sektör	Yüzde
Kamu yönetimi, savunma ve zorunlu sosyal güvenlik	0%
Sağlık ve sosyal hizmetler	0%
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	% 0,002
Su tedarik etme; kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri	% 0.005
Sanat, eğlence ve rekreasyon	% 0.006

Aynı dönem için (2013-2016 yılları) yatırım çekmede zorluk çeken sektörlerin listesinde ise sağlık hizmetleri, tarım, rekreasyon gibi maddeler yer almıştır

3.3.2. Kırgızistan'a Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkedeki Bölgelere Göre Dağılımı

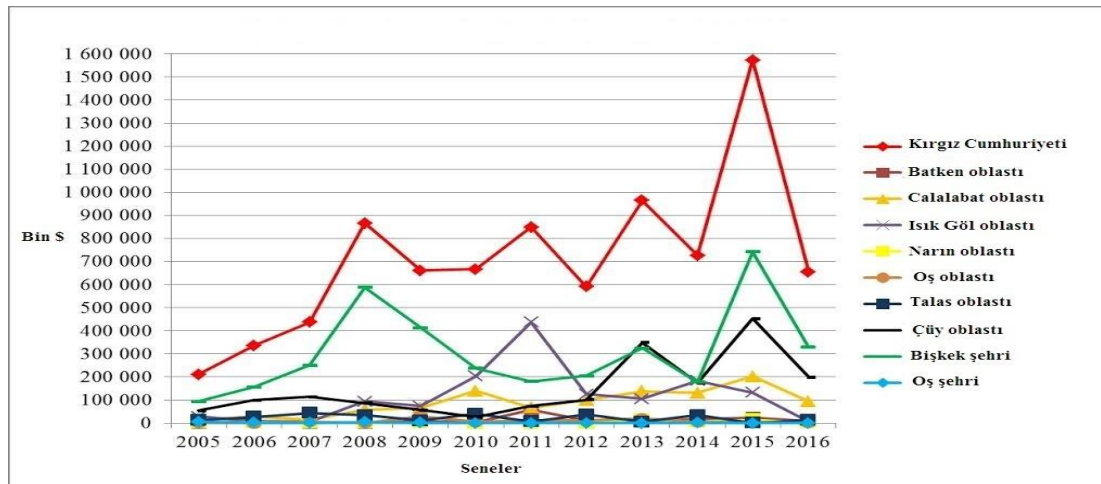
2000'lerin başında ülkedeki DYSY'lerin %55'i Bişkek'teydi. %28,5 payla ikinci sırada Oş oblasti yer almakta olup bu liste Isıkgöl ile devam etmekteydi (Dikkaya, 2009: 227).

2005-2016 yıllarının tamamını ele aldığımızda en çok Bişkek şehrine yurtdışından dolaysız sermaye geldiğini görürüz. Bu listenin en altında Oş şehri yer almıştır. 2005-2016 seneleri içinde yüzde olarak:

1. Bişkek şehri - %43.3,
2. Çüy oblasti - %20.9,
3. Isıkgöl oblasti - %16.5,
4. Calalabat oblasti - %12.3,
5. Talas oblasti - %3.1,
6. Batken oblasti - %1.7,
7. Oş oblasti - %1.1,
8. Oş şehri - %0.2

Bahsedilen dönem içinde bölgelerin sermaye çekme dinamiklerini ekteki tabloda izleyebiliriz.

Grafik 17. 2005-2016 Yıllarında DYSY'lerin Bölgesel Dağılımı (Kabar, 2017).

En az yatırım alan bölgeler her zaman Batken ve Narın oblastları olmuştur. 2012-2014 seneleri için hazırlanan tabloda bunu daha net görebiliriz:

Tablo 26. Bölgelere (Oblastlara) Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar (bin ABD doları) (Kyrgyzstan In Statistics, 2016: 50).

	2012	2013	2014
Kırgız Cumhuriyeti	590.733,3	964.507,1	727.091,2
Batken oblastı	11.639,1	6.703,0	16.130,3
Calalabat oblastı	99.315,4	138.296,4	130.276,5
Isık Göl oblastı	124.588,5	105.191,6	184.015,6
Narın oblastı	140,5	16.353,9	5.775,6
Oş oblastı	11.487,9	19.818,9	4.807,2
Talas oblastı	36.633,8	5.323,4	34.387,0
Çüy oblastı	101.462,6	348.454,5	173.316,5
Bişkek şehri oblastı	205.398,3	324.340,2	177.779,7
Oş şehri oblastı	67,2	25,2	602,8

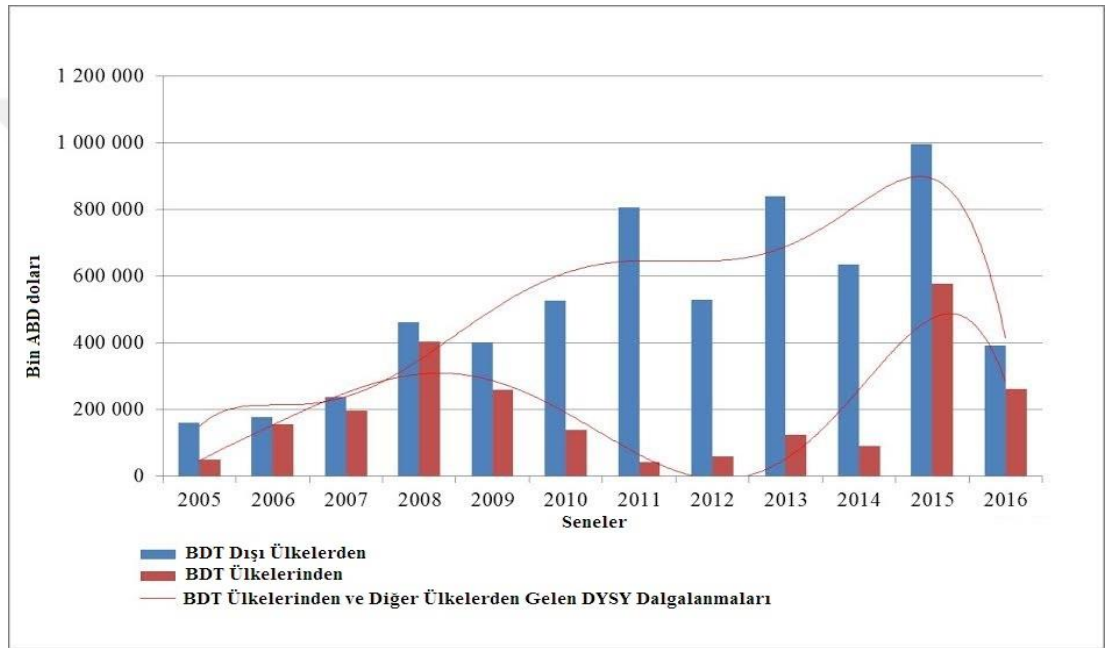
3.3.3. Kırgızistan'a Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ükelere Göre Dağılımı

2000'li yıllarda Kanada, ülkedeki yabancı sermaye yatırımcılar arasında %46'lık oran ile en büyük yatırımcı olarak sayılmıştır. Kumtör altın madenini eskiden 'Cameco' şirketi işletmiştir, şu an ise 'Centerra Gold' şirketi çalıştırmaktadır. 2000'lerde söz konusu altın madeni işletmesinin %70'i devletin 'Kırgızaltın' firmasına ve % 30'u Cameco şirketine aitti (Dikkaya, 2009: 227). Şu anda Kırgızistan'ın sadece % 26 payı bulunmaktadır. 2026'da madenin rezervlerinin tükeneceği beklenmektedir (Egemen, 2017). Bugün de Kanada'nın Kumtör altın madenine yaptığı yatırım, Kırgızistan'daki en büyük yabancı sermaye yatırımı olarak kalmasına rağmen toplam yapılan DYSY bakımından ÇHC öne çıkmış durumdadır.

2000'lerde ikinci sırada %11,6'lık pay ile Amerika Birleşik Devletleri yer alıyordu. ABD'nin 'KATEL' telekomünikasyon şirketi, ülkedeki ilk ve en büyük GSM şirketi idi. Bugünlerde ABD'nin 'Coca-Cola' ve 'Hyatt Regency' olarak sadece iki büyük işletmesi bulunmaktadır. O dönemlerde İngiltere % 10,7 paya sahipti ve üçüncü sıradaydı. Dördüncü sırada ise %9,7'lik pay ile Türkiye Cumhuriyeti yer alıyordu (Dikkaya, 2009: 227).

2000'lerde gerçekleşen yabancı sermaye yatırımları; Uluslararası Para Fonu, Asya Kalkınma Bankası, Japonya, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Dünya Bankası gibi devlet ve örgütler tarafından yapılmıştır. 2000'li yıllardan bugüne kadar BDT üyesi olmayan ülkelerden daha çok dolaysız yatırımlar geldiğini görebiliriz. Bununla birlikte BDT ülkelerinin 2008 ve 2015 senelerinde Kırgızistan'a yatırım yapmada aktif olduklarını, ancak sonraki senelerde düşüşler meydana geldiğini fark edebiliriz.

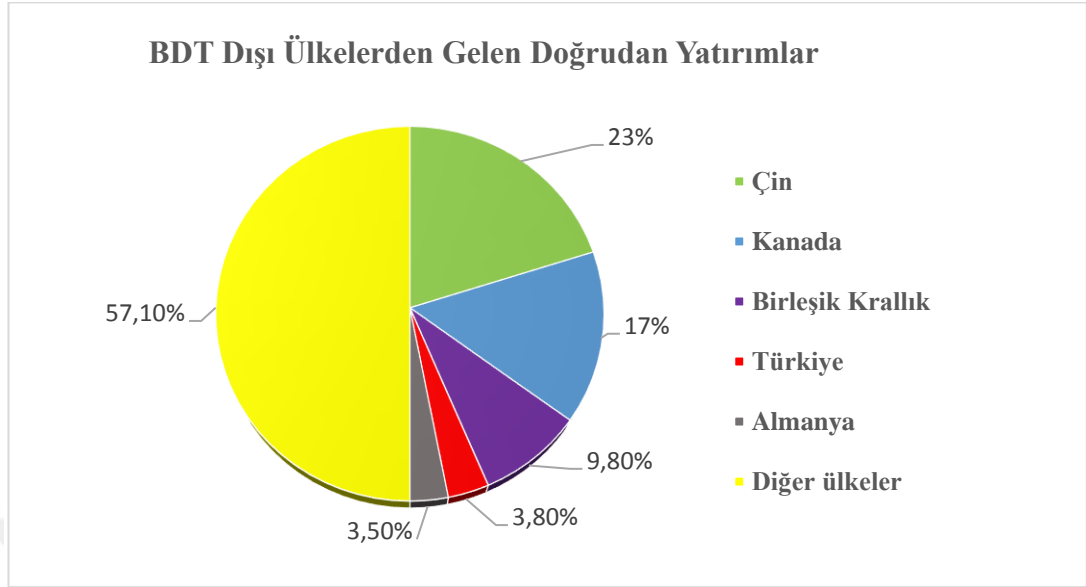
Grafik 18. BDT Ülkelerinden ve Diğer Ülkelerden Gelen DYSY'lerin Kıyaslanması (Kabar, 2017).

BDT ülkelerinden toplam DYSY'lerin %27.7'si gelmişken, diğer ülkelerden %72.3'ü gelmiştir. Bahsedilen süre kapsamında BDT dışı ülkelerden en çok Çin Halk Cumhuriyeti'nden dolaysız yatırımlar gerçekleşmiştir. Kırgız ekonomisine en çok doğrudan sermaye yatırımı yapan BDT dışı ülkelerin sıralaması şöyledir:

1. Çin Halk Cumhuriyeti,
2. Kanada,
3. Birleşik Krallık,
4. Türkiye,
5. Almanya.

Grafik 19. BDT Dışı Ülkelerinden Gelen DYSY'leri (Kabar, 2017).

Çin Halk Cumhuriyeti'nden gelen yatırımlar ağırlıklı olarak kara yollarının yapılması, jeolojik keşif ve üretim işletmelerine yöneliktir. Ürettiği malların kolay nakledilmesi için komşu ülkelerdeki kara ve diğer tür yolların kaliteli olmasını isteyen ÇHC, teknik destek de vermektedir. Aynı zamanda, ülkedeki 5 petrol ve doğalgaz üretim şirketinin üçü Çin'e aittir (Kloop, 2017). 2016'da KC ve ÇHC arasında 'Yatırım Projelerinin Hayata Geçirilmesinde Karşılıklı Destek Anlaşması' imzalanmıştır. Anlaşmanın amacı, petrol ve diğer doğal kaynakların üretimini üst seviyeye çıkarmaktır (Azattyk , 2017).

Kanada, Birleşik Krallık ve Almanya gibi Batılı devletlerden gelen şirketler jeolojik keşif, doğal kaynakların çıkarılması ve imalat işletmelerine yoğunlaşmış durumdadır. Bunların dışında bu sektöre ABD, Malezya ve Avustralya'dan da sermaye yatırılmıştır (Ekonomika Kırgızstana v 1991-2005 godah , 2014, s. 4).

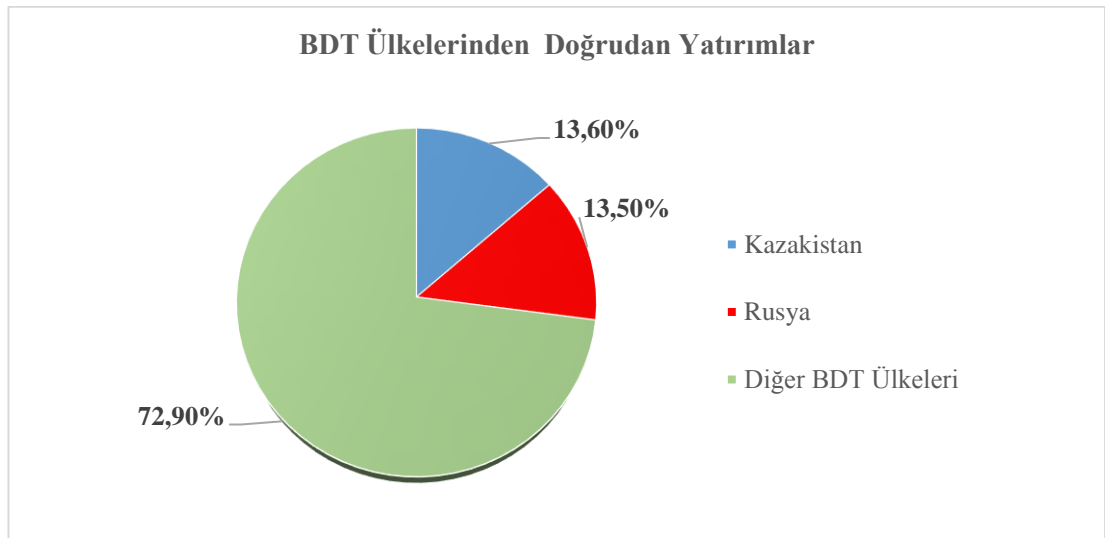
İlk 5 sıralamasında yer alan Türkiye'yi yaklaşık 300 şirket temsil etmektedir. Ülkeye 300 milyon dolardan fazla sermaye yatıran şirketler çoğunlukla müteahhaitlik ve ticaret şirketleridir (Kırgızistan Ticaret ve Yatırım Ortamı Raporu, 2013:8). Türk firmalarında 5 bin civarında KC vatandaşı istihdam edilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nde Kırgız sermayeli 163 firma mevcuttur (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Ülkedeki Türk firmalarının başlıca yatırımları büyüklüklerine göre şöyle sıralanmaktadır:

- Plaskap (plastik perform üretimi, 20 milyon dolar),
- Beta Stores Hipermarketi /Beta Çay (6,5 milyon dolar),
- Demir-Kırgız International Bank (5 milyon dolar).

BDT ülkelerinden ise Kazakistan ve Rusya Federasyonu ilk sıralardadır. İki ülkenin dış yatırımları toplam yatırımların yaklaşık üçte birine (% 27,1) denk gelmektedir. Rusya Federasyonu elektrik, doğalgaz ve diğer enerji kaynaklarının üretimine yönelmiştir. Bugüne kadar Rusya, ülkede hidroelektrik santrallerinin inşa edilmesi ve mevcut olan HES'lerin satın alınması için gayret göstermiştir. Bunların dışında az miktarda olan petrol ve doğalgaz kaynaklarına da sahiplik yapmaya çalışmıştır ve devlete ait olan 'Kırgızgaz' şirketini satın almıştır. İflas eden Kırgızgaz'ı Temmuz 2013'te sembolik olarak 1 dolara satın almıştır (Tsentr Delovoi Informatsii Kapital, 2017). Ülkedeki tüm büyük petrol dağıtım şirketleri Rusya'ya aittir. Enerji bakımından Kırgızistan Rusya'ya çok bağlıdır. Bunun dışında, Rusya ülkenin en büyük havalimanı olan Manas'ı da satın almak istediğini belirtmiştir. Fakat Kırgızistan, Manas'ın satılmayacağını açıklamıştır. Üstelik, ülkedeki en büyük telekomünikasyon şirketleri ('Beeline', 'Fonex') de Rusya'ya aittir. Kırgız devletine ait olan 'Alfa-Telecom' şirketinin de Rusya'ya satılma ihtimali önümüzdeki dönemde muhtemel görünmektedir (Azattyk, 2017).

Grafik 20. BDT Ülkelerinden Gelen DYSY'leri (Kabar, 2017).

Kazakistan Cumhuriyeti ağırlıklı olarak finansal faaliyetler, bankacılık, sigorta, ticari şirketler ve imalat işletmelerine yatırım yapmıştır. Ülkenin en büyük bankalarından birisi olan 'Optima', Kazak menşelidir. Bununla beraber, Çüy oblastında çimento ve şeker fabrikaları bulunmaktadır. Kazakistan'ın metalurji sektörüne yaptığı yatırımları da var. Örneğin, Calalabat oblastının Alabuka rayonunda yer alan Bozumçak madenini 'Kazminerals' firması işletmektedir.

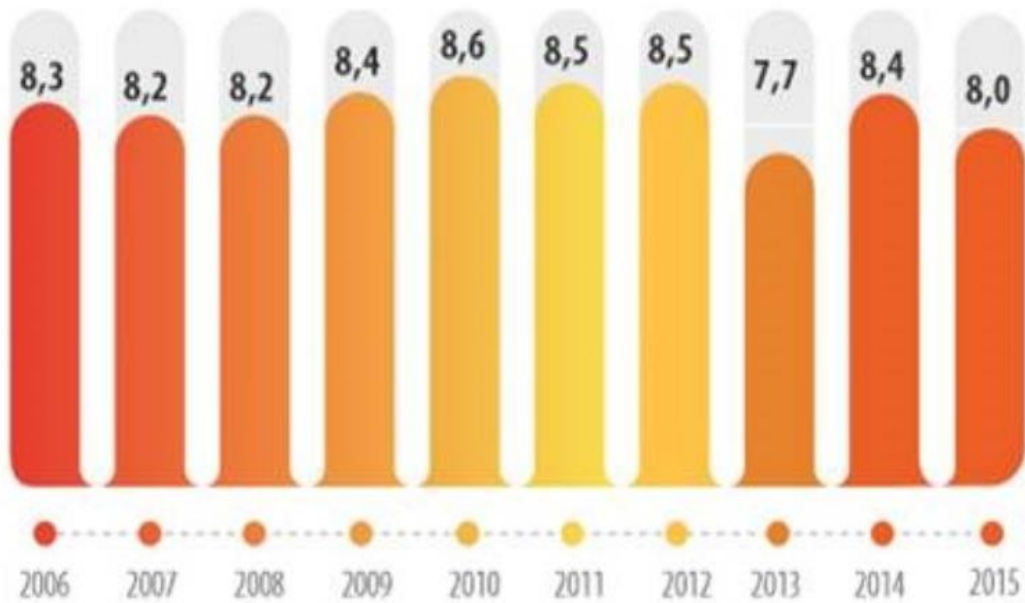
3.4. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ AKIMINI TEŞVİK EDEN FAKTÖRLER

Yabancı yatırımları cezbetmek için ülkenin bir takım avantajları vardır. Bunları 'Ucuz iş gücü' ve 'diğer 'çekici' faktörler' başlıkları altında inceleyelim.

3.4.1. Ucuz İş Gücü

Yatırımcıları çekebilecek en önemli faktörlerden birisi, ülkede ucuz iş gücünün olmasıdır. İşsizlik oranı nadiren % 7'nin altına düşer. İstihdam edilmeyen nüfusun oranı 2013'te % 7.7 civarındaydı. Diğer senelerde hep %8'in üstündeydi (The State Agency for Investment and Export Promotion, 2017).

Grafik 21. Kırgızistan'da İşsizlik Oranı (The State Agency for Investment and Export Promotion, 2017) .

İş bulmada zorluk çeken ve çalışsa bile az ücret alan vatandaşlar, ülkeyi terk ederek, yurtdışında iş aramak zorundadırlar. İşçi göçü ağırlıklı olarak Rusya'ya gerçekleşmektedir (yaklaşık % 97) (Kyrgyzstan In Statistics, 2016: 25). Kırgızistan'da ödenen ortalama aylık maaş 256 dolardır. (The World Bank in the Kyrgyz Republic, Overview, 2017).

Tablo 27. Ortalama Aylık Ücret (Som) (Kyrgyzstan In Statistics, 2016:26)

Sene	2014	2015	2016
Ortalama aylık ücret (som)	10 726	11 341	12 285

Yurtdışındaki işçilerin dövizleri ülkenin GSYH'sının %29'una denk gelmektedir. (Kyrgyz Republic Selected Issues, 2016: 34). Fakat Rusya'da çalışan işçiler maaşlarını ruble ile aldıklarından dolayı, Rusya'daki ekonomik dalgalanmalarda oldukça etkilenmektedirler.

3.4.2. Diğer 'Çekici' Faktörler

Ucuz iş gücü gibi teşvik edici etkenin yanında, aşağıdaki faktörler de Kırgızistan'a yatırım için cezbedicidir;

- ✓ Kazakistan, Çin ve Rusya gibi hızlı büyüyen ekonomilerle sınırdış olması,
- ✓ DTÖ üyesi olan bölgedeki tek ülke,
- ✓ Ülkede yatırımcıları koruyan yasaların ve anlaşmaların olması,
- ✓ Bölgede siyasi, demokratik ve ekonomik özgürlükler bakımında öncü olması,
- ✓ Bölgede en düşük kurumlar gelir vergisine sahip olması,
- ✓ Bölgedeki en liberal gümrük mevzuatına sahip olması

Kırgızistan'da işyerleri kurmak, hem ülkede iş olanaklarının sağlanmasını bekleyen yurtdışındaki Kırgız vatandaşları için hem de ucuz işgücüne ihtiyaç duyan yatırımcılar için faydalı olacaktır.

Ülkeyi yabancı sermayeye cazip duruma getirmek ve aynı zamanda işsiz vatandaşları istihdam etmek üzere Kırgız Hükümeti son senelerde vergi yükünü azaltmaya çalışmaktadır (2015 Investment Climate Statement. Kyrgyz Republic, 2015: 8).

Kırgızistan'da yabancı ülke para birimleri çok yaygın olup döviz kurları rekabetçidir. Yerel para birimi olan som, serbestçe dönüştürülebilir ve istikrarlıdır. 10 Aralık 2017 tarihine göre ABD doları döviz kuru 69.74 som iken, Euro 82.23 som'dur (Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası, 2017).

Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası, haftalık bankalar arası döviz ihaleleri düzenler ve bu ihale ile rekabetçi teklifler pazara dayalı işlem fiyatını belirler. Bankalar genellikle ödemeleri bir iş günü içinde yaparlar. Para birimi dönüştürme konusundaki şikayetler nadirdir. Tarım ve enerji sektörlerinde nadiren istisna oluşturulan takas işlemleri büyük ölçüde kaldırılmıştır.

Son olarak, ülkede kendilerine rakip olabilecek şirketlerin az sayıda olması da yatırımcılar için 'çekici' faktördür.

3.5. DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ AKIMINI ENGELLEYEN FAKTÖRLER

Ülkeye DYSY'lerinin yeterli ölçüde gelmemesinin sebepleri şunlardır (Artıkbayev, 2003:16):

- Altın ve kömür dışında doğal kaynakların yetersizliği,
- Yasal düzenlemelerin olmasına rağmen yasaların, kanunların çalışmaması, kurumlarının uyumsuzluğu, bürokratik sorunlar ve yolsuzluk
- Finansal ve ekonomik göstergelerin zayıf olması (1.bölümde detaylıca anlatılmıştı).

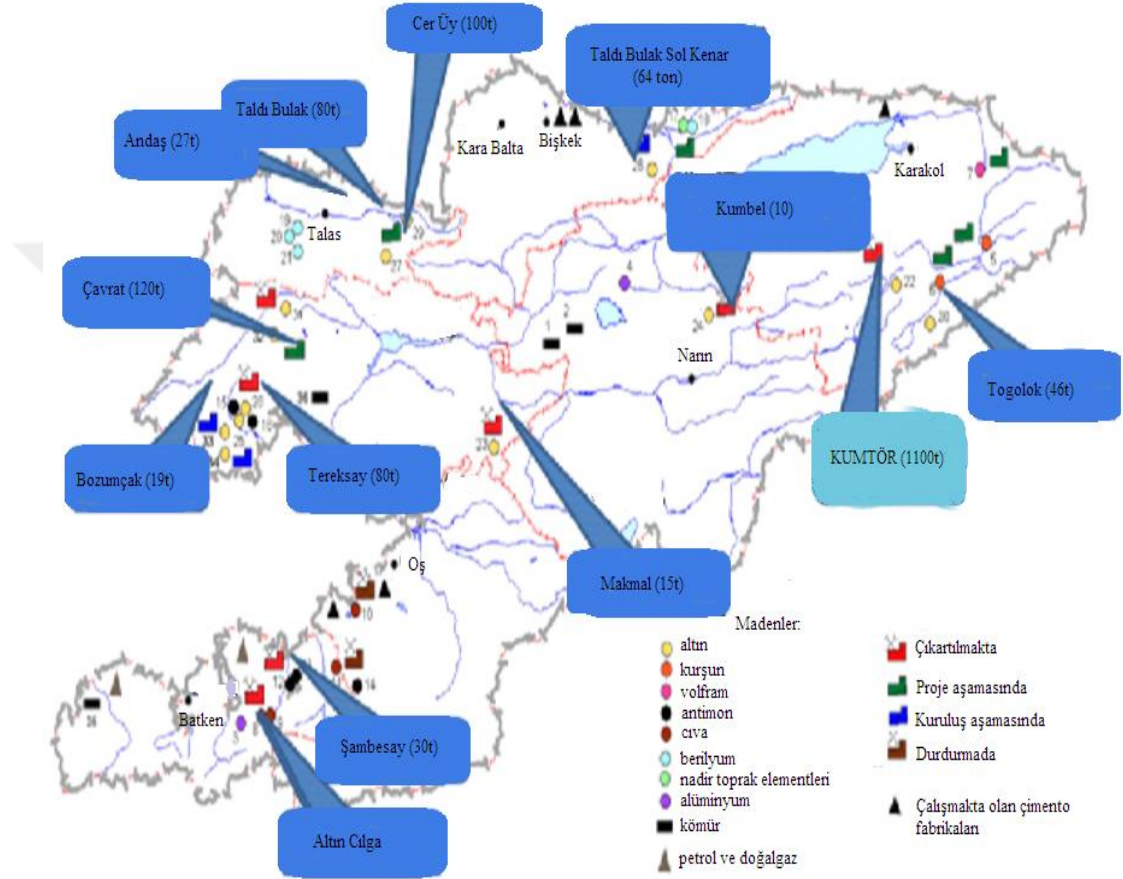
Bunlara ülkedeki siyasi istikrasızlık gibi olumsuz etkenleri de ekleyebiliriz.

3.5.1. Doğal Kaynakların Yetersizliği

Kırgız Cumhuriyeti'nde onlarca büyük altın ve kömür madenleri bulunmaktadır. Kömür rezervleri bakımından Kırgızistan Orta Asya'da ilk sıradadır (31 milyar ton) (Open KG, 2017). Ülkedeki 35 kömür madeninin sadece 7'si kullanılmaktadır. Üstelik, ülkede dünyanın en büyük altın madenleri vardır. Ülke dağlık ve su kaynakları bol olduğu için elektrik üretir ve ihraç eder. Hidroelektrik kaynaklar açısından Rusya ve Tacikistan'den sonra BDT'nin en zengin 3. ülkesidir. Ülkenin hidroelektrik potansiyeli 142,5 milyar kwh olmasına rağmen potansiyelinin

sadece %9'u kullanılmaktadır (Prirodnie Resursı Kırgızstana , 2017). Fakat ülke altın, kömür ve su kaynakları hariç doğal zenginliklerden yoksundur (Artıkbayev, 2003:8). Az miktarda; civa, kurşun, volfram, antimon, berilyum vs. gibi doğal kaynaklar mevcuttur.

Harita 4. Kırgızistan'ın Doğal Kaynakları (Kabar, 2017).

Manasov'a göre, ekonomide madencilik ve enerji büyük bir potansiyele sahiptir. Metalurji ve madencilik sektörü, ülkenin sanayi üretiminin yarıya yakınını oluşturmaktadır ve devletin bütçe gelirlerinin büyük bir kısmı altın ve civa ihracatından sağlanmaktadır (Manasov, 2013: 49).

3.5.2. Siyasi İstikrarsızlık

Kırgız Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yıllarından günümüze kadar sürekli olarak siyasi krizler geçirmiştir. İş bu araştırmanın 1. Bölümünde ülkenin siyasi sorunları

ele alınmıştı. Araştırmanın 2. Bölümünde, siyasi krizlerin yabancı sermaye yatırımlarına olumsuz etki yaptığı ele alınmıştır.

1999 Batken, 17 Mart Aksı, 24 Mart 2005, 7 Nisan 2010 ve Haziran 2010 olayları ülkedeki siyasi durumu istikrarsızlığa getirmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda KC., yurtdışından gelecek olan potansiyel yatırımcılar için sorgulanır hale gelmiştir (Manasov, 2012: 48). Bildiğimiz gibi, yatırımcılar, gideceği ülkede öncelikle istikrar ister ve riske girmeden kaçınırlar.

3.5.3. Ekonomik İstikrarsızlık

Arka arkaya yaşanan siyasi istikrarsızlıkların yanında ekonomik sorunlara da çözüm bulunamamaktadır. Kırgız Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yıllarından günümüze kadar siyasi sorunlarla mücadele ettiği gibi ekonomik sorunlarla da mücadele etmektedir. Hiperenflasyon ve ekonomik dalgalanma ihtimali halen de vardır. Her sene meydana gelen bütçe açığını kapatılması ancak dış kaynakların (hibe ve borçlar) yardımıyla olabilmektedir. Ekonomik faaliyetlerin % 60'ından fazlasının düzenlenmemiş gri ekonomide gerçekleşmesi, yatırımcılar için tedirginlik ve korku yaratır (2015 Kyrgyz Republic Investment Climate Statement, 2015: 4).

Ülkedeki ekonomik durumu, araştırmanın 1.2. bölümünde yer almıştır.

3.5.4. Bürokratik Sorunlar ve Yolsuzluk

Ülkeye yabancı yatırımların gelmesini engelleyen en büyük öğelerden birisi, bürokratik sorunlar, kırtasiyecilik ve yolsuzluktur. Bu sorunlar, bir yatırımcının ülke sınırlarını geçmesinden bile önce başlar. Bir yatırımcının vize alabilmesi için uzun bir yolu katetmesi lazımdır. İlk önce, yatırımcı en az 500 bin dolarlık yatırım yapacağını kanıtlaması gerekir. Yatırım vizesinin alınması için bu kadar yüksek parasal eşiğin olması, yatırımcının önündeki en büyük engellerden biridir. Örneğin, bu eşik Macaristan'da 300 bin, Letonya'da 140 bin, gelişmiş ülke olan Almanya'da 250 bin, Birleşik Arap Emirlikleri'nde 270 bindir. Kırgızistan'da ve dünyanın birinci ekonomisi olan ABD'de yatırım parasal eşiği aynıdır – 500 bin ABD doları (Şarşeev, 2017). İkinci olarak, farz edelim ki, yatırımcı bu 'barajı' geçti, yani 500 bin dolardan fazla parası vardır. Şimdi ise, KC Ekonomi Bakanlığına başvurması gerekir. Ekonomi Bakanlığı tarafından yatırım projesi onaylanırsa, söz konusu Bakanlık,

bilgilerin kontrol edilmesi için Dışişleri Bakanlığı'na belgeleri gönderir. Dışişleri Bakanlığı ise, kendisi kontrol ettikten sonra, belgeleri 6 farklı devlet kurumuna gönderir. Tek tek UKMK (Milli İstihbarat Teşkilatı), İçişleri Bakanlığı, Gümrük, Sınır Güvenliği Servisi, Göç Hizmeti ve Devlet Tescil Servisi gibi kurumlar belgeleri kontrol ederler. Eğer belgeler kontrol edildikten sonra olumlu sonuçlar alınırsa, 5 senelik vize yolu açılır. Fakat, vize sadece şirket sahibi, yani bir şahıs için verilir. Şirketin diğer çalışanlarının ise ayrı ayrı vize ve çalışma izni almaları gerekir. Çalışma izinleri sadece 8 (sıradan çalışanlara) ve 12 (idari personele) aylık süre için verilir. Ülkede bir takım yatırımcılar bu sorunlarla sürekli olarak karşı karşıya kalmaktadır. Bazen de şirket çalışanları için sınırdışı edilme tehlikesi olduğundan dolayı bu sorun gayriresmi yollar kullanılarak çözülür. Yabancı şirketlerin aile üyelerinin vize almasında da büyük zorluklar çekilir. Örneğin, bir Koreli yatırımcı, 5 yaşındaki çocuğu için vize almada bile zorluklar yaşamıştır (Şarşeev, 2017). Bir yatırımcının, aile üyesinin vizesini uzatmak için Kırgızistan'ı terk etmesi lazımdır ve en az üç gün yurtdışında bulunması gerekir. Bu tür engellerin tasfiye edilmesi için ülkedeki çeşitli dernekler farklı önerilerde bulunmuşlardır. Mesela, yatırım parasal eşliğinin 500 bin dolardan 50 bin dolara indirilmesi, vize almanın şartlarının kolaylaştırılması, lisans ve patent almada kolaylıkların sağlanması vs. Ülkeye yatırım yapan iş adamı, sürekli olarak kendi vizesini, aile üyeleri ve çalışanlarının vizelerini, çalışma ve oturma izinlerini, devlet görevlilerine ne kadar rüşvet vermesini gerektiğini değil, şirketin büyümesi hakkında ne yapacağını düşünmesi gerekir. Bunun için devlet tarafından olumlu yatırım ortamının yaratılması elzemdir.

2013-2017 yılları İçin Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nde yolsuzlukla mücadele ögesi de vardır. (2013-2017 Yılları İçin Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi, 2013: 64) 'Transparency International' uluslararası örgütü 2017 senesinde çıkan raporuna göre, Kırgız Cumhuriyeti, yolsuzluk sıralamasında 176 ülke arasından 136. olmuştur (Bişkekte Korrupsiyaya Karşı Küröş Boiunça Cıyın Cürüp Catat, 2017). Ülkedeki yatırımcılar, sahip olduğu işletmeye devlet tarafından el konulmasından da korkarlar (Azattyk, Ökmöt Investordu Korgoogo Ubada Berdi, 2017). Bununla beraber, yargı sisteminin adil olduğundan da emin değiller. (2015 Kyrgyz Republic Investment Climate Statement, 2015: 4).

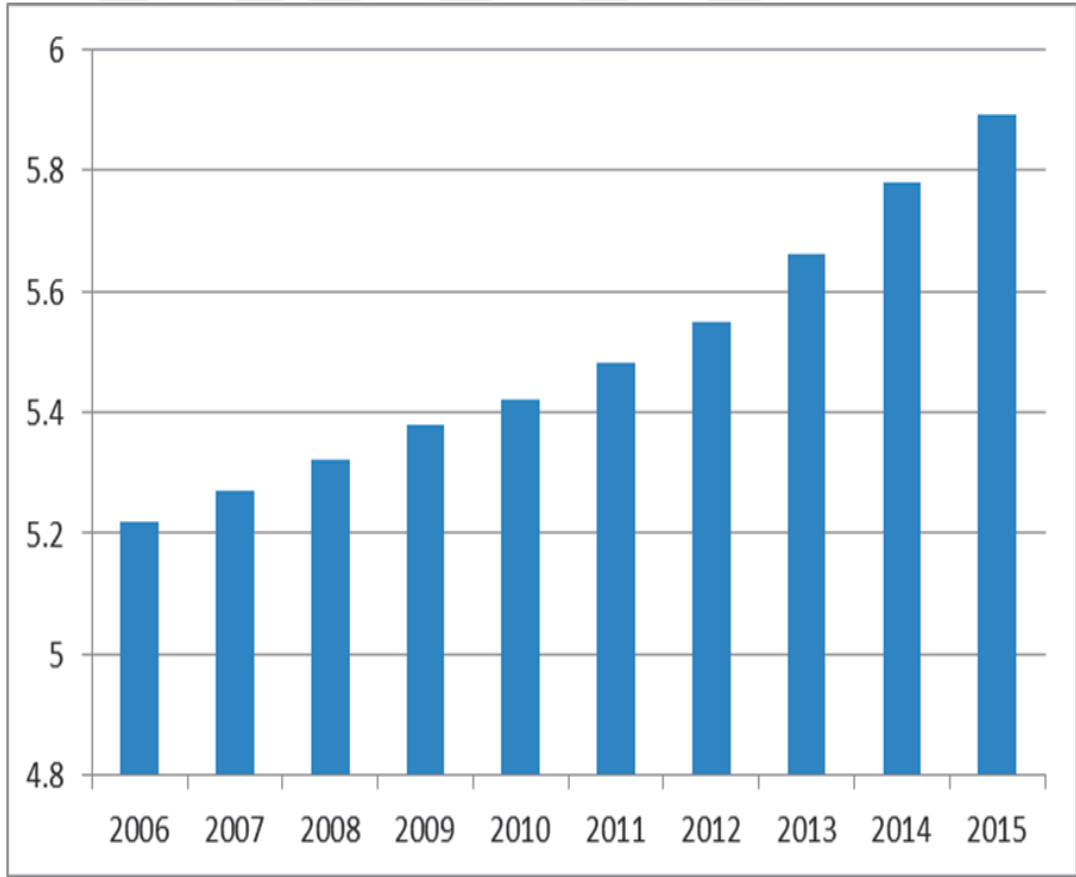
Ülkenin yatırım ortamının düzelmesinin 'Taza Koom' (Adil Toplum) projesi ile olacağı vaat edilmektedir. Söz konusu projenin hayata geçirilmesi sonucunda yolsuzluk seviyesinin düşürülmesi, devlet kurumları tarafından sunduğu hizmetler

daha yararlı ve hızlı olacağı beklenmektedir. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres de, ülkenin ‘Taza Koom’un gerçekleşmesiyle bu konuda ilerleme sağlayacağını umut etmektedir (Orozbekova, 2017).

3.5.5. Pazarın Küçük Olması

Pazar arayan yatırımcılar için ülke nüfusunun az olması, ‘frenleyici’ bir etki yapar. Kırgızistan ve Tacikistan, Orta Asya’daki diğer komşulara göre daha az nüfuslu oldukları için yatırım çekmede zorluk çekerler. Örneğin, 18 milyonluk Kazakistan ve 30 milyonluk Özbekistanın yanında 6 milyonluk Kırgızistan, yatırımcı için küçük kalmaktadır.

Grafik 22. 2006-2015 Yıllarında KC. Nüfusu (milyon kişi) (KC. Milli İstatistik Komitesi , 2017: 41)

2017 yılının sonunda KC MİK verilerine göre toplam nüfus 6.019.480 kişi olmuştur (Kyrgyzstan in Statistics, 2016: 8).

3.5.6. Diğer Sorunlar

Yukarıdaki sorunlara ek olarak, ülkede altyapı meselesi vardır. Kırgız Cumhuriyeti, temel altyapı ihtiyaçlarını karşılamak için mücadele etmektedir. Hükümet, özellikle başkent Bişkek dışında, yeterli enerji kaynağı sağlamak için uğraşmaktadır. Enerji santralleri, yollar ve kanallar kötü durumdadır (2015 Kyrgyz Republic Investment Climate Statement, 2015: 4).

Ülkenin DTÖ'ye üye olsa da, tüm komşu ülkeleri DTÖ üyesi değildir. Örneğin; Tayvan, Japonya gibi devletler 3000 km uzaklıktadır (Ekonomika Kırgızstana v 1991-2005 godah , 2014: 5).

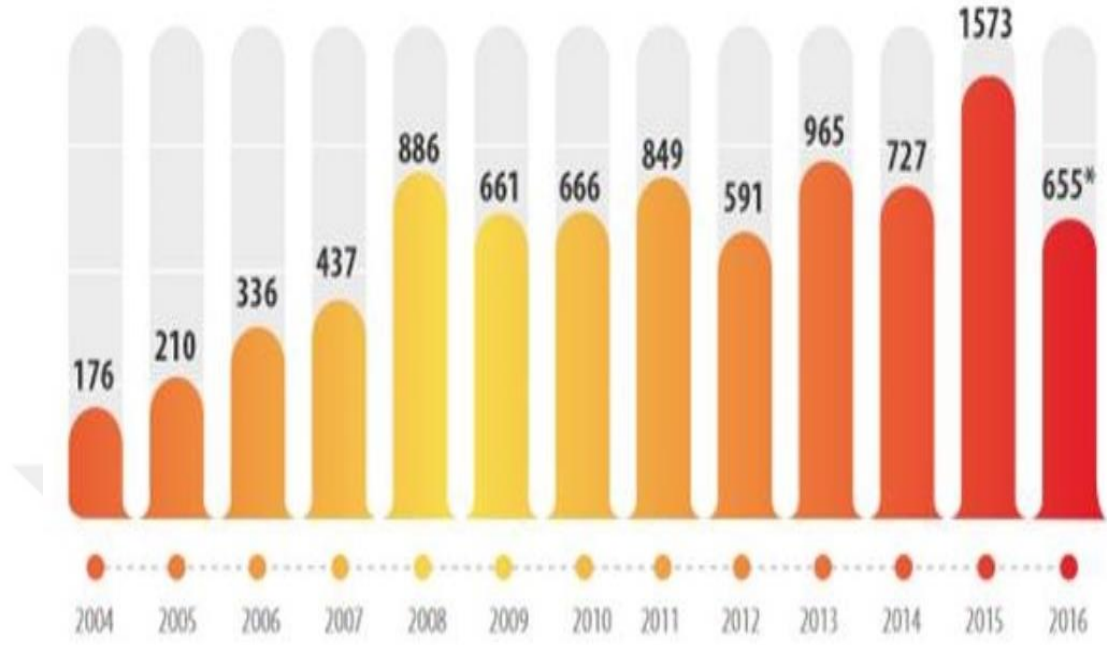
Son olarak, madenlerin çıkartıldığı bölgelerde yerel halk bazen şiddetle protestolar düzenlemektedir. Bu memnuniyetsizliklerin nedeni ekolojik sorunları işletmelerin ihmal etmesidir. Fakat yasalara uygun çalışan şirketler için böyle bir sorunun meydana gelmesi söz konusu değildir. Halkın memnuniyetsizliğini ifade etmesinin ardından devlet organları, yasaları çiğneyen teşebbüslerin lisanslarını askıya alma işlemlerini başlatır.

Yerel halkın istihdam edilmesi için resmi yasal gereklilikler bulunmamakla birlikte, uluslararası yatırımcıların çoğu, bu konuda kamuoyu baskısını hisseder. Yeni gelen yatırımcılar, potansiyel yatırım anlaşmalarında yerel halkın istihdam edilmesi için belli bir kontenjanın ayrılması, yönetim kurulunda yer üyelerinin sayısındaki koşullar gibi şartlara da rastlayabilirler (2015 Kyrgyz Republic Investment Climate Statement, 2015: 9).

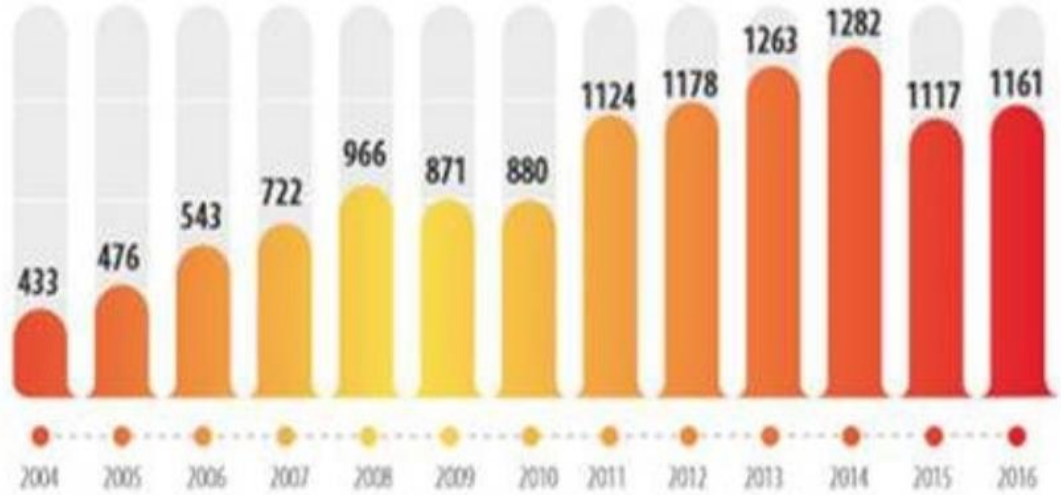
3.6. DYSY VE KIRGIZ EKONOMİSİ

Yurtdışından ülkeye giren dolaysız sermaye yatırımlarıyla gayri safi yurtiçi hasıla arasında sıkı bağlantı vardır. Ülkeye DYSY'ler ne kadar çok girmişse o kadar ekonomik büyüme de olmuştur. Bunu aşağıdaki grafiklerde daha net görebiliriz.

Grafik 23. 2004-2016 Yıllarında Kırgızistan'a DYSY Girişleri (The State Agency for Investment and Export Promotion, 2017).

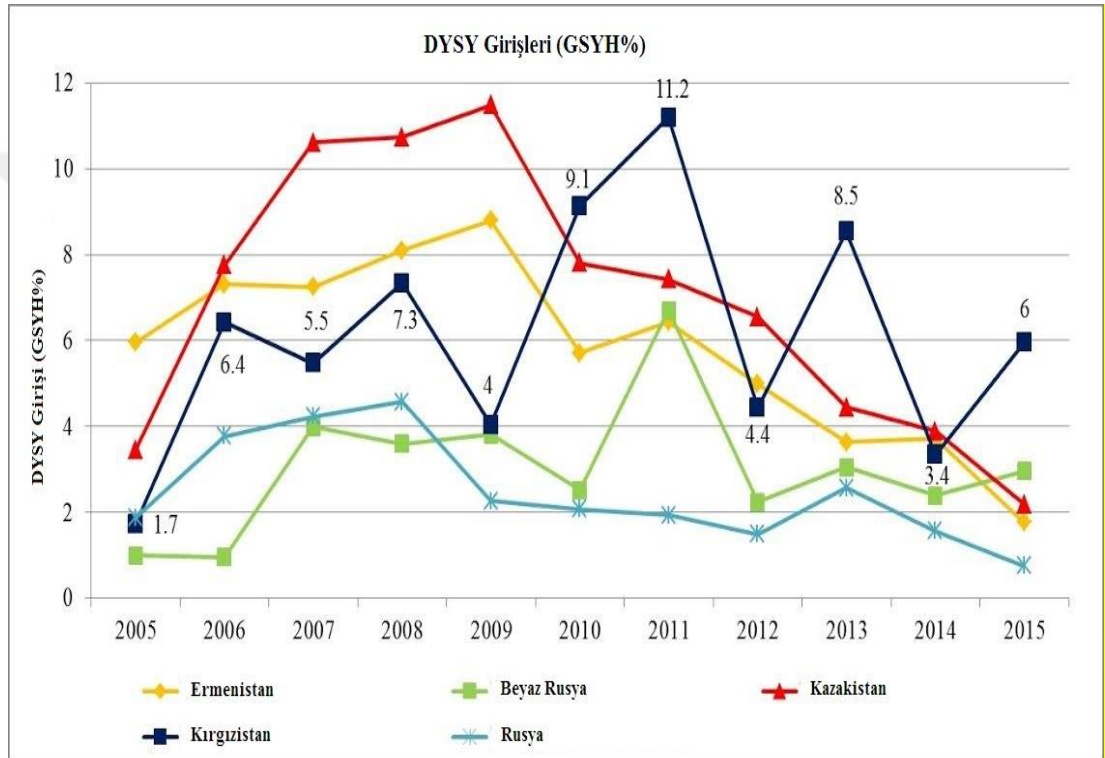
Grafik 24. 2004-2016 Yılların İçin KC.'nin Kişi Başına Düşen GSYH'si GDP (The State Agency for Investment and Export Promotion, 2017).

Yatırımların son seneler azaldığı görülmektedir. Bazı uzmanlara göre, yatırımların son 2 yılda az gelmesinin sebebi, Kırgızistan'ın acele ederek AEB'e üye olmasıdır. Ülke söz konusu örgüte girmek için henüz hazır değildi ve beklemesi gerekiyordu. Göreceli gelişmiş olan üye ülkelerle rekabete girmek yanlış bir karardı (Azattyk, Investordu Türtkön Jagdai Köp, 2017). 2016'da 655 milyon dolar

değerinde DYSY gelmişti. Bir önceki seneye göre % 58,4 daha az sermaye girişi oldu. Bu yatırımların % 40'ı AEB üye ülkelerinden geldi (Azattyk, Ökmöt Investordu Korgoogo Ubada Berdi, 2017). Avrasya Ekonomik Birliği'nin ülke ekonomisi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına olan etkisini tespit etmek henüz erken olsa da, tüm AEB üyesi ülkelerde aynı dinamiklerin yaşandığını görebiliriz.

Grafik 25. AEB Üyesi Ülkelerde Doğrudan Yatırım Girişleri (GSYH %) (Kabar, 2017).

Yurtdışından daha çok yatırımcı kabul edebilmek için, Kırgızistan'ın, ilk olarak yasal altyapının icra edilmesini sağlaması gereklidir. Yatırımcılar, geldiği ülkede istikrar, güven ve kâr elde etmeyi ister. Ancak güven ortamı tesis edildikten sonra ülke yatırımlar için cazip hale gelir. Bu aşamayı geçtikten sonra, KC., HES'lerin kurulması ve elektrik ihracatı, turizm, tekstil ve madencilik gibi potansiyeli yüksek olan alanlara yatırımcı çekebilir. Üstelik, hayvancılık ve tarım sektörlerinde nüfusun % 34'ü çalışmaktadır (Manasov, 2013: 50). Bu sektör de büyük potansiyele sahiptir.

Günümüzde bir takım ciddi yatırım projeleri mevcuttur. Bunların bazıları; Güney Kore tarafından araba fabrikası inşa edilmesi (Sputnik, 2017) ve Microsoft, Asseco gibi şirketlerin Kırgızistan'da üretim gerçekleştirmesidir (Azattyk, 2017).

Fakat bu projelerin gerçekleştirilmesi için ülkedeki yatırım ortamı müsaade etmeyebilir. Ülkedeki siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmadan bu tür projelerden bahsetmek için henüz erkendir (Baisalov ile mülakat, 19 Kasım). İlk olarak, ülkenin siyasi istikrara ihtiyaı vardır. Siyasi istikrarın sağlanmasından sonra, yolsuzluk, kırtasiyecilik, gölge ekonomisi gibi sorunlarla mücadele edilmelidir. Bu meseleler zlmeden ülkeye büyük miktarlarda doğrudan yatırımlar gelmez ve ülke ancak dış borçlarla ayakta kalmaya çalışmak zorunda kalır.

SONUÇ

1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlık kazanan Kırgızistan, ilk yıllardan itibaren geçiş ekonomisi zorlukları ile mücadele etmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizler, ülkenin dışa açılmasını ve yeniden yapılanma çalışmalarını teşvik edici olmuştur. İlk Cumhurbaşkanı olan Askar Akayev'in diğer Orta Asya liderlerinden farklı olarak komünist dönemde yönetici olarak görevde bulunmamış olması, ülkenin reformist bir çizgi takip etmesine zemin teşkil etmiştir. Kırgızistan'da bağımsızlıktan sonra yaşanan ekonomik sıkıntılar, dışa açılmayı teşvik etmiştir. Kırgızistan, BM şemsiyesi altında bulunan uluslararası örgütler başta olmak üzere küresel ve bölgesel uluslararası örgütlere üye olmuştur. Sermaye yetersizliği sorununa çözüm bulmak için bir yandan borçlanma ve ekonomik/teknik destek arayışına hız verilirken öte yandan yabancı sermaye çekmek için mevzuat değiştirilmiştir.

Kırgızistan, bağımsızlıktan hemen sonra bir yandan siyasal çoğulculuk ve demokratikleşmeye önem verirken, öte yandan piyasa ekonomisi kurallarının geçerli olması ve özelleştirmeye ağırlık verilmiştir. Kırgızistan, komşularından daha önce dışa açılmaya çalışmış ve sermayedar ülkelerle yakın ilişki kurmuştur.

Kırgızistan'ın dikkati çeken bir özelliği de siyasal yönetimin sık aralıklarla gösteriler sonucu ve seçimlerle değişmiş olmasıdır. Bu açıdan Kırgızistan dikkatleri üzerinde toplamıştır. Bir yönüyle siyasal istikrarsızlık gibi görülebilen bu durum, bir diğer açıdan Kırgızistan'ın "Orta Asya'nın en demokratik ülkesi" olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Kazakistan'da bağımsızlıktan günümüze devlet başkanı hiç değişmez iken, Kırgızistan'da aynı dönemde beş kez değişmiştir. İlk Devlet Başkanı Askar Akayev ve halefi Kurmanbek Bakiyev, kitle gösterileri sonucunda devrilirken, sonraki zamanlarda yönetim değişikliği seçimler sonucu gerçekleşmiştir. Kırgızistan'ın bölge ülkeleri arasında bu özelliği ile öne çıkması, ülkeye "demokrasi adası" adının verilmesine yol açmıştır. Ne var ki, bu durum ekonomik sıkıntıların aşılmasına doğrudan katkı sağlamamıştır.

Günümüzde Kırgızistan ekonomisinin temel gelir kaynakları altın ihracatı, yurtdışı işçi dövizleri, sınır ticareti ve dış dünyadan tedarik edilen uzun vadeli borçlardır. Kırgızistan, bağımsızlığın ilk gününden itibaren sermaye sıkıntısı çekmektedir. Yatırım ortamı ve yabancı sermaye rejimi uygun olmadığı için ülkeye

yeterli düzeyde yabancı sermaye yatırımı gelmemektedir. Kırgızistan'da siyasal riskler ve ekonomik istikrarsızlık nedeniyle yatırım ortamı, cesur ve yüksek riske hazır olan yatırımcılar bakımından cazip bulunmaktadır.

Yabancı sermaye yatırımlarının bölgeye gelmesine olumsuz yönde etkileyen en önemli faktörler hukuki mevzuatın yetersizliği ve yolsuzluklardır. Yargı sisteminin bağımsız olmaması, idari kapasitenin yetersizliği ve denetim eksikliği de dikkat çeken diğer sıkıntılardır. Yabancı sermaye yatırımlarının teşviki için yapılan düzenlemeler, diğer alanlarda değişiklik olmadığı için olumlu netice vermemektedir. Hükümet, yabancı sermayeyi teşvik için son dönemde yatırımcılara yerli sermaye ile aynı koşullarda yatırım ortamı sağlamayı hedefleyen değişiklikler yapmıştır. Bir diğer teşvik yöntemi de, yabancı sermayenin yerli kuruluşlarla ortaklıklar kurmasını teşvik etme şeklinde olmuştur.

Ocak 2013'te kabul edilen 2013-2017 Yılları İçin Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nde hükümet tarafından "yatırımların çekilmesi için mülkiyet haklarının fiilen korunmasını sağlayan ve devletten gelen müdahaleyi azaltan ve yolsuzluğun ortadan kaldırılmasını sağlayan şeffaf ve iyi işleyen bir mevzuatın ve bununla birlikte istikrarlı bir finans sisteminin gerekliliğinin" altı çizilmiştir. Üstelik, "hem yabancı hem de yerli yatırımcılara eşit muamele imkânı sağlanması gerektiğinin" önemi de vurgulanmıştır. Son dönemde yapılan çalışmalarda ayrıca devlet desteğinin artırılması, vergi yükünün azaltılması, yabancı ve yerel üreticilere olumlu şartların sağlanmasına itina gösterilmiştir.

Kırgızistan, Dünya Bankası'nın Doing Business_2018 sıralamasında 190 ülke arasında 77'nci sırada yer almaktadır. Bu sıralama zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Önceki verilere göre, Kırgızistan'ın 2017 yılında 189 ülke arasında 75'nci ve 2016 yılında ise 67'nci sırada yer aldığı görülmüştür. Kırgızistan, Forbes "Best Countries for Business" sıralamasında ise 153 ülke içinden 123'ncü olmuştur. Tüm bu veriler, Kırgızistan'ın yabancı sermaye bakımından cazibesinin zaman içerisinde değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu değişiklikte yerel düzeydeki gelişmeler yanında, uluslararası ekonomik ve siyasal sistemin yaşadığı değişim ve dönüşüm de rol oynamıştır.

Bu tezin bulguları şunlardır: Yabancı sermaye yatırımları, ucuz işgücü ve doğal kaynak zengini ülkeleri tercih etmekte, yatırım yapılırken ilgili ülkenin pazara yakınlığı da göz önünde bulundurulmaktadır. Siyasal ve ekonomik istikrarsızlık

yaşayan, yatırım ortamının gelişmediği ülkelerde yabancı sermaye ürkek hareket etmektedir. Kırgızistan'da siyasi nitelikli gösteriler ve şiddet olaylarının yanında hükümetlerin siyasi olaylar veya seçimler sonucu sık aralıklarla değişmesi, yabancı sermaye bakımından genel olarak negatif değerlendirilmiştir. Doğrudan yatırımların yıllar içerisinde doğrusal bir seyir izlemek yerine inişli çıkışlı halde olması, bu görüşü teyit etmektedir.

Yabancı sermayenin istikrar dışında bürokrasi, idari kapasite ve hukuka da duyarlı olduğu Kırgızistan örneği ile doğrulanmıştır. Ülkede yatırım yapanların başında, genel olarak riski göze alarak hareket eden, doğal kaynaklara yönelen sermaye grupları gelmektedir. Yabancı sermaye yatırımlarının genel olarak altın, kömür ve su gibi alanlara yönelmesi, bu görüşün geçerliliğini koruduğunu göstermiştir. Kırgızistan'daki yabancı sermaye yatırımları ülkenin kalkınmasına, yeni yönetim teknikleri ve işletmecilik becerisi oluşmasına olumlu yönde katkı sağlamıştır. Yatırımların gayri safi milli hasıla, istihdam ve fert başına düşen gelir bakımından da olumlu katkıları olduğu, resmi verilerle teyit edilmiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti de ilk yıllarda yaşadığı sorunlardan da ders alarak, yabancı sermaye çekmek için girişimler başlatmış, ülkenin cazibesinin korunması ve güçlendirilmesi için Ekonomi Bakanlığı bünyesinde Yatırım Teşvik Ajansı kurulmuştur. Sermaye grupları bakımından Kırgızistan'ı cazip kılan hususların başında ucuz işgücü ve Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi hızlı büyüyen ekonomilere komşu olması gelmektedir. Bunun yanında Kırgızistan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması, yabancı sermaye rejimini liberalleştirilmesi, vergi oranları ve gümrük mevzuatı bakımından sağlanan imkânlar, ülkenin cazip hale gelmesine neden olmuştur.

Kırgızistan'a yabancı sermaye yatırımlarının gelmesini negatif yönde etkileyen hususlar ise siyasi krizler, doğal kaynakların yetersizliği, bürokrasi, yolsuzluk ve kamuda liyakat kuralına dikkat edilmemesidir. Finansal ve ekonomik göstergelerin zayıf olması, pazarın küçüklüğü de Kırgızistan'a yönelecek yatırımları negatif yönde etkilemiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Alkan, H. (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*. Ankara: Karınca Yayınları.

Alpar, C. (1978). *Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma* (2. b.). Ankara: AİTİA Yayınları.

Artıkbaev, O. (2003). *Problemi Privleçeniya i İspolzovaniya İnostrannih Investitsiy v Ekonomike Kirgızskoi Respubliki*. Bishkek: MOK.

Balbakov, M., & Usenov, E. (2011). *Prioritetnye Napravleniya Razvitiya Ekonomiki Kirgızstana*. Bişkek: Altın Print.

Borodachev, T., Small, A., & Xinsun, W. (2016). *Rossiya, Kitai I SSHA v Tsentralnoi Azii: Balans İnteresov I Vozmojnosti Sotrudničestva*. Moskova: VALDAİ Uluslararası Tartışma Kulübü.

Brezina, C. (2012). *Understanding the Gross Domestic Product and the Gross National Product* (1st ed.). New York: Rosen Publishing Group.

Copper, F. (2016). *China's Foreign Aid and Investment Diplomacy, Volume I – Nature, Scope, and Origins*. Spinger. New York: Palgrave Macmillan.

Dikkaya, M. (2009). *Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik*. İstanbul: Beta.

Dunning, J. H. (1993). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. UK, Cornwell: MPG Books Ltd.

Egeli, H., & Emsen, Ö. (2002). "Geçiş Ekonomilerinin Makro Ekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme". *Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu*. Kırgızistan: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

Evans, P., & Gereffi, G. (1979). *Foreign Investment and Dependent Development: Comparing Brazil and Mexico*. Mimeographed, Harvard University.

Glushkova, T., & Pomeon, A. (2016). *Kyrgyzstan at a crossroads: shrink or widen the scene for human rights defender*. FİDH.

Görmezöz, K. K. (2017). *Türkiye'ye Doğrudan Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.

Graham, E., & Wada, E. (2001). Foreign Direct Investment in China: Effects on Growth and Economic Performance. *Peterson Institute for International Economics*, 1-30.

Hanson, G. H. (2001). Should Countries Promote Foreign Direct Investment? *G-24 Discussion Paper No. 9*. New York: United Nations.

Hirschman, A. (1958). *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.

Hirst, P., & Thompson, G. (2003). *Küreselleşme Sorgulanıyor*. (Ç. Erdem, & E. Yücel, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

İMF. (1996). *Coordinated Portfolio Investment Survey Guide*. Washington: IMF

İMF. (2015). *Kyrgyz Republic: Selected Issues*. IMF Country Report No: 16/56. Washington D.C.: International Monetary Found.

İMF Economic Reviews. (1993). *Republic of Kyrgyzstan*. Washington: İMF.

Kindleberger, C. (1993). *A Financial History of Western Europe*. New York: Oxford University Press.

Kırgız Cumhuriyeti Millî İstatistik Komitesi. (2017). *Kırgızstan Tsifralarda*. Bishkek: KC Millî İstatistik Komitesi.

Knyazev, A. (2007). *Gosudarstvennyi Perevorot 24 Marta 2005 goda (Государственный переворот 24 марта 2005)*. Bishkek: OF Aleksandara Knyazeva (OF Александра Князева).

Kırgızistan Ticaret Ve Yatırım Ortamı Raporu. (2013). Bişkek: T.C. Ekonomi Bakanlığı Bişkek Ticaret Müşavirliği.

Legum, B. (2005). Defining Investment and Investor: Who Is Entitled to Claim? *Symposium Co-Organized by İCSİD, OECDnand UNCTAD "Making the Most of İnternational İntvestment Agreements: A Common Agenda* (s. 1-6). Paris: OECD Headquarters.

Meier, G. (2000). *Leading Issues in Economic Development*. Oxford: Oxford University Press.

Muhamedjanov, B. (2010). *Gosudarstvenniy Perevorot v Kırgızstane: Rol Vnutrennih i Vneşnih Faktorov (Государственный Переворот в Кыргызстане: Роль Внутренних и Внешних Факторов)*. Almatı: Fond Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan (Фонд Первого Президента Республики Казахстан).

Myers, S. (2003). *Capital Investment and Valuation*. New-York : McGraw Hill Professional.

Ohlin, G. B. (1933). *Interregional and International Trade*. Cambridge: Harvard University Press.

Salvatore, D. (1993). *International economics* (4 b.). New York: Macmillan.

Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük* (Geliştirilmiş 3. b.). İstanbul: Güzem Can.

Södersten, B. (1971). *İnternational Economics*. London: Macmillan Student Editions.

Sornarajah, M. (2004). *The International Law on Foreign Investment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Soyak, A. (2002). *Küreselleşme: iktisadi yönelimler ve sosyopolitik karşılıklar*. İstanbul: Om.

Sultanov, A. (2017). *Kırgız Respublikasındaki İvestitsiyalar*. Bişkek: KC MİK.

Tayeb, M. (1992). *The Global Business Environment*. London: SAGE.

The World Bank. (1993). *Kyrgyzstan. Social Protection in a Reforming Economy, A World Bank Country Study*. Washington: The World Bank.

TİKA. (1996). *Kırgızistan Ülke Raporu*. Ankara: TİKA Yayınları.

Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Yıllığı. (2013). Ankara: SFN.

Turaeva, M. O. (2016). *The Economy of Kyrgyzstan: Institutions and Resources of the Development (Экономика Кыргызии: институты и ресурсы развития)*. Moscow: RSA Institute of Economics.

U.S. Department of State. (2015). *2015 Investment Climate Statement Kyrgyz Republic*. Washington: U.S. Department of State

UNCTAD. (1999). *Comprehensive Study of the Interrelationship Between Foreign Direct Investment (FDI) and Foreign Portfolio Investment (FPI): A Staff Paper*. New York: United Nations.

UNCTAD. (2011). *Scope and Definition: a Sequel (UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II)*. New York: United Nations.

UNCTAD. (2017). *World Investment Report 2017*. Geneva: UNITED NATIONS PUBLICATION.

Zhang, W.-B. (2008). *International Trade Theory*. Brooklyn: Springer.

Makaleler

Aitken, B., & Harrison, A. (1999). Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela. *American Economic Review*, 89(3), 605-618.

Alagöz, M., Erdoğan, S., & Topallı, N. (2008). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 79-89.

Albayrak, İ. (2012). Orta Asya'nın Kalbinde Kırgızistan'da Yeni Dönem Başladı. *EkoAvrasya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(7), 42-46.

Alfaro, L. (2003). Foreign Direct Investment and Growth: Does the sector Matter. *America Economica*, 113-170.

Anderson, J. (2000). Creating a Framework for Civil Society in Kyrgyzstan. *Europe-Asia Studies*, 52(1), 81.

Auerbach, P. (1996). Firms, competitiveness and the global economy. M. Mackintosh, V. Brown, N. Costello, G. Dawson, G. Thompson, & A. Trigg (Dü) içinde, *Economics on Changing Economies* (s. 393-425). London: The Open University.

Beissinger, R. (2008). A New Look at Ethnicity and Democratization. *Journal of Democracy*, 19(3), 54-69.

Bohr, A. (2010, April). Revolution in Kyrgyzstan - Again. *REP Programme Paper*, 3(10), 1-7.

Buckley, P. (1988). The Limits of Explanation: Testing the Internalization Theory of the Multinational Enterprise. *Journal of International Business Studies*, 19(2), 181-193. doi:dx.doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490382

Caves, R. (1974). Multinational Firms, Competition, and Productivity in Host-Country Markets. *Economica*, 176-193.

Dombrovski, M., & Gortrat, R. (2002). Politicheskie Determinanti Ekonomicheskikh Reform V Byvshih Kommunisticheskikh Stranah. *Ekovest*, 2(4), 558-594; (Домбровски М., Гортат Р., (2002) 'Политические Детерминанты Экономических Реформ В Бывших Коммунистических Странах', *Эковест*, Институт приватизации и менеджмента, 558-594).

Dunning, J. (1980). Toward an eclectic theory of international production: some empirical tests. *Journal of International Business Studies*, 11(1), 9-31.

Findley, R. (1978). Relative Backwardness, Direct Foreign Investment and the Transfer of Technology: A Simple Dynamic Model. *Quarterly Journal of Economics*, 92, s. 1-16.

Görg, H., & Greenaway, D. (2004). Much Ado About Nothing? Do Domestic Firms Really Benefit from Foreign Direct Investment? *World Bank Research Observer*, 19(2), 171-197.

Guseva, V. (2010). Sovremennie Faktori Ekonomicheskogo Rosta Kirgizstana. *Sibirskaya Finnsovaya Shkola*, 1(1), 3-7.

Haddad, M., & Harrison, A. (1993). Are there positive spillovers from direct foreign investment?: Evidence from panel data for Morocco. *Journal of Development Economic*, 42(1), 51-74.

Haksoo, K. (2010, August). Political Stability and Foreign Direct Investment. *International Journal of Economics and Finance*, 2(3), s. 59-71.

Hymer, S. (1970). The efficiency (contradictions) of multinational corporations", *American Economic Review*. *American Economic Review*, 60(2), 441-448.

İncioğlu, N. (1994). Yeni Türk Cumhuriyetlerinde Toplumsal Bölünmeler, Siyasi Güçler ve Yeni Siyasal Yapılanma. Kırgızistan: Toplumsal Uzlaşma. Buşra E. Behar (Ed.) içinde, *Bağımsızlığın İlk Yılları* (s. 105-133). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Karahan, Ö., & İpek, E. (2013). TÜRKİYE'YE YÖNELİK YABANCI SERMAYE AKIMLARININ HACİM VE KOMPOZİSYONUNDAKİ GELİŞMELER. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*(21), 299-316. doi:10.11611/JMER215

Kokko, A. (1994). Technology, Market Characteristics and Spillovers. *Journal of Development Economics*(43), 273-293.

Koumou, R., Madouka, F., & Wang, M. (2016). Effects of Chinese Foreign Direct Investment in Africa. *Journal of Finance and Accounting*, 4(3), 131-139. doi:10.11648/j.jfa.20160403

Kvetova, L. (2013). Foreign direct investment vs. development assistance as tools of foreign policy: Chinese policy in Africa. (*Master Thesis*). Praga: Institute archivující a zpřístupňující práci: Vysoká škola ekonomická. <https://theses.cz/id/94jdkp>

Lazer, W. (1993). Changing dimensions of international marketing management – the new realities. *Journal of International Marketing*, 1(3), 93-103.

Malhotra, B. (2014). Foreign Direct Investment: Impact on Indian Economy. *Global Journal of Business Management and Information Technology*, 17-24.

Manasov, Z. (2012). Geleceğe Umutla Yürüyen Kırgızistan. *EkoAvrasya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(7), 48-51.

Marin, D. (1992). Is the export-led growth hypothesis valid for industrialized countries. *Journal of Economics and Statistics*, 74, 678-88.

Markusen, J. (1995). The Boundaries of Multinational Enterprises and the Theory of International Trade. *Journal of Economic Perspectives*, 9, 169-189.

Model, L. (1967). 'The Politics of Private Foreign Investment' ESSAY July 1967. *Issue Published by the Council on Foreign Relations*.

Moran, T. (2000). The Product Cycle Model of Foreign Direct Investment and Developing Country Welfare. *Journal of International Management*, 6, 279-311.

Morgan, R. E., & Katsikeas, C. S. (1997). Theories of international trade, foreign direct investment and firm internationalization: a critique. *Management Decision*, 35(1), 68-78. doi:10.1108/00251749710160214

Mutlu, G. (2012). Kırgızistan Demokrasiye 'Evet' dedi. *EkoAvrasya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(7), 38-41.

Sungur, N. (1994). Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları. E. B. Behar içinde, *Bağımsızlığın İlk Yılları* (s. 105-133). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Toktosunova, E. (2013). Specifika politicheskikh processov v usloviyah sistemnoy transformatsii (na primere Kirgizistana) (Специфика политических процессов в условиях системной трансформации (на примере Кыргызстана)). *Politicheskaya Ekspertiza (Политическая Экспертиза)*, 9(4), 246.

Wang, J.-Y., & Blomstrom, M. (1992). Foreign Investment and Technology Transfer: A Simple Model. *European Economic Review*, 36(1), 137-155.

Xu, B. (2000). Multinational enterprises, technology diffusion, and host country productivity growth. *Journal of Development Economics*, 62(2), 477-493.

Yavan, N., & Kara, H. (2003). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Bölgesel Dağılışı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 19-42.

Zakaria, F. (2004). The Rise of Illiberal Democracy. *Logos*, 2(42), 55-70.

Elektronik Kaynaklar

2013-2017 Yılları İçin Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi. (2013). Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Resmi Sitesi: <http://www.president.kg/files/docs/NSSD-final-version-eng-Feb4.doc> adresinden alındı

Azattyk . (2017). *Kıtai Menen Investsiyalık Kelişim Tüzüldü*. <https://www.azattyk.org/a/28175390.html> adresinden alındı

Azattyk. (2017). *Investordu Türtkön Jagdai Köp*. Azattyk: https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_bank_business/28076457.html adresinden alındı

Azattyk. (2017). *Megacomdu Satyp Aluuga Orusiyalık Carandan Arız Tüştü* . <https://www.azattyk.org/a/28758322.html> adresinden alındı

Azattyk. (2017). *Microsoft cana Asseco Kirgızstanda İştöö İktımalduulygyn Kırgızstanda иштөө ыктымалдыгын карай баишташты*. <https://www.azattyk.org/a/28825595.html> adresinden alındı

Azattyk. (2017). *Ökmöt Investordu Korgoogo Ubada Berdi*. Azattyk: https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_government_investment_business/28900222.html adresinden alındı

Best Countries for Business. (2017, 30 12). Forbes: <https://www.forbes.com/best-countries-for-business/list/2/#tab:overall> adresinden alındı

Bilateral International Agreements. (tarih yok). October 18, 2017 tarihinde <http://www.invest.gov.kg/en/why-kyrgyzstan/bilateral-international-agreements/> adresinden alındı

Bişkekte Korrupsiyaga Karşı Küröş Boiunça Cıyın Cürüp Catat. (2017). <https://www.azattyk.org/a/28913198.html> adresinden alındı

CIA. (2017). *KIA. Kyrgyzstan CIA World Factbook*: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> adresinden alındı

Cumhurbaşkanlığı, K. C. (2017). http://www.president.kg/ru/news/ukazy/1466_tekst_natsionalnoy_strategii_ustoychivogo_razvitiya_kyrgyzskoy_respubliki_na_period_2013-2017_godyi/ adresinden alındı

Dirk Willem, T. V. (2006, January 30). *Foreign direct investment and development: An historical perspective (Background paper for "World Economic and Social Survey for 2006")*. Overseas Development Institute: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/850.pdf> adresinden alındı

Duce, M., & Banco de Espana. (2003, July 31). *Definitions of Foreign Direct Investment (FDI): a methodological note*. Bank for International Settlements: <https://www.bis.org/publ/cgfs22bde3.pdf> adresinden alındı

Dünya Bankası'nın KC'indeki temsilciliği, . (2017). <http://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kyrgyzrepublic/overview>, adresinden alındı

Durnov , A., Enikolopov, R., Petrova, M., & Santarosa, V. (2012). Politics, instability, and international investment flows. *CEFIR Working Paper w0190*. Center for Economic and Financial Research (CEFIR). doi:<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1342169>

Economy. (2017). The state agency for investment and export promotion under the ministry of economy of the kyrgyz republic: <http://www.invest.gov.kg/en/about-kyrgyzstan/economy/> adresinden alındı

Egemen. (2017). *Tsenterra Kyrgyzstandan Kutuluunun Zholun İzdep Zhatkany Anyk Boldu*. <http://egemen.kg/2017/12/08/tsenterra-kyrgyzstandan-kutuluunun-zholun-izdep-zhatkany-anyk-boldu/> adresinden alındı

Ekonomika Kirgızstana v 1991-2005 godah . (2014, Mart 22). Kasım 1, 2017 tarihinde open.kg: Экономика Кыргызстана в 1991 - 2005 годах: <https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/kyrgyz-economy/page,2,241-ekonomika-kyrgyzstana-v-1991-2005-godah.html> adresinden alındı

Ekonomika Kirgızstana v 1991-2005 godah (Экономика Кыргызстана в 1991 - 2005 годах). (2014, Mart 22). Kasım 1, 2017 tarihinde open.kg: <https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/kyrgyz-economy/page,2,241-ekonomika-kyrgyzstana-v-1991-2005-godah.html> adresinden alındı

FDI/MNE database. (tarih yok). eylül 2017, 2017 tarihinde UNCTAD: www.unctad.org/fdistatistics adresinden alındı

Flehtner, S., & Schreiber, D. (2015). *Kirgistan: Zu den Gipfeln von Tien Schan und Pamir*.

<https://books.google.com.tr/books?id=EcJVBgAAQBAJ&pg=PA77&lpg=PA77&dq=kirgista#v=onepage&q&f=false> adresinden alındı

Foreign direct investment, Kyrgyz Republic. (tarih yok). The World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2016&locations=KG&start=1993&type=shaded&view=chart> adresinden alındı

Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$). (tarih yok). September 20, 2017 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?end=2016&start=1970&view=chart> adresinden alındı

Franco, C., Rentocchini, F., & Marzetti, V. (2008). *Why do firms invest abroad? An analysis of the motives underlying Foreign Direct Investments.* Pisa: University of Pisa. <http://www.etsg.org/ETSG2008/Papers/Franco.pdf> adresinden alındı

Free Economic Zones. (2017). The State Agency For Investment And Export Promotion Under The Ministry Of Economy Of The Kyrgyz Republic: <http://www.invest.gov.kg/en/why-kyrgyzstan/free-economic-zones/> adresinden alındı

International Centre for Settlement of Investment Disputes. (2017). ICSİD The World Bank: <https://icsid.worldbank.org/en/> adresinden alındı

Infrastructure as a Tool of Foreign Policy. (2017). Eylül 18, 2017 tarihinde The Cipher Brief: <https://www.thecipherbrief.com/infrastructure-as-a-tool-of-foreign-policy> adresinden alındı

Kabar. (2017). *Current condition of FDI in Kyrgyzstan.* Kabar: <http://kabar.kg/eng/news/current-condition-of-fdi-in-kyrgyzstan/> adresinden alındı

Kalfadellis, P., & Gray, J. (2002). Are Proxies Valid Measures of Internalisation? *Competitive paper to be presented at the 28th EIBA Conference, 8-10 December 2002, Athens, Greece* (s. 3-13). Melbourne: Monash University. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.194.5021&rep=rep1&type=pdf> adresinden alındı

Karlık, R. (2007). Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı. *Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Paneli* <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/223501> adresinden alındı

KC Milli İstatistik Komitesi . (2017). <http://stat.kg/ru/publications/sbornik-vneshnyaya-torgovlya-kyrgyzskoj-respubliki/> adresinden alındı

KC Milli İstatistik Komitesi. (2017). <http://stat.kg/media/statisticsdynamic/9470dd4e-e884-4291-89a6-dcfe64d25092.XLS> adresinden alındı

KC Milli İstatistik Komitesi. (tarih yok). Mart 18, 2017 tarihinde [stat.kg: http://stat.kg/en/](http://stat.kg/en/) adresinden alındı

Kearney, J. W. (2016, 9 16). *The Diplomat*.
<https://thediplomat.com/2016/09/what-central-asia-means-to-the-united-states>
adresinden alındı

Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası. (2017). <http://www.nbkr.kg/> adresinden alındı

Kloop. (2017, Aralık). *Kto Dobyvaet Neft v Kırgızstane*.
<https://kloop.kg/blog/2016/02/04/kto-dobyvaet-neft-v-kyrgyzstane/> adresinden alındı

Kyrgystan Economy Profile 2017. (2017). Eylül 11, 2017 tarihinde
IndexMundi: http://www.indexmundi.com/kyrgyzstan/economy_profile.html
adresinden alındı

Kyrgyzstan GDP. (2017). *Kyrgyzstan GDP*:
<https://tradingeconomics.com/kyrgyzstan/gdp> adresinden alındı

National Bank Of The Kyrgyz Republic. (2017).
<http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=129&lang=ENG> adresinden alındı

National Bank Of The Kyrgyz Republic. (2017). *National Bank Of The Kyrgyz Republic*. <http://www.nbkr.kg/> adresinden alındı

OECD, & İMF. (2008). *OECD benchmark definition of foreign direct investment* (Cilt 4). Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
<https://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/40193734.pdf>
adresinden alındı

Olcott, M. (2007). *Kyrgyzstan's Revolution: Causes and Consequences*. Commission of Security and Cooperation in Europe. Washington DC: U.S. Government Printing Office. The World Bank:
<https://as.vanderbilt.edu/gped/documents/DavidTarrEurasianCustomsUnion--prospectsSept282015.pdf> adresinden alındı

Open KG. (2017). *Prirodnye Resursı Kırgızstana v 1917-1991gg*.
<https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/nature/195-prirodnye-resursy-v-1917-1991-gg.html> adresinden alındı

Orozbekova. (2017, June). *Does the UN Care About Human Rights in Central Asia?* Eylül 18, 2017 tarihinde The Diplomat: <https://thediplomat.com/2017/06/does-the-un-care-about-human-rights-in-central-asia/> adresinden alındı

Orozobekova. (2017). *'Does the UN Care About Human Rights in Central Asia?'*. <https://thediplomat.com/2017/06/does-the-un-care-about-human-rights-in-central-asia/> adresinden alındı

Perry, N. (2014). *Debt and Deficits: Economic and Political Issues (A GDAE Teaching Module on Social and Environmental Issues in Economics)*. Medford, Origen, USA: Development and Environment İnstitute, Tufts University.
http://www.ase.tufts.edu/gdae/education_materials/modules/DebtAndDeficits.pdf
adresinden alındı

Pettinger, T. (2017, June 26). *Factors That Affect Foreign Direct Investment*. Economics Help: <https://www.economicshelp.org/blog/15736/economics/factors-that-affect-foreign-direct-investment-fdi/> adresinden alındı

Pettinger, T. (2017, February 16). *Foreign Direct Investment*. Economics Help: <https://www.economicshelp.org/blog/4987/economics/foreign-direct-investment/> adresinden alındı

PM Atambayev wins Kyrgyzstan presidential election. (tarih yok). Ekim 31, 2017 tarihinde BBC: <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-pacific-15510217> adresinden alındı

PM Atambayev wins Kyrgyzstan presidential election. (2011). BBC: <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-pacific-15510217> adresinden alındı

Prirodnye Resursy Kirgizstana. (2017). World of Science: <http://worldofscience.ru/geografija-mira/24-geografija-kirgizii/616-prirodnye-resursy-kirgizii.html> adresinden alındı

Republic, N. B. (2017). *National Bank Of The Kyrgyz Republic*. <http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=129&lang=ENG> adresinden alındı

Republic, N. B. (2017). *National Bank Of The Kyrgyz Republic*. , <http://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=129&lang=ENG> adresinden alındı

Sputnik. (2017). *V Kirgizstane Otkroetsia Zavod Po Sborke Koreiskih Avtomobilei*. https://m.ru.sputnik.kg/economy/20171121/1036432926/v-kyrgyzstane-nachnut-proizvodit-avtomobili-i-avtobusy.html?mobile_return=no adresinden alındı

Şarşeev, İ. (2017). *Central Asian Analytical Network*. <http://caanetwork.org/archives/7800> adresinden alındı

Tarr, G. (2015). *The Eurasian Economic Union among Russia, Belarus, Kazakhstan, Armenia and the Kyrgyz Republic: Can it succeed where its predecessor failed?* <https://as.vanderbilt.edu/gped/documents/DavidTarrEurasianCustomsUnion--prospectsSept282015.pdf> adresinden alındı

The State Agency for Investment and Export Promotion. (2017). *Economic Indicators*. <http://www.invest.gov.kg/en/about-kyrgyzstan/economic-indicators/> adresinden alındı

The State Agency for Investment and Export Promotion. (2017, Kasım 24). *Economy*. The State Agency for Investment and Export Promotion: <http://www.invest.gov.kg/en/about-kyrgyzstan/economy/> adresinden alındı

The State Agency for Investment and Export Promotion. (2017). *The State Agency for Investment and Export Promotion*. http://invest.gov.kg/projectdb/uploads/sh-ghanenieiRealizaciyaMyasnoiProdukcii_FmKry2u0GH10fGEtVT4nItVmyuPIWzGF.pdf adresinden alındı

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2016). *Kırgızistan'ın Ekonomisi*. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı

The World Bank in the Kyrgyz Republic. (2017). <http://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic/overview> adresinden alındı

The World Bank in the Kyrgyz Republic, Overview. (2017). <http://www.worldbank.org/en/country/kyrgyzrepublic/overview> adresinden alındı

Tsentr Delovoi Informatsii Kapital. (2017). *Gazprom i Kırgızistan: 1 Dollar-Million Problem*. <https://kapital.kz/world/20120/gazprom-i-kyrgyzgaz-1-dollar-million-problem.html> adresinden alındı

US Department of State. (2015). *2015 Kyrgyz Republic Investment Climate Statement*. US Department of State. <https://www.state.gov/documents/organization/241834.pdf> adresinden alındı

Walker, S. (2017). *Kyrgyzstan bucks the central Asian trend for rigged elections*. <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/12/kyrgyzstan-set-for-freest-and-fairest-election-in-central-asian-history> adresinden alındı

Walsh, J., & Yu, J. (2010). *Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach*. International Monetary Fund: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10187.pdf> adresinden alındı

Yatırım ve İhracat Promosyon Ajansı: <http://www.invest.gov.kg/en/about-kyrgyzstan/economic-indicators/> adresinden alındı

Walsh, J., & Yu, J. (2010). *Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach*. International Monetary Fund: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10187.pdf> adresinden alındı

World Bank. (2017, 10 16). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2016&locations=KG&start=1990&view=chart> adresinden alındı

Mülakatlar

Askarbekov, M. (2017, Şubat 6). Bişkek, Kırgızistan (Zhakshylyk Sharshekov, Mülakat Yapan)

Baisalov, E. (2017, Kasım, 19) İzmit, Türkiye (Zhakshylyk Sharshekov, Mülakat Yapan)

ÖZGEÇMİŞ

Zhakshylyk SHARSHEKOV;

3 Temmuz 1992 yılında Kırgızistan'ın Narin şehrinde doğdu. 1999-2003 yılları arasında İ.Panfilov okulunda ilköğretim, 2003-2010 yılları arasında V. Çkalov okulunda ortaokul ve lise öğrenimini tamamladı. 2010 yılında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin Uluslararası İlişkiler bölümünü kazandı ve 2015 yılında başarıyla lisans eğitimini tamamladı. 2015 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının (YTB) Türkiye Bursları burs programını kazandı ve Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans programı eğitimine başladı. 2016-2017 akademik yılının Güz döneminde Erasmus Değişim Programı kapsamında İspanya'daki Huelva Üniversitesinde eğitim gördü.